



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

30.

ÅRGANG

1965

U D G I V E T A F Ø S T J Y S K
H J E M S T A V N S F O R E N I N G

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HARRY BRIX

ANDELSBANKEN



...er til Deres tjeneste



I økonomiske spørgsmål sætter vi en ære i at give Dem den bedste og grundigste vejledning, og De er altid velkommen i

ANDELSBANKEN

A. M. B. A.

ARHUS

ODDER

SKANDERBORG

Spare- og Laanekassen for Skanderborg By og Omegn

Byens ældste pengeinstitut - Stiftet 1856

Telefon 2 00 37

Kontortid: 9,30-12,30 og 14-16 - Fredag endv. 18-19,30 - Lørdag lukket

Filialer i Hørning - Stilling - Riis og Tebstrup

ØSTJYSK HJEMSTAVN

1965

ØSTJYSK HJEMSTAVN

REDIGERET AF

ÅGE BREDSTED OG KNUD THORUP

UNDER MEDVIRKNING AF

KJELD ELKJÆR OG POUL RASMUSSEN

30. ÅRGANG

UDGIVET AF ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1965

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HARRY BRIX

HØVDINGEN FRA VIBY

AF FRODE AAGAARD

I godt en snes år virkede Lars Bjørnbak på Århuseggen, og han satte dybe spor. Der stod gny om hans navn, men han var på mange måder en igang-sætter. Som højskolemand var han erklæret modstander af den grundtvigske højskole, hvorfor han af modstanderne stempleses som en fæl materialist og åndsforuægt. Ved hans død 1878 skrev Aarhus Stiftstidende således om ham: »Vi så i Bjørnbak den krasseste repræsentant og den mest uforbeholdne apostel for den rene, skære materialisme, det kødets og kroppens evangelium, som drager det enkelte menneske ned til at søge lykken alene i det timelige, legemlige velvære.« Det var en ubillig dom. I virkeligheden var Bjørnbak ikke materialisten og åndsforuægteren, men han var rationalist, det 18. århundredes mand midt i det 19. århundrede. De to århundreder tændte voldsomt sammen i Bjørnbaks og Jens Nørregaards skikkelser, og i den kamp måtte Bjørnbak tabe, fordi han kæmpede for en svunden tidsalders ideer.

Lars Bjørnbak fødtes den 19. januar 1824 i Lendum i Vendsyssel, hvor faderen var lærer. Allerede fra sit niende år måtte Lars om sommeren ud at tjene som hyrdedreng, så han kun om vinteren opholdt sig i sit hjem. Barndoms-hjemmet var præget af en vis gammeldags gudsfrygt, men af den art, der ikke kendte meget til grublerier eller tvivl. Når den lille dreng vogtede kvæg, søgte han adspredelse gennem læsning i tidsskrifter fra omkring 1800. Her læste han om de skadelige følger af »borgerlig aristokratisme«, om »gavnlig virksomhed, hvorved enhver retskaffen og god borger i en stat betragter den anden som en fælles medarbejder i en fælles sag, for at opnå et fælles øjemed.« Disse »dydige« bøger frembragte i drengens sind en ubændig trang til at tale, og så kunne han da kravle op på en stor sten og derfra tale til de græssende køer! Så tidligt rørte sig i drengen den drift, der senere førte den voksne agitator fra talerstol til talerstol.

Da han i 1841 mødte til optagelsesprøve på Snedsted seminarium, var der næppe nogen, der anså ham for en vordende folkefører. En vigtigper sagde til ham: »Jeg har læst Liscos religionslære. Hvad har du læst?« »A har itt lært ånd ind Balles lærebog«, svarede Lars Bjørnbak beskedent, men det blev alligevel ham, der bestod prøven, mens pralhalsen dumpede. Seminarietiden så Bjørnbak altid tilbage på med megen glæde. Forstanderen var den senere Århusbisp P. G. Brammer, en myndig personlighed med udpræget sans for det regelbundne og systematiske. Efter et års forløb gav Brammer ham dette vidnesbyrd: »Han har hidtil gjort mig megen glæde og vil, under oprigtig påkaldelse af den almægtiges nådefulde bistand, sikkert med ære nå målet.« I efteråret 1843 fik Bjørnbak skolelærereksamen med karakteren »meget duelig«. Af semariets lærere havde han også sat megen pris på Ludv. Chr. Müller, der tidligere havde haft en afgørende indflydelse på Kristen Kold og siden på C. Berg, men selv om

Bjørnbak glædede sig over Müllers levende fortælling, blev Brammer dog hans ideal.

1844 blev Bjørnbak ansat som lærer i Guldager i Vendsyssel, og kort efter giftede han sig med en lærndomsveninde, Else Marie Hedegaard. Sognepræsten var ingen ven af eksamensvæsenet i folkeskolen, og i efteråret 1848 fik han sogneforstanderskabets tilslutning til at stryge efterårseksaminerne, mod at konfirmanderne mødte til en slags overhøring i præstegården. Dette faldt Bjørnbak for brystet, saa han indgav klage til autoriteterne, ligesom han i Hjørring Amtstidende fremsatte en skarp redegørelse og protesterer mod denne afgørelse som »aldeles ulovmedholdelig«. Han vil gerne vide, om alle sogneforstanderskabets medlemmer har billiget det. »Er det så, da må jeg tilstå, at de i en sjælden grad fordrer underkastelse, den jeg imidlertid er fast bestemt på kun at yde indenfor lovlige grænser«.

1855 blev Bjørnbak lærer og kirkesanger i Viby ved Århus, hvor han begyndte lærergerningen på grundlovsdagen. Som lærer var Bjørnbak af den gamle skole. Ro og orden skulle der være i klassen. Disciplinen var streng, og blev den overtrådt, kunne der godt vanke en »sinkadus«, men alligevel havde han nok ret til at sige: Mine børn er ikke bange for at komme i skole hos Bjørnbak. Men der blev dog sagt, at det undertiden kunne forekomme børnene, at der ligesom manglede noget, og at Bjørnbak sikkert mere følte sig stående overfor rekrutter end overfor børn med et barnligt sind. Han holdt stærkt på udenadslæring, eksamen, offentligt tilsyn med undervisningen og gammeldags lærebogskristendom. Men selv om han ikke delte grundtvigianernes tro på, at det levende ord hersker som en konge mellem sine fjender, kunne han meget vel benytte sig af den mundtlige fortælleform, hvorom han skrev til Ludv. Chr. Müller: »Jeg hør befundet mig særdeles vel ved at bruge den mundtlige fortællende undervisning og har fundet, at denne metode, foruden at være særdeles vækkende for børnene, tillige er en herlig spore til egen udvikling«, idet han har gjort den gode erfaring, at for ret at fortælle, må man selv kunne det godt, man skal lære andre. På et skolemøde i Horsens i 1869 advarede han dog mod at gå til eventyrene efter, hvad vi kunne finde i den »virkelige« historie. Sagn og eventyr appellerede for stærkt til indbildningskraften og så bort fra de nøgterne og praktiske formål. Det var sundere at fortælle børnene om de mænd, der havde levet for store og ædle formål, og som havde ofret sig for fædrelandet. Biskop Brammer kaldte Viby skole for den bedste i stiftet, og det var den vel nok, hvis man så skolens mål i at opdrage »ligheds- og frihedselskende statsborgere«, som Bjørnbak engang udtrykte sig.

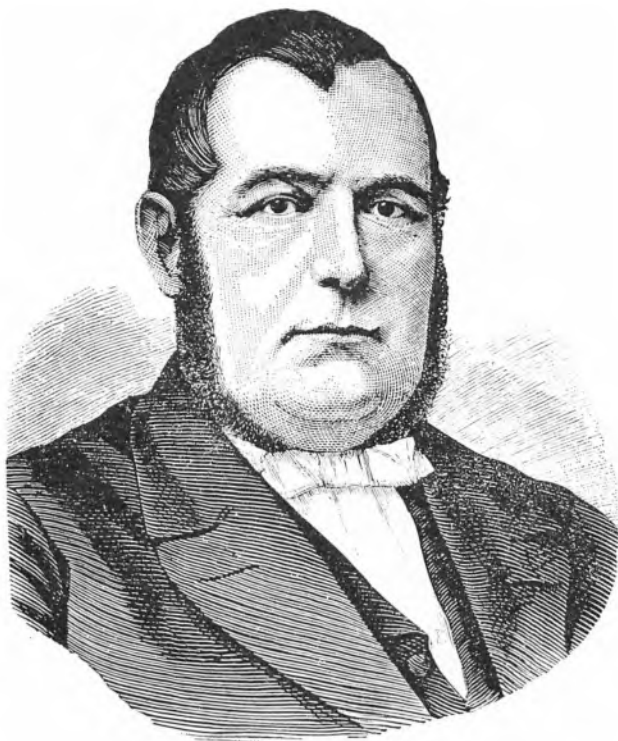
Bjørnbak indså, at der var kundskaber, som voksne mennesker bedre kan tilegne sig end børn. Derfor kom han på den tanke at oprette en højskole. — 1854—56 skrev han i Geert Winthers blad, Nørrejylland Tidende, en række artikler under titlen: »Frem, bondemand, frem!«, som senere blev udgivet i bogform 1860. Han gør sig her til talsmand for bondestandens sociale ligestilling med andre stænder, og midlet dertil var for ham oplysning. Bønderne må gøre brug af deres politiske rettigheder og skaffe sig gode kundskaber. De må sørge for, at ikke blot deres børn, men også ungdommen får en tilstrækkelig undervisning. »Tager derfor alt, hvad der er godt i de andre stænder, til eksempel; lær af dem at blive oplyste og duelige til eders kald.« Og han slutter med de ord, der blev som et motto for hans højskolearbejde: »Kundskab er magt. Uvidenhed er trældom!«



I februar 1857 blev tanken om oprettelsen af en højere landboskole i Viby drøftet på et møde i Århus, hvor Bjørnbak redegjorde for planerne. Den 6. marts 1857 kunne man i Aarhus Stiftstidende læse følgende bekendtgørelse:

Indbydelse.

Til at raadslaac om en Plan for den paatænkte høire Landboskole i Viby tillade vi os at indbyde saavel dem, som have underskrevet Andragendet til Regeringen, som alle de ærede Landboere, navnlig af Bondestand, der ville medvirke til et saadant gavnligt Instituts Oprettelse, til et Møde i Aarhus Latin-skoles Gymnastiksal Løverdagen den 14. Marts om Eftermiddagen Kl. 2. —



Lars Bjørnbak

Blandt underskriverne var Niels Rasmussen, Lisbjerg Terp, senere landstingsmand, R. J. Overgaard, Søften, Niels Laursen, True, R. Rasmussen, Holme, R. Jensen, Holme, og Søren Christensen, Viby. Den 1. november 1857 kunne Bjørnbak begynde »Viby højere Landboskole« i et lille hus, der havde været præsteenkesæde. Skolens navn var et program, thi det inderste i hans stræben var at højne bondestanden til ligestillethed med de øvrige stænder. Han ville give ordet »bonde« sin gamle klang, det måtte igen blive et hædersnavn.

Bjørnbaks højskole tilbød at forberede til landbohøjskolen, til præliminær-eksamen, til optagelsesprøven ved seminarier og til selve skolelærereksamen.

Men som sit hovedformål satte skolen sig dog »at give en for den almindelige landbo passende grundig almindannelse og sådanne kundskaber og færdigheder, som kan være ham til nytte i det praktiske liv«. Der blev givet undervisning i dansk, historic, geografi og religionsundervisning samt regning, tegning, skrivning, tysk, naturhistoric, naturlære og agerdyrkningslære, og der brugtes lærebøger, suppleret med oplæsning og mundtlig fortælling. Ved vinterens slutning repeteredes fagene, og der blev holdt eksamen med karaktergivning, for at eleverne kunne opnå den størst mulige færdighed. Det forargede mange, at der på skolen blev givet undervisning i tysk, men Bjørnbak erklærede, at »gensidig agtelse og billighed bør danne grundvolden for forholdet mellem dansk og tysk«. Desuden skulle de unge landmænd jo bl. a. handle med stude, og da var det af betydning, at de kunne noget tysk! Den grundvigske højskoles stærke fremhævelse af det nationale vendte han sig kraftigt imod. Således sagde han i 1856: »Bliver man alt for forgabet i dansk, danskhed, dansk fortid, nutid og fremtid, da bliver nationalitetsfølelsen til en tom ordskvalder, et tomt føleri, en for andre modbydelig forgabelse i sig selv, der føder nationalhad, indskrænket bedømmelse af andre nationer og det gode, der er hos dem. Repræsentanten for denne retning er jo, som bekendt herhjemme, gamle Grundtvig.«

Alt det »bondske« i elevernes optræden ville Bjørnbak fjerne. På hans højskole undervistes i tilegnelse af »tækkelige manerer«. Eleverne blev belært om, hvorledes en dannet mand havde at opføre sig i forskellige retninger under samværet med andre, hvorledes han skulle træde ind i en stue, hilse m. m. En vinter blev der endogså givet undervisning i dans, hvorved der skulle gives eleverne »en opmuntring i fritiden og dermed fremme legemets anstand og give dem begreb om, hvorledes veldannede mennesker gerne lader sansen for det bedre og skønne afspejle sig i deres bevægelser«. Den sorte krave og fedtlæderstøvlerne ville han have erstattet med byagtig påklædning. De unge skulle lære at færdes overalt uden at virke som »bønder«. Han ville heller ikke være »dus« med eleverne.

Den jyske dialekt ville han til livs. Den dag, han rejste på seminarium, bestemte han sig for aldrig mere at sige »a« om sig selv, men »jeg«. Han kunne sige, at »a« er det styggeste ord i dansk, men »jeg« det smukkeste. »A« var trældomsmærket, medens »jeg« var den sociale ligheds symbol. Der førtes senere en hel »sprogkamp« på Århuseggen med bladpolemik i Aarhus Amtstidende. Grundtvigske penneførere forsvarede det jyske sprog. En ungarl, Jens C. Bach i Fræer, skrev, at parlamentarismen snart ville sejre, men dermed ville standsforskellen ikke forsvinde, thi den jyske bondedialekt opfattedes af andre som et tegn på »uvidenhed, udannethed og enfoldighed«, hvorfor der i livets forskellige forhold, for ikke at tale om soldatertjenesten, vises en forskellig opførsel mod dem, der taler bondesproget, og dem, der taler rigssproget. En lærer Jungersen opfordrede bønderne til at gøre sprogspørgsmålet til forhandlingsemne på folkemøderne. Han mente da, at fædre og mødre, karle og piger ville skilles med håndslag på, at fra en bestemt dag vil det jydsk bondefolk afskaffe det sproglige trællemærke. I et sogn dannedes en forening til udryddelse af bondemålet, der nedværdiger standen og gør den til en kaste for sig selv. »I erkendelse heraf har vi undertegnede aflagt vor hidtil brugte bondelige udtale og bestemt os til herefter kun at bruge rigtige sproglige udtryk og bestemmelser«, hedder det i en opfordring, de rettede videre ud i håb om tilslutning.

Den første vinter var der 15 elever på Bjørnbaks højskole. Provst Mygind

var ikke begejstret for skolen. Til ministeriet indberettede han 12. april 1858: »Bjørnbak har et stort mål for øje, når han i een vinter venter at kunne meddele eleverne grundig kundskab i såmeget, hvoraf det meste ved deres optagelse i skolen var aldeles nyt for dem, og jeg kan ikke tilbageholde den bemærkning, at hvad der er fremstillet som meget på papiret, i virkeligheden kuns bliver lidet . . . Bjørnbak besidder med en del selvtillid også meget gode kundskaber og særdeles gave til at undervise, han vil vistnok ikke spare nogen møje for at bringe skolen fremad, men han har ikke været så heldig stillet som Nielsen



Viby højere landboskole 1857—70.

(forstanderen på Saksild højskole), idet han har måttet undervise den største del af dagen i almueskolen i Viby og har først kunnet begynde sin undervisning i den højere skole kl. 4 om eftermiddagen.« Men allerede året efter havde Bjørnbaks arbejde dog aftunget den gode provst så stor respekt, at han i en indberetning erklærede elevernes fremgang for tilfredsstillende.

Fra 1868 holdt Bjørnbak sommerskole for unge piger, da han var en ven af kvindens oplysning. »Uvidenhedens mørke kaster et sørgeslør over livet for enhver, der er befængt dermed. Hvorfor skulle kvinden sukke under dette mørke? Hvorfor skulle hun ej også skue livet med oplysningens klare blik?« Elevbesøget var jævnt stigende. 1860—61 var der 27 elever, 1865—66 var tallet steget til 38, og 1869—70 op til 58. Det blev da nødvendigt at rejse en selvstændig skolebygning, hvortil Århusegnens bønder bidrog med 10.000 kr. i aktietegning. Ved indvielsen udtalte Bjørnbak, at ved siden af de rent ydre færdigheder, der uomtvisteligt krævedes, lagde han en afgørende vægt på historien og modersmålet, idet han ikke noksom kunne lægge såvel eleverne som disses forældre på sinde at aflægge den sidste rest af en vis forældet og rå forestilling om, at slige almindennende fag, hvis nytte ikke lige faldt i øjnene, til nød kunne undværes. Efterhånden som landbostanden gik frem i åndsdannelse, opladende øjet for livets højere krav, måtte den ikke blive genstand for en opfattelse, der senere måtte smerte alle dens og menigmands venner.

Det ses af denne udtalelse, at Bjørnbak næppe var den store materialist, som modstanderne ville gøre ham til. Det bør også nævnes, at det ikke tillodes nogen elev at forsømme de historiske foredrag. Hvis en elev ville nøjes med at regne, skrive og læse breve, som de eneste ting, han tænkte at få brug for, kunne Bjørnbak svare ham, at det ikke nyttede noget, om han kunne regne og skrive den onde et øre af, hvis han ikke havde noget at regne og skrive om. Man kan således ikke frakende Bjørnbak en vis interesse for åndsliv og de såkaldte ånds-fag i skolen, men hele hans væsen og skolearbejde var afgjort rationalistisk præget.

1874—75 nægtede ministeriet uden nogen begrundelse at støtte Viby højskole. Bjørnbak skrev da til Sofus Høgsbro den 19. maj 1874: »Velædle hr. folketingsmand S. Høgsbro. Uagtet jeg vel skønner, at De ikke ugerne søger lejlighed til at stange lidt efter mig nu og da, hvilket måske forekommer Dem nødvendigt til velbehageligt offer for adskillige, der ellers kunne forarges over, at De ikke havde den fornødne afsky for, hvad der kaldes bjørnbaksk, så er der dog på den anden side så mange kendsgerninger tilstede for mig til at anse Dem for en fuldstændig oprigtig demokrat og en mand, der ikke giver politisk had og forfølgelse medhold, at jeg har den tillid til Deres retsindighed og hæderlighed, som blandt hæderlige mænd er betingelsen for agtelse og hengivenhed.

I den formening antager jeg, at De ikke billiger, at minister Hall har ikke blot hævnnet sig på mig ved at undlade at yde min skole noget af det ved finansloven dertil bevilgede, men at han endog har hævnnet fædrenes misgerninger på børnene ved også at unddrage min søns skole i Gjerlev understøttelse.« Han oplyser, at skolen sidste vinter har haft 57 elever. »Halls fremfærd synes derfor at have været rent despotisk og vilkårlig og understøttelsen tildelt omtrent i forhold til, om forstanderne er venstre- eller højremænd . . . Min formening er, at De i Deres egenskab af statsrevisor kan få fuldstændig oplysning . . . I år er det mig og min søn, der er sonofret, næste år kan det blive mange andre.«

Finansudvalget spurgte 5. november 1874: »Er nægtelsen af bidrag til Viby sket af politiske partigrunde?« Kultusminister Worsaae svarede, at hans formand (Hall) formodentlig ikke havde fundet tilstrækkelig betryggelse i forstanderens personlighed. Geert Winther hævdede, at det ikke kunne ligge deri, da forstanderen havde alle sine foresattes udmærkede vidnesbyrd. C. Berg vidste ikke af, at folkehøjskolerne havde andre foresatte end ministeren. Da skolen har 53 lærlinge og nyder befolkningens tillid, er det skete noget mærkeligt. Ministeren lovede at overveje sagen. I sin trykte skoleberetning fra nytår 1875 skrev Bjørnbak, at det var ham aldeles ubegribeligt, hvad der kunne have bevæget kultusminister Hall til at unddrage skolen dens sædvanlige tilskud, uden »det skulle være politisk hævn, fordi jeg med en fri borgers ret er en politisk modstander af det parti, hvortil hr. Hall hører.« — I december 1875 indgav Bjørnbak gennem Geert Winther et andragende til finansudvalget, hvori han besvarede sig over, at hans højskole nu i to finansår ikke havde fået tildelt understøttelse. Viby fik nu sin statsstøtte tilbage, men hverken forklaring på eller undskyldning for, at den i to år var blevet forholdt skolen.

Ministeriet udnævnte 1876 dr. Mathias Steenstrup til at besøge højskolerne og derefter give en indberetning om sine indtryk. Om Viby skriver han: »Bjørnbak er en særdeles livlig og driftig natur også som lærer. Men der er noget mekanisk og forhastet i hans livlighed. Undervisning og examination mindede slående om en almueskole. Trods meget større øvelse end i de fleste høj-

skoler læste pigerne ikke bedre og langt fra med så megen forstand. I pigeskolen modtager eleverne ikke nogen art af løftende påvirkning, enten i religiøs eller i national henseende. Efter hvad jeg i det sidste år på anden hånd har hørt fra elever, må det samme i hovedsagen gælde om karleskolen.«

I alt havde Viby højskole ca. 1000 elever i Bjørnbaks tid indtil hans tidlige død — af overanstrengelse — 1878.

I grundtvigske kredse opstod et stærkt ønske om at få rejst en højskole som modvægt mod den bjørnbakske. Tre mænd fra Århusegnen drog til København for at rådføre sig med Grundtvig om et forstanderemne. Grundtvig så sig ikke i stand dertil, hvad der skal have fået bjørnbakkerne til spottende at sige: »Tre mænd rejste til København for at finde en grundtvigianer, men der var ikke en eneste een derovre.« Skat Rørdam, den senere biskop, fik dem sat i forbindelse med Jens Nørregaard, som straks var rede til for egen regning at rejse en højskole i Testrup. Den indviedes 1. november 1866.

Jens Nørregaard, der var teolog, var en højtbegavet mand, ivrig forsvarsvæn og forkæmper for skandinavismen. 1864 deltog han som frivillig i krigen og blev løjtnant (1882 kaptajn i forstærkningen). Den ranke og myndige mand vandt snart et landskendt navn som en ildnende og fornfuldendt taler og historiefortæller. »Så stor en taler som J. Nørregaard bliver jeg aldrig«, skal en gudbenådet folketaler som Bjørnson have sagt. Og så var han en kampens mand, en uforfærdet stridsmand for de grundtvigske skoletanker og for det grundtvigske menneskesyn.

Det varede ikke længe, før han tørnede sammen med Bjørnbak i »en kamp på liv og død«, som Dansk Folketidende skrev. På møde efter møde stod der mellem disse to mænd rene bråvallaslag, som der gik gny af viden om. Fra 1867 til 1873 udkæmpede de drabelige dyster på store skole- og folkemøder i Århus, Skanderborg, Randers, Odder, Horsens og Ravnholt skov om emner som skandinavisme, folkeånd, sagn og eventyrs betydning i opdragelsen o. lign. Møderne samlede ofte over 1000 tilhørere, og bølgerne kunne gå højt. Forsamlingen delte sig ofte i to skarpt adskilte lejre, der undertiden var ved at gå løs på hinanden. Bjørnbakkerne kaldte Testrup for »bragesludringsanstalten«, medens grundtvigianerne regnede Viby for en »jætteskole«. Man talte om aser og jætter. Bjørnbak var Udgårdsløke, en fæl jætteste, og mod hans sejge pandebrask suste Mjølner gang på gang. Vilh. Birkedal gav engang følgende forklaring på forskellen mellem asaskolen og jættestolen: De, der har gået i jættestole, kan ikke se andet i den smukke bøgeskov end de mange penge, træet kan sælges for, eller andet i de bølgende kornagre end det timelige udbytte, men de, der gik i asaskolen, fik øje for alt i naturen, som endnu mindede om den første tid, da Vorherre havde skabt det og sagt: »Det er såre godt.« En spøgefuld historie melder, at en købmand i Århus fra sit kontor med bestemthed kunne fastslå, om en indkørende vogn tilhørte en grundtvigianer eller en bjørnbakker. Hvis det første var tilfældet, knirkede vognhjulene højlydt, fordi de ikke var smurt. Grundtvigianeren var udelukkende optaget af åndelige sager og tænkte ikke på noget så jordbundet som at smøre vognen, før han kørte til byen. Den af Bjørnbak forstandsmæssigt påvirkede bonde holdt derimod sit køretøj i glimrende orden.

Bjørnbak og Nørregaard tørnede første gang sammen ved et stort politisk møde i Århus 25. maj 1867, hvor man drøftede skandinavismen. Bjørnbak så i den politiske skandinavisme den største fare for Danmarks fremtid, medens

Nørregaard betragtede den som vor eneste redning. På et møde i Ravnholt skov sagde Bjørnbak, at skandinavismen let ville medføre en farlig krigspolitik, og i et samlet Norden ville Sverige få overvægten, hvad der let kom til at betyde en indskrænkning af vor forfatning. Svenskerne yndede han i det hele ikke. »De har ædt vort kød og drukket vort blod«, udtalte han. Og han kaldte hånende tilhængerne af skandinavismen for »hjemmesvenskere«.

På andre møder drøftede man historicundervisningen og værdien af sagn og eventyr. Nørregaard fremhævede, at træets rod måtte søges, mindet oplives og gennemleves. Fantasien var den vigtigste sans ved opdragelsen. Hvad den skulle gribe, måtte være skabt af den selv, og det var sagn og eventyr, som var en god og en tid lang tillige den sikreste tilgang til barnets hjerte og for de unge en vejledning til at klare det åndelige og usynlige. Bjørnbak fandt, at grundtvigianerne fortalte de gamle sagn, for »at vi kan blive rigtig dygtige til at banke tyskerne«. De indprenter vor tids ungdom hedenolds rå krigslyst. Om Sakse og Snorre gjorde han Chr. D. Reventlows ord til sine: »Det er ikke gamle eventyr og overtroisk hedenskab, vi skal indprente almuen i vore dage.«

Et møde i Odder indledede Nørregaard med, at der ved dette nordiske møde for venner var adgang for alle, men der blev ikke lejlighed til forhandling. Bjørnbakkerne fik dog lov at sige noget, men det blev en kort fornøjelse, skrev C. Baagø til Ernst Trier, da vi gik med fanerne. »Det er dog også for galt, at man ikke har lov at samles med venner, som indbydelsen udtrykkelig lød på, uden at blive forstyrrede af de køtere . . .« Der var ikke megen fordragelighed hos nogen af parterne. 1870 skrev Bjørnbak i et brev til lærer Weiersøe, Storring, at han mistvivler om, at der »ved de såkaldte skolemøder kan blive ført nogen forstandig og fornuftig forhandling, så længe og hvor det grundtvigianske kram ikke fuldstændigt kan underkues eller dog blive bragt i en sådan minoritet, at de kan tvinges til orden«.

Hvor pinligt mødet mellem de to stridsmænd kunne blive, har Rasmus Nielsen givet en skildring af i bogen om landstingsmand Niels Rasmussen, hvor der berettes om et skolemøde i Århus. Bjørnbak deltog ikke i debatten, men sad oppe på en balkon og så ned over forsamlingen. Diskussionen faldt mat ud, skønt Nørregaard talte iltert og udæskende, skævede op mod Bjørnbak, om han ikke kunne få denne frem på arenaen, men det lykkedes ikke. Mødet måtte slutes, og Nørregaard sagde da: »Tak til forsamlingen, fordi den er mødt så talrigt frem. Og jeg må sige, at når vi i dag har kunnet forhandle så roligt og fordrageligt med hinanden, skyldes det, at de, der plejer at gribe forstyrrende ind ved vore møder, har forholdt sig tavse!« Det var ikke videre hensynsfuldt, og Bjørnbak blev da også rasende; han sprang op fra sin plads, stormede ned ad trappen og hen til talerstolen, hvorfra han uden betænkning affyrede følgende salut: »Nu har jeg under hele mødet siddet roligt og hørt på de herrer grundtvigianere uden at fornærme et eneste menneske, og så kommer han, denne størsnudedede bandit fra Testrup, og overfalder mig, hvad jeg ikke vil finde mig i.« Så kan det nok være, der kom fart i diskussionen. Efter mødet fulgte P. Bojsen og Bjørnbak ud af lokalet. Bojsen sagde da: »De forløb Dem, Bjørnbak! De kaldte Nørregaard en bandit.« »Gjorde jeg? — Ja, men det er han da også«, afbrød Bjørnbak samtalen.

Modstanderne drog ofte Bjørnbaks fædrelandsfølelse i tvivl, ikke mindst da det trak op til den tysk-franske krig 1870—71. Bjørnbak advarede kraftigt mod en eventuel alliance mellem Danmark og Frankrig. Det vakte megen forargelse,

og man var ikke fri for at stemple ham som Bismareks håndlanger. Århusianere strøede i Riis skov og på landevejen ved Viby små dannebrogflag af papir, hvorpå var trykt: »Ned med Bjørnbak og hans parti, ned med Bismarek, leve Danmark!« En dreng, der en dag kom for sent til skole, sagde ved sin indtræden i skolestuen til Bjørnbak: »A skul' hils' Dem fra Bismarek.« »Så-å, mit barn, hvor er han?« Drengen svarede: »Han er ude på landevejen, han kørte i lukket vogn.« Det var altså en af de »dannede«, der på denne måde ville sende Bjørnbak et bud om, hvordan man så på ham.



Lars Bjørnbaks mindesmærke og Viby højskole. Fot. 1942.

Alfred Poulsen, Ryslinge højskoles senere så ansete forstander, deltog som ung i et skolemøde i Randers, hvor Bjørnbak og Nørregaard førte ordet. I Højskolebladet giver han 1908 en skildring af sit indtryk fra dette møde, der blev bestemmende for hans valg af højskolegerningen:

»Da jeg kom ind i salen, stod Bjørnbak på talerstolen, en mand med en umådelig bred, men kort krop, ingen hals, men et hoved som hugget i sten. Jeg husker de svære glatragede kinder, det glubske blik og en mund, der kunne synes at være et bideredskab. Stemmen svarede ikke til dette ydre. Den var uden klang, men skarp og snurrende som lyden fra et tærskværk.

Man talte i de dage meget om jætter, og jeg var ikke i tvivl om, at det var en af disse, som jeg havde for mig. Han talte om kundskabens magt, det grundtvigske fantasteri, forsvarsgalskaben m.m. — Jeg erindrer ikke alt, men det var, som om ynde og vil og alle gode ånder flygtede rædselsslagne for denne mands røst.

Jeg havde i forsamlingen lagt mærke til en yngre, militært udseende mand, der med urolige, hurtige bevægelser gik frem og tilbage i baggrunden af salen. Pludselig ser jeg ham på talerstolen umiddelbart efter, at Bjørnbak havde forladt den. — Det var højskoleforstander Jens Nørregaard fra Testrup.

Hvad der nu foregik, kan jeg bedst udtrykke ved et billede: Man hører horn-signaler og kampråb, et batteri kommer susende, svinger op, prodser af, og en

kanonade begynder; det varer ved så længe, indtil der ikke er en stump tilbage af de fjendtlige værker. — Aldrig siden har jeg set batteriet Nørregaard gøre sine sager bedre end den dag. Bjørnbak stampede i gulvet, skreg af raseri, men enhver følte, at han var en slagen mand, og jeg er sikker på, at han følte det selv.

Der gik en jubel igennem mig; thi under mødet var jeg blevet overtydet om, at denne mand (Bjørnbak) var et udtryk for det egentlige bagstræb i vort land, selvpogivelsen, og i dens allerfarligste og mest bestikkende klædebon, nemlig det demokratiske.

Da mødet var forbi, og jeg så Nørregaard gå ned ad gaden, da forstod jeg dårligt, at der ikke hængte flag fra alle huse og var strøet blomster på hans vej.«

Jens Nørregaard har skildret sin stærke modstander som »en velbegavet mand, i besiddelse af slående og slagfærdig veltalenhed, altid istand til at skaffe sig ørenlyd ikke blot ved sin stærke røst, men også på grund af den forståelse af sine tilhængeres tankegang, som aldrig svigtede ham.« Men alt samlede sig for ham om den politiske selvstyrelse. »Hvad han kaldte folkeliiv, bestod i en blanding af en glæde over fødelandet og selvfølelse i kraft af de rettigheder, som lovene har sikret hver mand i samfundet; og hvad han kaldte folkeoplysning, var enhver kundskab, der kunne udstyre mennesket til at gøre sig gældende mellem andre.« »Han var det nyttiges og rettighedernes ensidige talsmand og som sådan en født modstander af den grundtvigske kirke- og skolebevægelse som af den nordiske folkebevægelse; alt dette var for ham uklart fantasteri og usundt føleri, som han gjorde ansvarlig for vore ulykker i 1864 og nu ønskede at rive unge og gamle ud af.«

Man må give Morgenbladet ret, når det ved Bjørnbaks død skrev om ham: »Trods sit modsætningsforhold til grundtvigianerne fulgte han i praksis deres vej til befolkningens sind: det mundtlige ord.« Og gennem årene fik han yderligere mange i tale gennem Aarhus Amtstidende, som den myreflottige mand også fik tid til at udgive og redigere.

Til Lars Bjørnbaks betydelige bedrifter hører oprettelsen af Aarhus Amtstidende i 1866, der har sin historiske oprindelse fra den kamp, det jyske Venstre førte for juni-grundlovens bevarelse. Idéens ophavsmand var dog ikke Bjørnbak, men assurancemanden J. N. C. Wistoft, som 1861—67 var købmand i Boulstrup ved Odder, og fra 1866 ejede han en årrække en gård i Ikast. Da redaktør Bille som »en ven af frihed«, som han undertegnede sig i en artikel i Dagbladet, havde fremsat, hvad han kaldte et par ord til overvejelse for valg-mændene ved de tilstundende landstingsvalg, ville Wistoft i en artikel imødegå ham; men Aarhus Stiftstidende ville end ikke optage den som betalt inserat. Det harmede Wistoft, og han fik da den tanke, at folkepartiet måtte have et organ i Århus. Han fik ligesindede mænd i Hads herred til at indse nødvendigheden af at skaffe plads for de anskuelser, der skulle værges imod bestræbelserne for at komme grundloven til livs. Det lykkedes ham at få tegnet en del aktier på egnen til støtte for oprettelsen af et blad til menigmands forsvar, skriver han i Aarhus Amtstidende 23. juni 1886.

Da Wistoft den 22. juni 1866 var på rejse til Randers for som valgmand at deltage i landstingsvalget, mødte han på Langå station Bjørnbak, der rejste i samme ærinde. Wistoft viste Bjørnbak sit forslag til oprettelse af et blad. Denne blev straks begejstret for sagen, og med ordene: »Nu skal vi to holde sammen«, indtrådte han blandt bladets stiftere. Ved prøvevalget samme aften på Hotel Randers var Bjørnbak dirigent. Blandt de foreslåede emner som landstings-

mænd opnåede den ansete bonde Niels Rasmussen, Lisbjerg Terp, det højeste stemmetal, nemlig 130. Den 83-årige Grundtvig fulgte lige efter med 129 st. Det kan nok forbavse, at et møde med Bjørnbak som leder giver så stort stemmetal til den gamle skjald. Man havde imidlertid hørt, at valgmændene i Horsens ville vælge Grundtvig, hvorfor det besluttedes at mødes den næste morgen for at gøre listen færdig, inden selve valget skulle finde sted. Der telegraferedes til Horsens, hvorfra der indløb bekræftelse på, at man der ville vælge Grundtvig.

Østjyderne viste deres demokratiske sindelag ved valgene 1866. Ved folke­tingsvalget 4. juni vandt nejsigerne til forslaget om den reviderede grundlov ikke mindre end 11 kredse i de østjyske amter, og ved landstingsvalgene tog de alle 15 mandater i de tre øst- og nordjyske kredse. De 166 valgmænd ved mødet i Randers gav enstemmig tilslutning til planen om oprettelse af et blad. Bjørnbak fortæller derom i Aarhus Amtstidende 1872 i artikelrækken: »Et lille bidrag til vor tids historie«. Efter sejren »begav vi os besindigt og stille til vort forsamlingssted (Hotel Randers), hvor vi så forhandlede om udgivelsen af et folkeligt blad. Her vedtog de forsamlede juni-grundlovsvenner, at et sådant blad skulle udgives . . . Det var altså Aarhus Amtstidendes stiftelsesdag. Den stiftedes i en god stund af mænd, der var besjælede af en varm kærlighed til den folkelige sag, ja af mænd, der var opfyldt af taknemlighed mod Gud, der havde holdt sin hånd over folkefriheden i Danmark, thi telegrammer fra Ålborg og Horsens med de glædelige tidender om valgets udfald gjorde, at vi håbede så aldeles sikkert, at juni-grundloven var reddet gennem landstingsvalgene. Under denne glade og lykkelige stemning bestemtes bladets oprettelse. Der er ingen tvivl om, at det er denne gode ånd, der har regeret i det og fulgt dets fjed til den dag idag.«

Bjørnbak skriver videre, at han gerne ville bringe en fortegnelse over de 166 valgmænd, der i 9. landstingskreds hin 23. juni 1866 »værnede trofast om kong Frederik den Syvendes kærlighedsgave af 5. juni 1849«. Mindet om dem skal bevares for efterslægten til taknemlig erindring. Navnefortegnelsen fra hin morgen indeholder imidlertid kun 128 navne, som han offentliggør i den nævnte artikel. Han tilføjer, at det ville være ham overordentlig kært, ligesom det ville have en vis historisk interesse, om de manglende navne og adresser kunne blive optrykte i bladet, hvorfor det er hans »venlige bøn«, at de må blive ham meddelte.

På valgmandsmødet i Randers blev planerne om oprettelse af et blad lagt i hænderne på Bjørnbak og Wistoft. De lader hurtigt handling følge på ord. Snart efter avterer de i Nørrejylland Tidende, at fra 1. oktober vil Aarhus Amtstidende, »et blad for menigmand i 9. landstingskreds«, udkomme 4 gange om ugen, koste 1 rdl. kvartalet, bringe efterretninger om inden- og udenlandske forhold, bekendtgørelser for Århus, Viborg og Randers amter samt ledende artikler i folkelig ånd til oplysning og nytte for det menige folk.

1. oktober 1866 udkom første nummer af Aarhus Amtstidende med »Bjørnbak i Viby og Wistoft i Boulstrup« som udgivere og ledere, som der stod på bladet. I den åbenbart af Bjørnbak skrevne indledningsartikel hedder det: »Idet Aarhus Amtstidende idag for første gang udgår, da vide mange, at den ikke kommer som en ubuden, der påtrænger sig, men at den kommer som en gæst, der er kaldet, som een, der af ikke få er ventet, vi tør vel sige det, med længsel. Den tør derfor håbe at møde åbne døre, venlige blikke og åbne hjerter på mange steder. Bladet vil være en trofast forsvarer for det menige folk såvel i købstaden

som på landet, men det vil herunder se på det heles vel, thi »det elskede fædrelands lykke og vel fordrer, at ingen klasse af medborgere begunstiges på en anden klasses bekostning; thi deraf fremgår misundelse og splid, uro og fortræd, der alt tilintetgør den almenånd og det samfundsliv, der skal bringe lykke og held.« »I national henseende vil bladet stille sig i de mest nationales rækker; thi det vil styrke den faste tro hos enhver god dansk mand, at »Danmark skal bestå sålænge bølgene ruller«. Det vil derfor styrke og støtte den anskuelse, at Danmark endnu besidder kraft nok til at leve sit eget liv som selvstændig stat, så vi ikke behøver at gå med tiggerstaven og betle om hjælp eller beskyttelse enten i nord eller syd.« Bladets valgsprog er iøvrigt: »Frygter Gud og Kongen ærer!« Men skal dets gode formål nås, må det have den fornødne støtte gennem mange abonnenter: »Ligesom der behøves tre ting til at føre krig, nemlig penge, penge, penge, — således hører de samme tre ting til at få et blad godt!«

Derefter følger et opråb fra menigmandsvennen Balthazar Christensen i anledning af folketingsvalget 12. oktober. Af underholdende stof bringes i første årgang bl. a. »Om Hans, der kom på højskole« og en fortælling af C. A. Thyregod. Resultatet af folketingsvalget 12. oktober bringes, og der citeres forskellige udtalelser fra valgildagens møder, men mærkeligt nok ingen kommentarer til valget. 22. oktober gengives Dansk Folketidendes artikel om det nyvalgte folketing. Men som det var to mænd fra landsbyen, der udgav bladet, er det ejendommeligt at se, hvorledes det blev bønder, der kom til at præge Aarhus Amtstidende. De dristede sig vel lidt ængsteligt frem i begyndelsen med små indlæg, men snart skrev de frimodigt i længere artikler, der vidner om voksende samfundsinteresse.

Aarhus Amtstidende startede med ca. 1000 abonnenter, hvad der efter den tids forhold var et særdeles godt resultat. »At der trådte så mange til«, skrev Bjørnbak senere, »var jo en følge af den gode vilje hos de valgmænd, der havde vedtaget bladets udgivelse, til at virke for dets udbredelse, og den dybtfølte trang hos alle tænksomme folkevenner til et virkelig kraftigt folkeblad . . . Min opgave blev det ved hjælp af Aarhus Amtstidende at styrke og udvikle det vågnende liv.« Politisk sluttede Bjørnbak sig til Tschernings Venstre. 29. november 1886 skriver han en artikel om »partierne«, da læsere har anmodet om en letfattelig beskrivelse af disse. Det hedder i artiklen, at Tschernings venner er for »den borgerlige og politiske, på lighed grundede, frihed i alle retninger for det hele folk og dermed også for menigmand, de arbejdede trofast for juniGrundloven og fægtede for den af al magt. Med hensyn til de indre forhold stemmer de overens med Grundtvigs venner. Derimod er de to partier helt uenige om de ydre forhold. Tschernings venner vil ikke have en sådan forbindelse med Sverige-Norge, at de tre riger skulle udgøre en stat med fælles konge, da de mener, det vil lede til Danmarks fuldstændige adspaltelse og borgerfrihedens undergang. De er ikke så hadefulde mod Tyskerne som grundtvigianerne, da de antager det fornuftigst, at vi ikke ved had og hovmod ægger Tyskerne til rent at ødelægge Danmark. De elsker selvfølgelig højest Danmark, det danske folks sprog, frihed m. m., men de mener da også, at det ikke blot er danske, svenske og norske, der er mennesker.« I den ydre politik samstemmer Tschernings venner både med Augustforeningens og Oktoberforeningens medlemmer.

Med Aarhus Amtstidende kom en ny og stærkere tone ind i dansk presse, end man før havde kendt. Ved at blade i de gamle årgange finder man snart Bjørn-

bak i fuld kamprustning mod »doktrinærpartiet«, de nationalliberale, og mod de ivrige talsmænd for den tids skandinavisme. Således bekæmpede Bjørnbak 1867 godsejer Hages valg i Mariager ud fra det synspunkt, at han (Hage) var ivrig skandinav, »hvad man med god grund anser for en farlig ting for konge og fædreland, og navnlig farlig for Jylland«. Bjørnbak nåede aldrig at komme ind i folketinget, skønt han var opstillet flere gange, første gang 1852 i Vrejlevkredsen, hvor han imidlertid kun opnåede 23 stemmer. 1873 var han opstillet i Århus 1. kreds og opnåede 1416 stemmer mod konsul Mørks 1475. På valgdagen erklærede han, at han aldrig havde ladet sig lokke af penge, gods eller højhed, men elsket den fattigste af sit folk, og det vilde han blive ved med som en tro mand. Hans valgløsen var nu: spørg ikke, om kandidaten er grundtvigianer eller bjørnbakker, blot han er grundlovsforsvarer! Valget fik forøvrigt et efterspil, idet Bjørnbak anlagde sag mod Jens Nørregaard, der havde erklæret ham uværdig til at være folketingsmand. Udtrykket blev kendt for dødt og magtesløst at være. Men selv om han ikke blev medlem af folketinget, blev han efter 1866 den drivende kraft i det jyske Venstre, hvis leder i rigsdagen var Geert Winther.

I skarpe polemiske artikler vendte han sig mod Bille og Ploug, og mod Aarhus Stiftstidende brugte han det groveste skyts. Da dette blads redaktør, Mørk, forud for et kvartalsskifte havde anmodet partifællerne om at støtte bladet, skrev Bjørnbak om dette »kvartalsbrøk«: »Som en slimet ål, der snor sig om dyndet, så man ækles derved, som en snog, der hvisler om i lyngtoppene, så nervøse børn og kvindfolk skriger derved, som en skruptudse, der kravler kluntet og slimet omkring i de mørke vråer og sprøjter sin stinkende væske på den, som kommer den nær, men også som en hyæne, der rejser børster for bagfra at tage sit bytte, ja som en blodigle, der suger sig fast for at udpine lidt abonnementsblod, ja som en kloakledning, der udstøder pøl, dynd, afløb fra kostalde og drank fra brænderierne, ja som hierfidleren, som river i sin skrattende fiol med hældende hoved og trampende fødder, for på en gang at forlyste folks øren og fortjene en drikkeskilling, således og ikke anderledes snor og hvisler, krivler og kravler, sprøjter og lurur, suger og pladrer, river og skratter, vrikker og tramper Mørk omkring i Aarhus Stiftstidende i lørdags, en beredelse til sabbatten, thi efterårskvartalet står for, og de bortflygtende abonnenter skulle fastholdes under flugten.« I så voldsomt et sprog kunne Bjørnbak behandle en modstander, når det gik hårdest til.

Også redaktør Hoffmeyer ved Jyllandsposten måtte stå for skud. 1873 skrev Bjørnbak således i det første nummer af Aarhus Amtstidende: »Jyllandspostens forfjamskede kompagni fortæller med sin sædvanlige uforskammede indblanding i folks — bl. a. Bjørnbaks — private sager, at hr. Wiørtz har tilbragt »en behagelig aften hos sin gode ven, højskoleforstander Bjørnbak i Viby. Vi spørger hæderligtsindede medborgere, om der før Jyllandsposten så dagens lys har eksisteret større journalistiske uforskammetheder end den at ville holde kontrol med og udbasunere offentligt, hvem der besøger en mands private hus, hvorfor han selvfølgelig ikke skylder nogensomhelst regnskab og allermindst den næsvise Hoffmeyer. Idet vi erklærer, at det er os fuldstændig ligegyldigt, enten natmanden eller den lede fanden selv, en lysende engel eller en bengel, en bedrager eller en løgner besøger Hoffmeyer, Birch og Thorsen (Wulff er jo væk), skulle vi erklære, at vi er forvissede om, at Bjørnbak i Viby langt hellere ser hr. Wiørtz inden sine døre og vil betragte hans besøg for meget hæderligere

og ærefuldere, end hvis han nogensinde skulle være nødt til at tåle en person som Hoffmeyer indenfor sine døre.«

Silkeborg Avis gengav nogle dage senere artiklen under overskriften: »Glædeligt nytår!« og fortsatte: »Ordets tjener, ungdommens opdrager, skolelærer og kirkesanger Lars Bjørnbak i Viby ved Århus sender igennem det af ham redigerede Aarhus Amtstidende en af sine kolleger denne hilsen.«

Men der var også andre problemer at tumle med. 7. december 1866 opfordres »ærede abonnenter og andre folkeligsindede mænd, der ønsker det menige folk meddelt en sund oplysning og dets ret forsvaret«, til at skaffe flere holdere, så bladet snart kan blive i stand til at udkomme hver søgnedag og for at redaktionsforholdene kan blive endelig ordnet. I den forbindelse kan det nævnes, at Wistoft snart trak sig tilbage, hvorefter Bjørnbak alene stod for bladet, og det varede ikke så længe, inden han fik god hjælp i cand. theol. Sophus von Haven, der blev medredaktør.

Bladenes udbringelse voldte mange kvaler. Først fra 1876 begyndte landposten at udbringe dagbladene til de fjerneste hjem, men før den tid var de blevet lagt til afhentning ved købmanden eller smeden i landsbyen. Bjørnbak skrev da også 10. december 1866, at de værste uordener med bladets forsendelse kom fra det private landpostbudevæsens utilfredsstillende ordning, som voldte mange uforskyldte bryderier. Han opfordrer alle de sogne, der ligger bækvent for at forene sig om eet postbud, til at finde sammen. »Sådan en lille sags ordning kan være en passende øvelse i selvstyrelse i det små. Den jyske folkeforenings bestillingsmænd i pastoraterne anbefaler vi især denne sag, der har en større betydning for sammenhold og samvirken af alle folkevenner i hele landet, end mange antager.«

Venstre stod i årene 1866—70 delt i tre grupper: Bjørnbakkerne og de gamle bondevenner under J. A. Hansens ledelse samt det grundtvigske Venstre, der kæmpede for Grundtvigs frihedstanker på skolens og kirkens område, for et stærkt forsvar og for nordisk samvirken. 1870 sluttede grupperne sig sammen til Det forenede Venstre, hvad der blev optakten til den store forfatningskamp. Bjørnbak var alt andet end begejstret for partidannelsen, idet han frygtede, at grundtvigianerne ville tage førerskabet, og at partiets politik ville blive præget af disse fæle »hjemmesvenskere«. Han havde ikke stor tiltro til de »overspændte ivrere, som med hjerte og sind fuldt af Holger Danske-tanker bilder sig ind, at vi kan slå os gennem verden.« Disse linier fremkom i 1871, da han i en artikel vendte sig voldsomt mod det grundtvigske Venstres hærplaner. I artiklen hedder det:

»Vi går ud fra som en hovedbetragtning, at krig er djævelens værk og gerning, stridende lige meget så vel mod sand menneskekærlighed som mod folkenes sande vel og mod kristendommens lære. For Danmarks vedkommende har alle krigerske afgørelser i 200 år kun ført landet dybere og dybere i fornedrelse og vanmagt, og stillingen er nu en sådan, at krigerisk truen mod vor fjende mod syd er landets visse undergang. Vi anser derfor aldeles ingen hær eller flåde for at være det bedste værn i forhold til det udland, der er farligt for os. Men vi ved for vel, at vort folks spagfærdige og sindige ejendommelighed, så vel som den voldsomme modstand, der vil rejse sig mod en fuldkommen afvæbning, dels fra dem, der har levebrød og fortjeneste ved en armé (jo større, jo mere), dels fra overspændte ivrere, som med hjerte og sind fuldt af Holger Danske-tanker bilder sig ind, at vi kan slå os gennem verden, forbyde, at vi i et spring kan nå til en fuldkommen afvæbning.«

Det var sådanne udtalelser, der fik C. Ploug til at sige om det bjørnbakske parti, at det bar »en fedtklat« i nationalkokardens sted. Bjørnbak svarede, at Fædrelandet siden arbejderbevægelsen begyndte »af og til har været grebet af sådanne anfald, som ikke har lidt tilfælles med politisk delirium«, hvilket også kunne være fornødent for »at vække det sløve, dorske, udlevede og politisk vankundige parti«, det tilhørte. Ved anden lejlighed kaldte Ploug Bjørnbak »en mellemting mellem Peer Degn og Mester Jakel«. Bille førte i Dagbladet en ligeså skarp pen mod Bjørnbak, som han kaldte »afladskræmmeren«, ligesom han vrængede ad hans navn. Bjørnbak svarede med spørgsmålet: »Kan der nu tænkes noget mere gadedrengagtigt?« En række af Billes udtalelser stempede han som »infam usandhed« og sluttede: »Er det ikke en væmmelig frækhed, at en person som Bille tør, uden spor af bevis, diske op med slig tale.«

Da Geert Winther i marts 1871 udmeldte sig af Det forenede Venstre, fordi partiet ikke vilde følge ham i kravet om militæruddgifternes nedsættelse, hilste Bjørnbak naturligvis denne udmeldelse som »en meget glædelig begivenhed«. Den bjørnbakske antimilitarisme vandt dog ringe tilslutning. Stiftamtmand Regenburg skrev således 1870 til Krieger, at de antikrigerske stemninger, som kom til orde i Bjørnbaks organ, havde han kun mærket hos enkelte højerestående, men ikke hos almenen.

Det var ikke alle, der delte grundtvigianernes skræk for Bjørnbak. 1871 havde Bjørnson planer om et otte dages samvær for ledende venstrepolitikere i de tre nordiske lande. Til Termansen og Høgsbro skrev han, hvem han tænkte sig som deltagere. Fra Danmark Berg, Bojsen m. fl. og »måske Bjørnbak«. »Mig synes det overmåde vigtigt at få ham med. Vi kan ikke blive stående så og stange på hverandre til evige tider, når der dog er så mange sager, som vi har fælles.« Det lykkedes dog ikke at få mødet arrangeret, så det indskrænktes til »trekejsermødet« i Hamar i juli 1872, hvor Høgsbro mødtes med Hedlund fra Sverige samt Sverdrup og Bjørnson fra Norge.

»Vor heldige stilling« kalder Bjørnbak en artikel i 1872, hvori han siger, at modstanderne og nogle meningsfæller har det uheld at skulle forsvare visse klassers særrettigheder. »Aarhus Amtstidende vil ingen enkeltmands, ingen stands, intet folkelags tilsidesættelse eller forfordeling. Intet af, hvad der er godt, retfærdigt, stemmende med de guddommelige eller menneskelige love — for så vidt disse er stemmende med hine — angribes af os. Vi agter og ærer Gud og religionen over alt; vi vil holde kongedømmet i det forhold, hvori landets forfatning stiller det, i agt og ære; al lovlig og berettiget autoritet vil vi respektere og hævde på ethvert punkt, det være sig at den repræsenteres ved personer eller ved landets love. Ejendomsretten anser vi som hellig og ukrænkelig i ethvert forhold ...«

Forud for valget 1872 opgør han stillingen i Venstre i folketinget til 18 grundtvigianere og 24 ikke-grundtvigianere. Det synes ham betænkeligt, hvorfor den vigtigste opgave må blive at forhindre, at grundtvigianerne med Berg og Høgsbro i spidsen bliver overmægtige i rigsdagen. 1875 frygter han de militære tilbøjeligheder hos »vore Gambettaer«, især hos Berg, idet han over for Bergs forsvarsvenlighed hævder, at »krigspolitik er demokratiets undertrykkelse og de borgerlige forholds tilsidesættelse«. Sådanne udtalelser understreger Bjørnbaks overbevisning om Danmarks militære afmagt. Modstanderne talte da også hånende om Bjørnbak og de jyske »madstræbere«, der samledes om Aarhus Amtstidende under slagordet »almindelig afvæbning«.



Som bladmand og journalist skabte Bjørnbak vel ikke nogen ny form, men hans blad fik et udpræget politisk indhold. Han var en uforfærdet skribent, der ofte kunne være voldsom i polemik mod modstanderne. Redaktør J. V. Christensen skriver i »Dansk Provinspresse« om »den bredt skårne, af rationalismens livssyn prægede, i sin form og fremtræden voldsomme Lars Bjørnbak ved Aarhus Amtstidende. Havde den sjællandske bonde med sin »Almueven« allerede fra 40'erne listet sig frem ad bivej og marksti, så går den jyske bonde med Lars Bjørnbak straks ud på hovedvejen ... Det er drønet af en mørser, der lyder fra dette — som undertitlen hedder — »blad for menigmand i 9de landstingskreds«. Lars Bjørnbak er en bred og stejl mand i dansk politisk journalistik.«

Efter Lars Bjørnbaks død 1878 fortsattes redaktionen af sønnen Alfred til 1884, da bladet omdannedes til et aktieselskab med Viggo Bjørnbak — den anden af sønnerne — som redaktør.

»Den folkelige Forsamlingsbygning« i Østergade i Århus er et imponerende vidnesbyrd om Bjørnbaks stærke stilling blandt Århusegnens bønder, thi rejsningen af den store bygning skyldes først og fremmest hans energiske og utrættelige arbejde. Forhistorien er typisk for byens syn på Bjørnbak og hans politiske bevægelse i de tider. Det var i 1873, at den bjørnbakske bevægelse ville afholde et politisk møde i Århus, men da man forsøgte at leje lokale at samles i, fik man alle vegne afslag, når mødet skulle være for de fæle bjørnbakkere. Ved borgmesterens imødekommenhed fik man dog lov at holde mødet i rådstuen. Her foreslog Bjørnbak at nedsætte et udvalg med den opgave at drøfte og mulig forberede opførelsen af en bygning i Århus, hvor man frit og uhindret kunne samles til folkelige og politiske møder. Tanken vandt fuld tilslutning, og der nedsattes et udvalg på 12 medlemmer til at arbejde videre for sagen. Bjørnbak blev mærkeligt nok ikke medlem af udvalget, der til formand valgte Sophus von Haven. Den 7. juli 1873 udstedtes indbydelse til aktietegning. Aktierne skulle lyde på 25 rdl., som kunne indbetales i 7 terminer. Det blev Bjørnbak, der trak det store læs. Han nøjedes ikke med at bearbejde sine tilhængere med trykte opråb, men han kørte fra sogn til sogn, fra gård til gård og fik ved sin energiske agitation tegnet mange aktier. I Aarhus Amtstidende kunne man i den følgende tid aflæse resultatet af hans energiske virke i en fortløbende liste over navnene på de folk, der tegnede sig, og antallet af deres aktier. Selv om de fleste kun tegnede sig for en enkelt aktie, var der dog adskillige, som tegnede sig for flere. Der var også folk fra helt andre egne, som ville være med til at støtte foretagendet. Således var der f. eks. en pensioneret lærer fra den nordlige del af Randers amt, som tegnede sig for hele 8 aktier, og så skrev han endda efter indvielsen af bygningen til Bjørnbak om yderligere at få 2 aktier. Så stærkt indtryk havde festlighederne og de mandige frihedsord, som lød ved denne lejlighed, gjort på ham.

Den 24. januar 1874 afholdtes den konstituerende generalforsamling, hvor man valgte et repræsentantskab på 15 medlemmer, bl. a. Bjørnbak, der blev dets formand og tillige medlem af forretningsudvalget. I den følgende uge købtes byggegrund for 10 mark 8 skilling pr. kvadratalen, og senere købtes kasernegrunden på 5000 kvadratalen a 15 mark. Allerede i april samme år var der tegnet aktier til et beløb af 30.000 rigsdaler. I juli 1875 hejstes kransen på bygningen.

Og så kom den store dag, 27. december 1875, da indvielsen af »Den folkelige

Forsamlingsbygning« i Østergade kunne finde sted. Det blev en strålende festdag for de ca. 400 deltagere, der med glæde og stolthed beså de store sale og restaurationslokaler samt 24 gæsteværelser. Ringearraterne vakte især opmærksomhed, da det var noget nyt. Man plejede på gæstgivergårdene at ringe med en klokke, når man ville tale med betjeningen.

Lars Bjørnbak bød den store forsamling velkommen og udtalte sin overbevisning om, at vi nu først følte os rigtig hjemme. Her havde vi ikke behov at



Den folkelige Forsamlingsbygning i Århus.

spørge hverken den ene eller den anden om lov til at samles. Det ville ikke være værdigt, om denne egns velstående befolkning skulle gå omkring og tigge for hus til at afholde forsamlinger og møder i. Her ser man, at når folk lægger deres kræfter sammen, så kan der udrettes betydeligt. Da tanken om en forsamlingsbygning først kom frem, tænkte man vel ikke på noget så storartet, men denne egns frisindede mænd viste en sådan interesse for sagen, at det var muligt at rejse et værk, der gik langt over vore forventninger. Han var overbevist om, at Guds velsignelse ville hvile over dette værk, der var støttet af så mange og havde så ædelt et formål. Det havde vist sig, at højremændenes modstand ikke havde skadet os det mindste, men snarere gavnet os. De var blevet gjort til skamme ved hele deres opposition. »Dette værk, der er vort eget, vil bidrage til at hævde vor selvfølelse, og denne smukke sal vil løfte vore tanker til noget højere. At vi nu kan indvie dette værk, er ikke noget daglig-

dags. Det har stor betydning og er en epoke i vort politiske liv, som vil have den største betydning for os og vore efterkommere. Så være da dette hus overgivet til denne egns demokratiske befolkning med håb om, at fred, frihedssind og kærlighed må leve og bo i dette hus.«

Derefter talte folketingsmand, dr. Geert Winther for kongen, idet han mindede om, at »kongens ed på grundloven er et skjold for folkets politiske rettigheder.« Man skulle ikke låne dem øre, der hviskede om forestående grundlovsbrud. »Hold fast ved troen på kongen som grundlovens vogter, og De skal ikke skuffes!« Denne tale var som en tone fra de gamle bondevenners tid, fra Frederik VII's dage, da man betragtede kongemagten som det bedste værn mod overgreb fra de stores side. Provisorietiden skulle snart ændre bøndernes syn på kongemagten i Christian IX's tid.

J. N. C. Wistoft udtalte, at enhver af os har været med til at lægge sten i muren. Vi har vist os som ægte »frimurere« ved dette fælles værk. Han sammenlignede gamle tiders rejsning af slotte ved forfædrenes sved og møje. Da var der jernlænker om slottene, og menigmand måtte passere med blottet hoved. Denne prægtige bygning er ikke afspærret med jernlænker. Den folkelige frihed og lighed skal være den guldlænke, sluttede han, hvormed vi i enighed og broderkærlighed til fædrelandets vel vil søge at knytte så mange gode mænd til os som vel muligt.

Senere på dagen deltog 380 kvinder og mænd i en fællesspisning. Ved bordet talte Bjørnbak for kongen, gårdejer Fr. Christensen, Søballe, for kronprinsen. Blandt de øvrige talere var folketingsmand Søren Kjær. Der blev afgivet beretning om bygningens tilblivelse ved Viggo Bjørnbak, der bl. a. oplyste, at der på dette tidspunkt var tegnet 1800 aktier, og at foretagendet havde kostet 180.000 kroner. Der blev ved indvielsen sunget 11 sange, hvoraf en skomagervend Frederik Rasmussen i Køge havde præsteret hele 5. Med berettiget stolthed kunne Bjørnbak dagen efter skrive i Aarhus Amtstidende, at målet var nået: »Vi behøver ikke mere at tigge storborgerne om husly, men kan samles som frie mænd under det samme tag.«

Der afholdtes den 6. januar 1876 en fest for de unge aktionærer med 350 deltagere. Og den 2. februar mødte 500 mennesker til det første politiske møde i forsamlingsbygningen. Der var deltagere helt fra Vendsyssel og fra øerne. En af disse sidste, redaktionssekretær A. P. Ravnholt fra Sjælland, udtalte, at forsamlingsbygningen var den skønneste blomst på frihedens træ, han havde set.

»Den folkelige Forsamlingsbygning« i Østergade er i dag samlingssted for by og land. Den gamle strid er for længst endt, men bygningen er et smukt vidnesbyrd om Lars Bjørnbaks store evner til at samle sine folk til løsning af påtrængende opgaver i den store kamptid på Århuseggen.

Det må også nævnes, at Bjørnbak var virksom ved stiftelsen af Landbosparekassen i Århus. Allerede i »Frem, bondemand, frem!« havde han fremhævet betydningen af oprettelsen af sådanne sparekasser: »thi det tør anses for aldeles vist, at mænd, der udvikler nogensomhelst større politisk virksomhed i retning af at hæve bondestanden, ikke kan erholde lån hos de i købstadbestyreres hænder værende sparekasser. Men lad der komme en aristokrat af en bondemand, der med iver arbejder mod sin egen stands interesser, han skal nok få lån.« Geert Winther fremsatte iøvrigt samme år, 1857, i Nørrejylland Tilidende forslag til oprettelse af sparekasser i Jylland, men det var i pengekrisisens år, og tanken fandt ingen jordbund.

UGYLDIG **ACTIEBREV.** 50 Krøner



REPRÆSENTANSKABET
FOR
Den folkelige Forsamlingsbygning
i
AARHUS

tilstaaer herved, at

UGYLDIG *Nasmus Nielsen, Gælden*

eller den, til hvem dette Actiebrev ved lovlig Transport
overdrages, er Actionar i bemeldte Selskab for 1 Actie med

Halvtredsindstyve Krøner,

og som saadan berettiget til det Udbytte, som ved Regn-
skabets aarlige Opgjørelse tilkommer Actionarernes.
Med dette Actiebrev følger 24 Udbytte-Coupons for
Aar 1876 til 1899 inclusive og 1 Talon, med hvis Aflevering
nye Coupons i sin Tid kunne erholdes.

Viby, d. 20^{de} November 1876.
For Repræsentantskabet:
L. Bjørnbak.

Aktie i Den folkelige Forsamlingsbygning.

5. marts 1862 stiftedes på et af 500 deltagere besøgt møde i Høver kro Jysk Folkeforening som en venstreorganisation for Jylland. Ud over det politiske havde den det formål at fremme og understøtte ethvert foretagende, der sigtede til at udvikle folkets materielle velvære. Ved et suppleringsvalg til landstinget tog Geert Winther atter tanken op over for valgmandene. Tanken vandt straks tilslutning, og der nedsattes et udvalg på fem medlemmer, hvorimellem Bjørnbak, til at arbejde videre for sagen. Endnu samme år stiftedes Landbosparekas-



Landbosparekassen i Århus. Tegning af Jens Ravnholm fra 1912.

sen i Århus. Mærkeligt nok blev Bjørnbak ikke medlem af bestyrelse eller repræsentantskab. Først 1876 valgtes han til medlem af bestyrelsen, hvis formand han blev 17. oktober 1877, men dette hverv blev af kort varighed, idet han døde natten mellem 2. og 3. januar 1878. Men, som der står at læse i »Landbosparekassen i Århus 1862—1937«: »Som så meget andet på denne kant af landet bærer Landbosparekassen Bjørnbaks præg. Ser vi bort fra den første formand, har alle sparekassens øvrige ledere stået i et mere eller mindre intimt forhold til høvdingen i Viby.«

Lars Bjørnbak var en såre virksom mand, der alt for tidligt sled sig op. C. Berg skal engang have rådet ham til at opgive sit skolelærerembede, men fik svaret: »Ja, men det er pensionen, Berg!« Bjørnbak var ikke nogen velhavende mand, hvorfor han ikke turde give afkald på lærerembedet. Der var ganske vist en folketingsmand i Vendsyssel, der 1877 udtalte på et møde, at han havde fået truselsbrev fra Bjørnbak, fordi han ikke havde stemt for højere lærerlønninger, og så kritiserede han Aarhus Amtstidende, hvoraf L. Bjørnbak havde en så stor fortjeneste, at han ikke trængte til forøget lærerløn. Denne påstand

er næppe rigtig, thi det var ikke nogen indbringende forretning at udgive et venstreblad i de tider.

Redaktør Chr. Søndergaard har i Jysk Maanedsskrift for 1911 givet en udmærket skildring af Bjørnbak som agitator og folketaler. Som ganske ung mand hørte han ham adskillige gange ved grundlovsfester. Bjørnbak hørtes uden anstrengelse i udkanten af selv den største forsamling, skriver han. Organet var kraftigt, der var magt i røsten. I hele sin fremtræden var Bjørnbak nærmest en smuk mand. Hovedindtrykket: energi og viljekraft. Og så skildrer Søndergaard et møde i Odderkredsen. De fem sjattedele af vælgerne var Bjørnbaks fuldtro mænd, og de var alle kommet for at høre Bjørnbak. Geert Winther var ikke nogen overdreven underholdende taler. »Og så kom endelig det øjeblik, da dirigenten, ikke uden højtidelighed, forkyndte, at højskoleforstander Lars Bjørnbak havde ordet. Der blev øjeblikkelig røre. Gamle bønder nærmede sig talerstolen, skønt Bjørnbak kunne høres over den ganske skov. Det knagede i baggrunden, at par bænke gik i løbet, fordi tilhørerne ville »se Bjørnbak«. Han havde tilhørernes øre til sidste ord, selv om det varede halvanden time. Bjørnbak var ingen fin taler, langt fra, men han var til en vis grad en endogså meget betydelig ordfører. Han havde en herlig evne: hvert ord fangede tilhøreren. Ikke en stavelse gik over den enkeltes niveau. Som Vilh. Beck på sin måde forstod L. Bjørnbak på sin at tale til den enkelte, finde ham på det standpunkt, der er den almindelige, jævne tilhørers. Hans djærvhed kunne unægtelig give sig ensidige udslag. Ved en fest, der afholdtes i en større godsejers skov, var skovens ejer en af tilhørerne. Bjørnbak forklarede forskellen mellem junigrundlovens og 66-forfatningens landsting. »Ja, mine tilhørere, det er forskellen, at en godsejer, en stor hartkornsmand nu har lige så meget at sige som en hel kommune, uagtet en sådan mand (lidt for tydeligt fingerpeg i retning af gods-ejeren) måske ikke har så megen forstand, at han kan gå hen og købe sig en månedsgris.« Det siger sig selv, at der var vild jubel over denne hentydning til større hartkornsejeres mulige intellektuelle mangler.

Fra min barndom på Hammelegnen i det første tiår af dette århundrede mindes jeg endnu samtaler med gamle bjørnbakkere, der ofte diskuterede med min fader, der sluttede sig til den grundtvigske retning. Inden de brød op, gav de mig undertiden en »bjørnbakker«, som de kaldte en femøre. De forsvarede med varme Bjørnbaks arbejde og fremhævede altid, at han var en virkelig demokrat med en ærlig vilje til at værne om småmandens ret. En skarp og stejl natur var han, men han bidrog til at skabe et politisk og folkeligt røre på Århuseggen, som kan spores den dag i dag.

ØSTJYSKE GODSEJERES SYN PÅ FÆLLES- SKAB OG UDSKIFTNING I 1759

AF JENS HOLMGAARD

De heldbringende virkninger af de store landboreformer i slutningen af 1700-tallet har forledt mange til at tro, at sådanne reformer måtte have været et universalmiddel til alle tider, som kun ukyndighed har afholdt de ansvarlige statsmænd fra at bringe i anvendelse. L. Koch bebrejder således Christian VI.s regering, at den ikke til imødegåelse af landbrugskrisen i 1730erne »tænkte på de midler, der med held anvendtes en menneskealder senere«¹). Lignende synspunkter er vidt udbredt i den historiske litteratur helt op til vore dage, skønt Falbe Hansen allerede i 1888 som nationaløkonom²) kraftigt har imødegået dem. Det kan i virkeligheden ikke stærkt nok understreges, at den økonomiske situation i 1730erne var så afgørende forskellig fra den, der forelå længere fremme i århundredet, og navnlig efter 1784, at en umiddelbar sammenligning mellem de regeringsforanstaltninger, hvormed de to situationer mødtes, er ganske meningsløs. Hvad der var mulig og fremsynet politik i 1780erne, ville have været fåbelighed i 1730erne. Den, som har oplevet 1930ernes landbrugs-krise, vil vide, at man ikke løser problemerne under en afsætningskrise ved at udvide produktionen — tværtimod.

Og krisen i 1730erne, der formentlig var en af de hårdeste, dansk landbrug har gennemlevet, var netop en afsætningskrise med voldsomt prisfald, navnlig på korn. Sjællands stifts kapitelstakster, som i tiåret 1720—29 gennemsnitlig havde været 199,2 sk. for rug, 152,8 sk. for byg og 89,2 sk. for havre, faldt i tiåret 1730—39 til henholdsvis 164,4 sk., 126,8 sk. og 67,2 sk. Og så skal her endda tilføjes, at kapitelstaksterne i 1730erne lå betydeligt over de faktiske priser³). Ser vi på tiåret 1740—49, var de tilsvarende tal allerede da steget til henholdsvis 227,2 sk., 155,6 sk. og 84,8 sk. Og går vi frem til 1760erne, var gennemsnitstallene steget til 272,0 sk., 185,6 sk. og 106,0 sk. For endelig at nævne tallene i det tiår, 1780erne, da den store reformregering så dagens lys, så udgjorde de 328,0 sk. for rug, 253,6 sk. for byg og 163,2 sk. for havre, altså i forhold til 1730ernes tal en fordobling for rug og bygs vedkommende og for havre endnu større stigning⁴). Sætter man samtlige års kapitelstakster ind i en fortløbende kurve, fås der en ganske vist meget ujævn linie, hvis langtidstendens dog er ganske klart stigende fra omkring 1740, mens den helt tilbage fra 1651, hvorfra de ældste tal stammer, har et nogenlunde vandret forløb, som ender i lavpunktet i 1730erne.

Det må formodentlig heraf være klart, at det ikke var tider at tænke på reformer eller andre foranstaltninger til forøgelse af landbrugsproduktionen, men derimod nok på bestræbelser for at fremme afsætningsmulighederne, f. eks. ved ophjælpning af byerhvervene, hvilket netop var den politik, regeringen slog ind

på. Et andet middel var indførelse af kornmonopol for at sikre det danske og det norske marked for dansk korn. Mangfoldige vidnesbyrd fra datidens ansvarlige statsmænd viser, at man udmærket forstod at vurdere situationen og dens konsekvenser og ingenlunde blot famlede i blinde. Et af de vægtigste vidnesbyrd var den omfattende betænkning med titlen »Allerunderdanigste uforgribelige tanker om commerciens tilstand og opkomst«, som Otto Thott, der var deputeret i det nyoprettede General-Landets-Økonomi- og Kommercekollegium, (den 31. december 1735⁵) fremlagde for majestæten, og hvori han indgående gør rede for den bestående tilstand og dens årsager og fremlægger et program for den kommende tids økonomiske politik. »Hvad nyttede det vel«, siger han deri, »om vi havde 4 gange saa meget korn, dersom det ej kan debiteres (o afsættes)?« — Hovedårsagerne til krisen er tre, siger han: 1) den ringe afsætning på landbrugsprodukterne, 2) mangel på folk og 3) almindelig pengemangel. Hvad afsætningsvanskelighederne angår, tillægger han de små købstæders fattigdom nogen betydning. Købmændene har hverken kapital eller skibe til at kunne drive eksport. Hertil er ikke mindst krigen (den store nordiske krig) årsagen. Mere betyder dog »det gode køb udenlands«, som dels skyldes den lange fred og dels, at England har forøget sin agerdyrkning og i stigende grad eksporterer kornvarer til Norge, især malt.

Kort forinden havde amtmanden over Tryggevælde amt E. v. Bülow på Vemmetofte givet udtryk for lignende tanker: »Naar man betænker, at landmanden ikke kan afhænde det lidet korn, som han nu avler, uden for en meget ringe pris, hvorved han næppe kan have saa meget for sit strenge arbejde, at han kan ernære sig og sine, saa ser jeg ikke, hvad det kunde profitere til landets bedste, at formedelst en bedre økonomi kunde tilvejebringes mere kornvarer og kreaturer, uden saa var, at der . . . kunde findes paa raad og middel, paa hvad maader byer og købstæder kunde komme i den stand at imodtage for nogenledes pris landets produkter, eller og at der kunde udfindes en mojen (o: et middel) saadanne landets frugter at sende til fremmede steder.«⁶)

Det er sandsynligt, at de foranstaltninger, regeringen traf, ikke mindst indførelsen af kornmonopolet i 1735, bidrog til at bringe landet hurtigere igennem krisen. Men stort set har den fremgang, som satte ind fra 1740erne og med svingninger holdt sig fremover, sin baggrund i de internationale konjunkturer. En almindelig kraftig europæisk befolkningsfremgang skabte mulighed for stigende afsætning. En lang række store krige, som Danmark lykkeligt undgik at blive indblandet i, øgede periodisk disse afsætningsmuligheder og fremkaldte liv og røre i det økonomiske liv.

Op med denne opgangslinie var forudsætningen skabt for et ændret syn på vilkårene for dansk landbrugsproduktion. I takt med fremgangen spirede og groede tanker om driftforbedringer og inddragelse af ny jord under ploven, tanker som lidt efter lidt ledte frem til den erkendelse i stadig større kredse, at den nedarvede landbrugsstruktur måtte ændres for at bane vejen for den produktionsforøgelse, der nu kunne afsættes til stadig stigende priser.

Den første, der gav disse nye tanker officielt udtryk, og som i kraft af sin stilling formåede at give dem virksomt eftertryk, var Frederik V.s yndling og overhofmarskal, den fra Mecklenburg indvandrede A. G. Moltke, som i september 1746, kort efter kongens regeringstiltrædelse, fremlagde en plan, efter hvilken han, som han udtrykte det, allerunderdanigst ønskede, at kongen ville regere sine riger og lande og derved befordre sine undersåtters timelige og evige vel⁷).

Agerdyrkningen i Danmark, siger han, forekommer ham meget forsømt. Han er overbevist om, at jorden kunne yde dobbelt så meget, hvis den blev behandlet, som det sker i andre lande, især i Holsten. Jorden er i sig selv fortræffelig, det kommer kun an på, at den bliver behandlet rigtigt og kommer behørigt under plov. Hans betragtninger munder ud i ønsket om, at der blev nedsat en særlig kommission med det formål at arbejde på, at ikke alene den jord, som dyrkes, bliver bedre bearbejdet, men også at de ligesom i et vildnis henliggende såkaldte overdrev blev opdyrkede og frugtbargjorte.

På sit eget gods, grevskabet Bregentved, satte A. G. Moltke med stor dygtighed og energi ind med driftsforbedringer, og han havde en betydelig praktisk erfaring som landmand bag sig, da han en halv snes år senere fik sin tanke om en landvæsenkommission realiseret. Den 26. november 1757 nedsattes, formodentlig overvejende på Moltkes initiativ, Kommissionen til Landvæsenets Forbedring⁸⁾, hvis medlemmer foruden Moltke selv blev J. L. Holstein, C. A. v. Bercken-tin og Otto Thott. For den sidstnævnte har det sikkert været en særlig tilfreds-stillelse at gå ind i et kommissionsarbejde, der som baggrund havde konjunkturer, som i høj grad gjorde det ønskeligt at kunne producere »4 gange saa meget korn.«

Kommissionens opgave skulle være at overveje, hvilke de vanskeligheder er, som mest hindrer landvæsenets opkomst og istandsættelse, og dernæst at foreslå de midler, hvormed de kan hæves. Der peges i kommissoriet⁹⁾ på 12 punkter, som skønnedes at fortjene særlig overvejelse. Ganske pudsigt tager punkt 7 sig ud: »Om ej den skadelige tobaksrøgen kunde indskrænkes, saavel i henseende til dens indførsel fra fremmede steder, som i henseende til dens dagligen mere og mere tiltagende brug af gamle og unge paa landet.« Men bortset fra dette og to andre punkter, som dels drejede sig om istandsættelse af landsbygaderne og vejene til kirke, nærmeste købstad, mølle og andre steder, hvor daglig og nødvendig kørsel falder, og dels om indretningen af fattigvæsenet på landet, handlede alle punkterne om ophævelse af fællesskabet mellem landsbyer og lodsejere eller om problemer, som stod i nøje forbindelse hermed. Så vidt var man i regeringskredsene nået i erkendelse af, at gennemgribende strukturændringer var påkrævede, at det nedarvede fællesskab opfattedes som den afgørende hindring for ethvert virkeligt fremskridt. Til de vanskeligheder, som skulle ryddes af vejen, hedder det i kommissoriet, »bør fornemmelig regnes den imellem adskillige lodsejere nu værende skadelige fællesskab, som hindrer enhver af dem fra at bringe sig sin jord og ejendom ret til nytte.«

Ja, sådan så man nu altså på det i regeringen. Men havde man følgeskab i dette syn på fællesskabet ude i landet blandt godsejerne? Til belysning heraf foreligger der et ganske fyldigt materiale, idet kommissionen til brug for sine undersøgelser og overvejelser gennem amtmændene indhentede betænkninger fra gods-ejerne om de bestående tilstande og muligheden for ændringer heraf. De indkomne besvarelser udgør 5 pakker i kommissionens efterladte arkiv¹⁰⁾ og rummer et særdeles værdifuldt kildestof til viden om dansk landbrug i tiden umiddelbart før den store reformtid sætter ind. For Sjællands vedkommende skete indkaldelsen ved cirkulærskrivelse til amtmændene af 3. december 1757. De tilsvarende cirkulærer til amtmændene i Lolland-Falster, Fyn og Jylland udgik henholdsvis den 27. januar 1759, den 30. januar 1759 og den 4. maj 1759. Til grevskaber og baronier, som jo lå uden for amtmændenes embedsområder, sendtes der særskilt tilsvarende skrivelser.

De overvejelser, hvori betænkningerne indgik, satte frugt i de tre udskiftningsforordninger af 29. december 1758 (for Sjælland), 28. december 1759 (for Lolland-Falster og Fyn) og 8. marts 1760 (for Jylland). I erkendelse af, at forholdene varierede stærkt fra landsdel til landsdel, og vel også for i det hele taget at fremme arbejdet mest muligt, havde kommissionen valgt at gå etapevis frem.

Det er ikke tanken her at gå ind på kommissionens virksomhed iøvrigt eller på en nærmere undersøgelse af de nævnte tre forordninger og deres virkninger. Hensigten er den begrænsede for et mindre område at fremdrage nogle af de synspunkter på fællesskabet, som træffes blandt godsejerne på et tidspunkt, hvor reformtankerne først lige er i deres vorden, og hvor en offentlig debat om fundamentale landvæsensproblemer netop er ved at komme i gang. Den mere almindelige redegørelse, som i det foregående er givet, skulle kun tjene til at sætte situationen og problemerne ind i den større sammenhæng, som er nødvendig for deres rigtige forståelse.

De spørgsmål, som kommissionen i sin cirkulærskrivelse af 4. maj 1759¹¹⁾ stillede de jyske godsejere og andre interesserede, var følgende:

1) Hvorledes de nu paa et eller andet sted værende overdrifter kunde deles saaledes, at enhver by og enhver lodsejer i byen kunde vide sin andel og have frihed samme at indhegne?

2) Hvorledes der kunde sættes gærder eller kastes grøfter imellem alle sammenstødende byers marker, paa det at enhver by kunde have sine marker for sig selv indhegnede?

3) Item en lodsejer faa sin for sig selv adskilte jord i en fælles mark indhegnet imod siden at lade sig afkorte den fælles græsning, han derfor med de andre havde.

4) Hvorledes det og kunde iværksættes, at alle fælles aær blev oprensede samt fælles moser og moradser ved derudi opkastede grøfter udtørrede, for derved at vinde desto mere og bedre engbund og agerland?

Efter disse spørgsmål fulgte en meget detaljeret redegørelse for, hvorledes de skulle forstås, og hvilke konkrete oplysninger man ønskede. Under første spørgsmål ønskede man således oplyst: a) alle de til bestandig fælles græsning værende marker eller saakaldte overdrev ved deres navne, b) ethvert overdrevs størrelse i sin omkreds, c) lodsejernes navne, hvor langt de bor derfra og d) hvor mange høveder enhver af dem er berettiget at have derudi. Om overdrevet ordentlig er taxeret eller ikke? Og hvor mange faar eller slige kreaturer der tillige, enten efter eller uden taxt, mod et høvede indsættes? e) om hver ved sin jord, tjørnehugst og andet brug paa overdrevet, eller samtlige lodsejere har grunden aldeles fælles? f) om der findes stor skov af eg eller bøg samt underskov, elle og tørvemoser? af hvad tilstand og ongefærlig begreb? og om hver lodsejer deraf har sin visse del, eller de derover alt med hinanden tager i flæng, g) om der falder saadanne almindelige vandinger, som nogen maatte miste, naar hver lodsejers grund skulle indhegnes? og om da ikke andre vandinger i deres sted kunde udfindes og indrettes? h) om der gaar nogen almindelig kirke eller anden alfar vej igennem overdrevet anderledes, end den jo ved dets afdeling enten kunde beholde sit sædvanlige løb eller paa anden bekvem maade anlægges? i) hvorledes overdrevet med sit tilbehør imellem lodsejerne kan deles, saa at enhver ved, hvad han baade deraf og af gærdernes deling paa sin part for sig selv skal have? k) ifald et eller andet gods grænser til nogen almindelig

hede, da at forklare hedernes navne, størrelse og anden beskaffenhed, item til hvormange hoveders græsning eller andet brug enhver af de paagrænsende derudi maatte være berettiget?

Tilsvarende, omend ikke helt så detaljeret, var spørgsmålene 2 og 4 delt op i en række underpunkter. Med hensyn til det 3. spørgsmål ville det, som kommissionen oplyste, »fornemmelig bero paa en allernaadigt dispensation i lovens 3. bogs 13. kap. 13. art. fremdeles for Jylland, ligesom højstbemeldte forordning derom for Sjælland tilholder.« — Danske Lovs her citerede artikel siger, at »bonde maa ej indgrave eller indlukke nogen ager, eng eller jordbund uden hans husbonds minde og alle lodsejeres samtykke; ej heller aflukke enten folke- eller fægang, hvor den haver været af alders tid.«

Det vil let indses, at en fuldstændig og omhyggelig besvarelse af cirkulæret fra samtlige godsejere ville have givet os et ganske enestående materiale i hænde til viden om vort lands udseende ved midten af 1700-tallet. Desværre må det erkendes, at så fuldkomment som det burde være, er det ikke. En del godsejere har helt siddet opfordringen til at udtale sig overhørig, og mange af dem, der har svaret, har udtrykt sig så summarisk eller intetsigende, at deres besvarelser er af temmelig begrænset interesse. Men med alle mangler udgør materialet dog en så overordentlig værdifuld kilde til dansk landbohistorie, at det ikke noksom kan anbefales enhver, der enten på rigshistorisk eller lokalhistorisk plan interesserer sig herfor, at dykke ned i det. Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie undersøger for tiden mulighederne for under en eller anden form at gøre det lettere tilgængeligt for den historiske forskning. Det må meget ønskes, at der kan komme noget positivt ud af disse overvejelser.

En gennemgang af besvarelserne fra amtmændene og godsejerne i Havreballegård og Stjernholm, Kalø, Dronningborg og Silkeborg samt Skanderborg og Åkær amter, hvorfra der foreligger i alt ca. 60 indberetninger, viser, at knap halvdelen overhovedet indlader sig på mere principielle eller konkrete betragtninger over fællesskabet. Af disse er igen ca. halvdelen imod ændringer i den bestående tilstand, enten fordi de finder denne ganske tilfredsstillende, eller fordi de anser de praktiske vanskeligheder ved en forandring for uoverstigelige. En halv snes besvarelser går positivt ind for tanken om at komme ud af fællesskabet mellem byer og lodsejere — længere sigtedes der fra regeringens side ikke; tanken om en udskiftning mellem de enkelte bønder i landsbyen, den såkaldte udskiftning mellem mand og mand, var forbeholdt et noget senere stadium i udviklingen —, og endelig udtaler en mindre gruppe sig i så ubestemte vendinger, at det er vanskeligt at fastslå, hvorledes de faktisk ser på spørgsmålet.

Blandt de mest markante modstandere af fællesskabets ophævelse træffer vi generalmajor Chr. Ditlev Lüttichau til Tjele i Sønderlyng herred, som med stor grundighed og omstændelige eksempler fremhæver alle de vanskeligheder, det ville medføre.

Da hans synspunkter på mange måder falder sammen med de indvendinger, som fremføres fra andre godser, skal her meddeles et fyldigere uddrag af hans betænkning:

I en by, hvor der er mange lodsejere og marken af stor vidtløftighed, er og bliver det ganske umulig engang at indhegne byens mark fra andre omkring liggende steder, og langt mere umulig vilde det blive at indelukke og indhegne enhver lodsejers andel for sig selv; thi hvor skulde nogen kunne gøre saadan ligning og deling, uden at nogen jo skulde fornærmes. I den stand tingene nu er, har jo den ene lodsejers bonde lige saa vel

noget af det gode som onde jord, ja lige saa vel noget ondt og godt engbund som den anden, tørveskær og mere, der ved en bys mark og imellem agerjord kan falde; men ved saadan inddeling til hver lodsejer vilde der møde adskillige vanskeligheder; thi

1) kan der være saa stor forskel paa et af byens indtægter og langt mere paa en hel bys mark, en del deraf kan være nogenledes god, en del maadelig, mager og slet, og en del meget slet og ringe jord, ja

2) lige saa stor forskel, som der kan findes paa en bys markjorder baade i henseende til bonité, dyrkning, at den ene part er ikke nær saa godt at dyrke og drive som den anden, bekvemhed, at den er byen langt fraliggende, saa stor forskel, siger jeg, der og findes, at den ene beboer bedre dyrker og driver sin jord og avling end den anden, hvoraf flyder, at den bonde, som drev sin avling godt, var ikke tjent med at kvittere sin gode avling og igen modtage en slet og ringe jord.

3) Naar saadan inddeling skete, mistede jo nogle af [de] inddelte baade engbund og tørvemose, som kunde falde paa et eller andet sted mellem agerjorden, hvor af saavel engbund som tørvemose enhver efter sin derpaa stødende agre har haft sin andel, men nu træffer det sig, at engbunden blive een lodsejer tildelt, tørvemosen en anden, hvad skal da de øvrige lodsejere have til oprejsning. Og endelig

4) er der ligesaa stor forskel som paa nat og dag paa jorden her i Jylland og jorden i Sælland eller Fyen, at den ikke er lige god eller paa lige maade kan bruges, da jorden i Sælland og Fyen ikkun hviler et eller to aar; men derimod her i landet skal hvile i 4 a 5 aar, saafremt den ellers skal give korn. Heraf følger, at den lodsejer, som fik sin andel af det i 5 aar brugte jord, der nu til hvile skulde udlægges, ej var tjent med at tage imod saadan udslettet jord.

Vil man alene forestille sig en bys mark-delning, hvor der kan være 4 lodsejere, nemlig A ejer 30 tdr., B 7 tdr., C 9 tdr. og D 6 tdr. hartkorn, paa hvad maade skulde nu nogen dele en bys mark til enhver lodsejer, at jo enten en eller anden skulde fornærmes; thi lad være at marken aldrig saa rigtig paa længde og bredde blev maalt, og derefter udregnet, hvor meget enhver lodsejer efter sit hartkorn tilkom, saa vilde dog derved falde disse difficulteter, nemlig

A som største lodsejer tilfalder det meste og bedste agerjord, men ingen engbund eller mose til ildebrand.

B faar meget maadelig og ringe jord og ganske lidet engbund.

C tilfalder kun en liden del af agerjorden, men i dets sted en stor mose, hvoraf hele byen har haft aarlig hjælp til deres ildebrand, og ved samme lidet høbjergning.

Mon nu A, som vel har faaet nogenledes god agerjord, men ingen høbjergning eller ildebrand, dermed kan være tjent, da han i dets sted, førend saadan inddeling skete, har haft noget af hver slags. Langt mindre kan B, hvis bonde altid har holdt sin jord i god stand og havde en god avling, nu være tjent med at miste sin gode jord og avling og tage imod noget ringe og slet jord. Bliver ikke B saavel som A ganske fornærmet ved saadan omskiftning, ja C tilfalder kun lidet agerjord, men en mose, hvorudi han hverken kan pløje eller saa, kan være ligesaa lidet som de andre fornøjet; thi naar han mister sin agerjord, formindskes jo hans avling, og naar avlingen forringes, hvoraf skal en bonde ernære sig, svare alle kongelige contributioner og andre udgifter; thi den skade C faar ved at miste sin agerjord, kan den ham tildelte mose aldrig oprette, ja, naar C bliver tildelt mosen, mister jo de øvrige lodsejeres bønder ikke alene deres ildebrand, men endog hvad lidet høbjergning, deromkring kunde falde.

D faar endelig sin anpart i det jord, som er i brug og har været brugt i 4 a 5 aar, men nu til hvile skulde udlægges.

Dersom jorden her i landet, som i Sælland og Fyen, var af den beskaffenhed, at den med et eller 2 aars hvile kunde forhjælpe sig, var det godt, men jorden her i landet er langt fra ikke saa af den beskaffenhed og natur; thi dersom den ikke faar 4 a 5 aars hvile, giver den hverken korn eller græs. Hvor skulde og kunde nu den lodsejer D være fornøjet med at faa sin anpart i det jord, som skulde udlægges til hvile i 4 a 5 aar. Skulde D nu atter bruge slig jord i 4 a 5 aar, vilde den hverken give korn eller græs, og skulde han lade den hvile sin tid, saa havde han jo ingen avling i de aaringer, og hvoraf skulde han da leve eller tage sine udgifter. D kunde da ligesaa lidet som enten A, B eller C finde sin regning ved saadan omskiftning og inddeling, som her i landet og især i disse hedeegne er umulig at kunne føres til nogen fuldkommenhed. Det kan heller ikke befindes at være nogen bonde til fordel eller nytte, men mere til besværing; thi en bonde her i dette lands egne har ordinair 3 a 4 tdr. hartkorn, hvorpaa han næppe i henseende til sin ringe avling formaar at holde en karl og dreng, hvormed han næppe nok kan overkomme sit arbejde ved sin avling og anden

fornøden gerning, som kan forefalde, derom jeg ikke egentlig vil tale; men naar enhver ret vil betragte en bondes arbejde her i landet og derimod en bondes i Sælland eller Fyen, skal enhver tilstaa mig, at den jyske har dobbelt arbejde mod den sællandske eller fyenske bonde, og derhos en langt ringere avling end enten den sællandske eller fyenske bonde af lige hartkorn. Kan en bonde da nu næppe formaa at holde en karl og pige, da hans avling er bedre, end den ved saadan inddeling kunde ventes at blive, hvorledes skulde han da kunne formaa ved foretagne indhegning at holde flere folk, som han absolut skulde have, om han ellers skulde kunne indhegne sin jord; hvoraf skulde han tage de udgifter, thi hans avling blev hverken større eller bedre, men mindre og ringere ved saadanne indhegninger. Ja, end ydermere vilde denne vanskelighed indfalde ved saadanne indhegninger; thi naar hver lodsejer 1) skulde have sin andel af hedejorden til græsning indhegnet, 2) sin del af agerjorden, hvor kunne det da saa lige træffe sig, at han kunne faa sin andel baade af overdrev og agerjord paa eet sted. Mange vilde vel nu synes, at det gerne kunde lade sig gøre; men jeg siger dertil nej! af raison, at der ikkun paa een eller to sider af byen kan være hedejord og paa de andre 2 sider intet, saasom for eksempel: en by har hedejord og fægang paa den vestre side, men intet paa de andre sider; thi der støder andre byers agerjorder til; det viser sig da, at det ikke er mulig, at en lodsejer baade kan faa agerjord og overdrev paa et sted; deraf vil igen flyde, at som det er en umulig ting, at saadan overdrevs græsning er nok til een lodsejers bønders kreaturer at ernære, uden at de jo skal have hjælp af agerjorden, saa skulle jo den lodsejer, der havde sin græsning af fædrift paa den vestre side og var tilfalden agerjord paa den østre side, drive sine kreaturer frem og tilbage igennem de andre lodsejeres indhegninger, hvorved de vel vilde finde sig ganske misfornøjede. Og sandelig en lodsejer var heller dermed tjent, at en anden skulde hver dag drive sine kreaturer frem og tilbage igennem hans korn-vang. Jeg ser og begriber ikke, at saadanne inddelinger og indhegninger nogensteds her i landet, især i disse skarpe hede-egne, som bestaar af alt for stor vidtløftighed paa overdreve og agerjorde, nogensinde er mulig at kan lade sig gøre, des over alt kan det ikke være bonden til nogen større fordel og nytte end ellers, men meget mere til større tyngde og besværlighed.

Etatsråd Constantin August Charisius til Constantinsborg og Østergård i Ning herred finder sig ganske velfornøjet med de bestående tilstande på sine godser og mener ikke, at landvæsenet i henseende til markernes »afdeling« og jordernes behandling, skovning med gærdselhugsts fredning samt tørvemosernes udgravning og tørring kan forbedres eller bruges til større nytte, end det allerede i mange år har været brugt. Alt synes efter hans beretning at dømme at fungere perfekt og harmonisk her. Hver by, ihvor liden den end er, og enhver beboer, ihvor ringe end hans andel udgør, ligesom stræber »ved det yderste af omhu for agerdyrkningen . . . at foredrages sin nabo« og »paa patriotisk maade at vise sig fortjent og destingveret.« Overalt kan man ved »sten- og torngærder, store opkastninger og anseelige grøfter paa én gang og i et øjekast anse hele markens ordentlige aptering og . . . mellem nabo og anden antræffe mellembalker, skelstene og andre mærker til saadan fornøden og fuldkommen efterretning, at man paa de fleste steder, ihvor mange lodsejere end kan være, ej deraf (naar de hellers er fredelige) kan have synderlig fortræd eller ulejlighed.« Også tørvemoser m. v. er med skel og afdelinger »til enhver lods udvisning« forsynede, og gærdselhugsten står således under »betjentes inspektion og skovfogders tilsyn«, at der alene med sparsomhed til fornødenhed bliver hugget og »opsnedet«. Der er altså intet, som kan »afholde de arbejdsomme fra brug eller de brugende fra deres nytte i nogen maade.« Også med græsningen går alt til på bedste måde. Med undtagelse af fællederne har den ene bonde »intet med den anden til fælles brugelighed at bestille.« Kreaturerne bliver på de udlagte tøjrings-jorder græsset og underholdt. På fællederne er alt reguleret efter taxation. En fælleshyrde fører tilsyn og bevogtning. Husmændene kan få deres kreaturer græssede mod betaling, »og hvor det med enhver by har sin egen beskaffenhed, svares undertiden en mark og sommetider mere eller mindre for et fuld hoved eller de

derimod tage svin eller faarehøvder i byens eller laugets jevning.« Ligesom Lüttichau illustrerer også Charisius med et eksempel, hvilke vanskeligheder en ændring i det bestående ville medføre. Han tager sit udgangspunkt i en by med 5 bønder, hvoraf den ene er en »fremmed eller strøbonde«, og viser med nogenlunde samme argumenter som Lüttichau, hvor umuligt det ville være ikke at gå dennes ret for nær. »Jeg for min part«, slutter han sine betragtninger, »er vel fornøjet med det, jeg har, og mine bønder ligesaa med hvis de bruger . . . Thi endskønt at fællig i visse ting kan have sine fortrædeligheder og vanskelige følger, hvor udelte ejendomme er og kan paastøde, saa ses derimod, at hvor det saa som paa mit gods haves, ikke kan skade nogen i mindste maade.«

Nu må det jo nok indrømmes, hvis Charisius' beskrivelse ellers i ét og alt står til troende, at en del af de forbedringer, kommissionen sigtede imod, allerede var gennemført på Constantinsborg, hvor jo i hvert fald hegn og skel syntes i god orden, og hvor fællesskabet i flere henseender tilsyneladende var underkastet orden og reguleringer, der nok i nogen grad kan have afbødet nogle af dets uheldigste virkninger. Når kommercerråd Ole Olesen til Kærbygård i Hasle herred stillede sig skeptisk over for fællesskabets ophævelse, var grunden derimod, at han anså de nødvendige indhegninger for uigenneførlige. At indhegne bøndermarkerne ville blive både ugørlig og unyttig, siger han. De fleste byer har ingen gærdselhugst, og selv om de havde, ville risgærder være af ingen varighed og iøvrigt utilstrækkelige. At kaste grøfter ville medtage »megen tid for bonden, som han ikke har at miste, og var endda heller ikke af varighed, da saadanne grøfter gerne igen om kort tid nedfalder. Stengærder, naar de er sat dobbelt, eller levende hegn, kunde være af bestandighed, men til de første er der ikke sten nok at faa her omkring, og til de sidste har de fleste ikke noget at plante af.« Og havde der været det, var heller ikke de af nogen nytte, »thi enhver by . . . maatte dog holde hyrde til deres kreaturer, saa længe ikke ethvert indtægt i deres marker separat og tilstrækkelig var indhegnet. Thi de indtægter, som aarliggen udlægges til overdrift og græsning, ligger i marken ved de andre indtægter, som bruges til sæd.« Summa summarum: »saa synes det heller ikke at være nogen fordel, men megen ulejlighed og bekostning, om en bys mark fra andre byers marker blev eller skulde indhegnes.«

Fra Hevringholm og Trustrup godser i Sønderhald herred indleder H. Thorsohn på ejeren, oberstløjtnant Joakim Beck-Friis' vegne med i meget underdanige vendinger at lovprise Hans Kongelige Majestæts allernådigste omhu og omsorg for sine allerunderdanigste arveundersåtter, som den giver sig til kende i kommissionens cirkulærskrivelse. »Men som denne store province Jylland falder underskeedelig baade øster og vester, sønder og nord ved søkanterne, ja endog udi midten meget ulige, saa det vil blive hel vanskeligt at udfinde, hvorledes forestaaende allernaadigste højpriselige intention skal kunne anstalles at geraade ejeren og brughaveren til ønskelig nytte.« De argumenter mod udskiftning, han derefter fører i marken, minder stærkt om dem, vi kender fra Tjele og Constantinsborg: »Hvor jorden . . . til en by findes saa underskeedelig, at der udi een vang findes en del at være skarp og mager, varm og sandig, en anden del sur, vandig og kold, skønnes ikke, at bonden vilde forstaa sig til mageskifte; thi det er unægtelig, at nogle aar falder værliged saa fugtig, kold, regnerisk og vaad, at den høje og tørre mark vilde frembære den bedste grøde, være sig af korn, eng og græs, andre aaringer falder det ud saa tørt og varmt, at den første vilde finde sig fordel og den anden se sin fattigdom, ingensinde begge fornøjede,

men idelig klagemaale over omskiftninger at lade høre.« Altså bedst ikke at røre ved den bestående jordfordeling!

Fra kammerherre Knud Trolle til Møllerup i Djurs Sønder herred fremhæves ligesom fra Kærbygård umuligheden af at foretage de indhegninger, som ville være nødvendige, hvis enhver by skulle have sine marker samlede for sig, eller der på de steder, hvor bønderne har fællesvange, skulle »ske nogen omskiftning eller deling.« Gærdsel og sten savnes, og skulle indhegningen foretages med grøfter, »da tør jeg repondere for, at længe førend man kunde se enden paa disse grøfters fuldfærdigelse, var de første nedfaldne og henblæst . . . saa det aldrig var bonden her til nogen hjælp, men derimod til største ruin.«

Kancelliråd Niels Hansen til Østergård i samme herred finder heller ikke, at deling af en bys mark var mulig på grund af jordens forskellige godhed og afstand fra byen. Ejheller anser han indhegningen for overkommelig. Og »end-skønt det vel kunne udfindes, at proprietairerne mange steder kunde udskifte hinanden af fællig ved jordegodses omtusking og køb, kunde der og findes billige vægringer saasom: en sædegaard der intet havde over sit komplette hartkorn, hvilket efter den tid ej bliver let at faa, saa og godsets nærliggenhed og beskaffenhed af skov, ager og eng med videre, som mesten er meget ulige. End vanskeligere vilde det blive at komme til nogen omtusking eller deling med de jorder, som til gejstlighedens boliger, annex- og mensalgaarde er henlagte, helst samme gemeenlig er i faldvis af det bedste.«

Etatsråd Knud Bille til Stenalt i Rougsø herred har næsten præcis de samme indvendinger som Thorsohn fra Hevringholm og Tustrup. Selv ordvalget i de to beretninger ligger så tæt op ad hinanden, at man næsten skulle formode en indbyrdes afhængighed: »Jordens adskillige natur synes ligesom at ville fastsætte ugørligt, at enten nogen proprietairs ejende eller nogen fæsters tilliggende jord skal alt paa eet sted anvises og indgrøftes; thi almindeligt er jorden nogle steder skarp, varm og sandig, andre steder kold, vandig og sur, ja vel og tildels lidet frugt bærende, og kan derimod paa sine steder være god og bekvem jord, af hvilke forskellige jordarter kendelig følger, at afdeling kan ikke blive at træffe lige, da saadan jords grøde giver sig efter aarets vejrlig, og de aar indtræffer, at den ene kunde leve i velstand, naar den anden maatte leve udi armød. Jeg indser altsaa ikke nogen saadan deling at kunne naa sin fuldkommenhed, men idelig aarsagelig (!) klage og beboernes misfornøjelse, da de finder sig godt under den nu brugelige maade, at byernes marker efter jordens beskaffenhed er afdelet udi visse vange og skifter, noget at bruges til sæd og andet til græsning.«

Med de her fremdragne betænkninger er i alt væsentligt alle de synspunkter kommet til orde, som anlægges imod en ophævelse eller begrænsning af fællesskabet. For at afrunde billedet skal endnu anføres et par betragtninger fra de noget sydligere kanter.

Fra Stovgård i Vrads herred, som ejedes af Anna Margrethe Helms, skrives bl. a.: »Ellers vil det vel i almindelighed blive vanskeligt at faa enhver lodsejers jord udi de byer, hvor der er fællig, for sig selv adskilt; thi om det end kunde ske med agerjorden, der dog vilde blive til stor tab for mange, da der findes saa ulige forskel, at hver mands jord ej er lige vel dyrket, ved jeg ej, hvorledes det vilde ske med engbunden og heden, hvor det sidste falder vidtløftig, og de fleste byers græsning paa denne kant fornemmelig bestaar udi, foruden at det i mine tanker vilde blive fast umulig for bonden, der har saa meget baade til hove og hjemme at bestille, at bestride og vedligeholde saa vidtløftig indhegning, hvortil

de fleste steder ej findes andet end jord, der snart kunde spoles og altsaa vidste sig ingen dag fri for reparation paa saadanne diger og grøfter.«

Christian Aabye paa Stensballegård i Voer herred svarer på ejeren, baron Jens Juel-Vinds vegne bl. a.: »... at enhver lodsejer i een (eller hver by) skulde have sin egen lod eller jord for sig selv paa eet sted afdelt og maatte have frihed samme at indhegne, det er her i landet næsten umulig; thi foruden de store vanskeligheder, som vilde indfalde, førend deling kunde ske, i henseende til adskillige sorter jord, som falder paa een mark (foruden at hense til hvorledes een fæster handler sin jord frem for en anden) var det næsten umulig at holde saa mange grøfter og gærder aarlig i stand (omendskønt de første gærder og grøfter blev satte forsvarlig) helst i saadan en by, hvor der er mange lodsejere. Altsaa er min mening, at hvis denne nye indretning (hvortil vel vilde gaa en stor bekostning) i alt skulde faa fremgang her i landet, blev det mere til skade end til gavn baade for proprietærer, menige almue, byers beboere og jordfæstere, og den meste tab og skade blev for fattige husmænd og indsiddere, der ved samme indgrøftning og deling ikke kunde faa enten køer eller faar paa græs og desaaarsag maatte lide mangel.«

Fra Boller og Møgelkær i Bjerre herred, der ejedes af grev Christian Friis til Frijsenborg, foreligger der en ret fyldig besvarelse, der går ind for en lodsejers adgang til at indhegne sin jord, hvis han allerede har den samlet og ikke ved indhegninger aflukker andre fra almindelig vej eller vandsted. Men skulle der, som nogen mener, sigtes til, at én lodsejer skulle kunne fordre sig udskiftet af fællesskabet, eller at alle skulle have deres lod i marken på ét sted, må greven melde fra ud fra samme synspunkter, som vi kender fra det foregående. Bl. a. fremhæves den vanskelighed, at én lodsejers bønder gør hoveri, men en andens ifølge deres fæstebreve er hoverifri på livstid. Til noget bøndergods hører der »adskillige betydelige herligheder«, andet er derimod »slet foruden nogen herlighed«, hvorfor mageskifter i disse tilfælde »ikke vel kunde træffes.« Der findes vel også de steder, hedder det, »at én lodsejer haver været saa god husholder, at der til hans bøndersteder hører betydelig skov, ja vel for dobbelt saa meget som stedet selv er værd. Skulde han enten tage andet gods derimod uden saadan tilgift, at han var fornøjet, eller og han imod sin villie skulde afstaa det for saadan kapital, som landgilden forrentede, som den købende vel i saa fald vilde, synes det, han skete fornær, havde kuns liden nytte eller fornøjelse af det, han havde sparet, og lysten til saa forsynlig omgang med sit gods og dets ejendomme maatte forgaa ham, naar andre skulde nyde den frugt, han sine arvinger havde tiltænkt.«

Med grev Friis er vi nået frem til de godsejere, som i og for sig godt indser nytten af, at fællesskabet ophæves eller indskrænkes, hvis blot ikke vanskelighederne og ulemperne var for store. Oberstløjtnant P. K. Hoff til Ryomgård i Sønderhald herred er noget mere positivt indstillet og fremhæver vel vanskelighederne, bl. a. ved at en lodsejer ved mageskifter kunne miste sine hoveribønder, og ved at præstegårde og andet beneficeret gods udgør hindringer. Men kunne der dispenseres fra lovens bestemmelser, »kan det paa et eller andet sted, hvor enhver i byen efter sit hartkorn kunde faa lige ejendom for sig selv og som adskille fra de rette vange, have sin store nytte.« Det var »til forbedring at ønske, at, hvad de fleste i byen vedtog til almindelig bedste, af de mindre ej maatte vorde modsagt.«

Også amtmand Woyda, Skanderborg og Åkær amter, fremhæver stærkt vanskelighederne, også den at landmålingsforretningerne ved de fornødne »omtuskninger« blev »ganske uefterrettelig«, og at husmænd, »som dog i visse maader er gaardmændene til nytte, og som ikke kan undværes, kunde da ikke ernære sig eller faa græsning for betaling saa meget som til 4 faar.« Men om »fællesskabets afskaffelse i almindelighed« erklærer han dog som sin principielle opfattelse, at det er »en unægtelig sandhed, at den . . . intenderede hensigt er højstpriselig og til stor gavn og nytte for at forekomme de mange uenigheder og disputer, som falder imellem jordejerne og jordbrugerne, sc. (∴ vel at mærke) hvor det kan være gørligt, og i den henseende indstilles det, om ikke en . . . forordning herom saavel for Jylland som Sjælland maatte . . . udgives, hvorved vedkommende gaves lejlighed til at komme ud af det skadelige fællesskab, hvor det paa nogen slags maade kunde være gørligt.«

Endnu en del godsejere indtager en mellemstilling, men deres synspunkter afviger ikke så væsentligt fra de foregående, at der er grund til at gentage dem. Blandt de helt eller næsten ubetingede tilhængere af reformer træffer vi generalinde Levetzaus fuldmægtig på Bygholm, P. Mønster, der priser udskiftningen i næsten begejstrede vendinger:

Erfarenhed stadfæster noksom den sandhed, at den jord, man har for sig selv og kan bruge, hvordan man vil, anvendes og udbringes til ulige større fordel end den, der ligger til fælles med hver mand. Fornuftige landmænd saavel i de ældre som nyere tider har indset denne sags rigtighed og iagttaget alle lejligheder at forbedre deres paaboende gaarde med saadanne prægtige hauger og lycker til agerland, engbund og skovs opelskning, som man endnu ser, deres efterkommere befinder sig vel ved og langt kan overbalancere naboerne, der enten har forsømt eller været hindret fra at gøre det samme, og hvorom der til denne dag er ført utallige klagemaal.

Maatte det altsaa behage Deres Kongelige Majestæt for Jylland som for Sjælland . . . at forandre loven i den punkt og tillade, at ikke alene enhver, som ejede særjord paa marken, samme med lodsejernes forevidende maatte indhegnes, naar han derimod decourterede saa meget i sin græsod paa marken, og ingen ved indhegningen i uddrift, kørsel, vanding eller andre tilfælde blev præjudicerede, men at endog en bys beboere, naar de efter fleste stemmer fandt det nyttigt, ligeledes med lodsejernes forevidende, maatte udskifte hverandre af visse stykker dyrket eller udyrket jord og have frihed enhver for sig samme paa ovenanførte maade at indhegne, uden at enten hospitalernes, skolernes, kirkernes, præstegaardenes etc. jorder derudi som hidtildags skulde gøre hinder, er det ikke at paativle, saadan . . . tilladelse jo vilde geraade til megen nytte, og at man om faa aar vilde finde landet og agerdyrkingen paa sine steder med mange herlige indhegninger ziired og forbedret.

Sandt er det, at dette ligesom alt andet nyttigt i verden vilde finde sine store modsigelser og besværligheder, særdeles i henseende til de mange lodsejere, der findes næsten i hver by, et uheld der aldrig bliver at afhjælpe, og om det end var at afhjælpe, aldrig vilde være af nogen bestandighed.

Men naar vedkommende ikke selv i mindelighed derom kunde forenes, som man formoder dog paa mange steder vilde ske, gaves der vel midler til at befordre sagen og hæve derved forekommende irringer uden proces, saasom enten ved voldgift paa uvillige mænd efter lodsejernes tal eller hartkorn eller paa hvad anden maade, den højeste øvrighed finder bedre og antageligere.

I hvor høj grad disse betragtninger nu helt er generalindens personlige eller endog hendes fuldmægtigs, kan man måske sætte et lille spørgsmåltegn ved, da den samme beretning ord til andet genfindes fra den af etatsråd Gerhard de Lichtenberg ejede Merringgård i Hatting herred, hvor den er uderskrevet af fuldmægtig Søren Wilstrup. Men hvordan det nu end forholder sig med forfatterskabet, tør man dog vel formode, at begge de to gårdes ejere principielt går ind for de fremførte synspunkter.



Til de ubetinget positive hører også Morten Teilmann til Ristrup i Sabro herred, der erklærer, at den, der fik tilladelse til at indhegne sin egen Jord, »kunde bringe sig den til ti gange større fordel uden at præjudicere hans paagrænsende i nogen maade.« I denne gruppe træffer vi også kancelliråd Jørgen Hvass til Tirsbæk og Bryskesborg i Hatting herred, der ligefrem finder det grundet i naturens ret, »at fællesskab blev forvandlet til proprietet, hvorved skødesløshed og dovenskab maatte vige for omhyggelighed og flittighed.« Det er derfor kløgt og prisværdigt, »at vor store og omhyggelige landsfader endnu søger videre at hæve den gemenlig, ja fast altid skadelige fællesskab og ved eendels herredømme at opmuntre til de store og interessante dyder: omhyggelighed og flittighed.« Hvass ser hen til den tilstand, hvor hver by kun har én lodsejer, »thi da tænker han ikke alene paa at lade vedkommende faa fuldkommen brug og nytte af sin ornum og stub, men han endog snarere skal kunne paafinde maade at tildele hver bonde sin speciel ejendom, til den ende at enhver forstandig og flittig bonde kunde dyrke og bruge sin ager og eng paa den bedste og mest økonomiske maade, og til saadan ende at repartere hartkornet og dets byrde efter ejendommens ulige art og beskaffenhed, ja endog for at naa denne rare og profitable inddeling paatage sig efterhaanden at flytte hele gaardes bygninger ud af byen og sætte dem paa de ejendomme, som befandtes alt for langt fra byen og mest hinderlig i saadan omrørte inddeling.«

Poul Marcussen til Ørumgård i Bjerre herred fremhæver betydningen af, at der sker en »omskiftning« med jordegods, således at der så vidt muligt bliver »eendels-lodsejere« i de store byer og på de distrikter, som ligger hovedgårdene nærmest. Kunne man først naa dertil, »paafinder hver fornuftig, redelig og økonomisk proprietair den bedste maade til at bringe ejendommene i god brug.« For at nå frem til dette anbefaler han at anordne »vittige og redelige commissairer, der i en distrikt efter anden kunde anhøre og bese proprietairernes tilbuddet om uddeling og deres indvendinger og paastand mod hinanden, og derhos være autoriserede at disponere definitivt efter befundne omstændigheder.« Iøvrigt understreger han ulemperne ved mangelen på indgrøftninger: »naar en by veed, at den hverken foraar eller efteraar kan være fri for andres kreaturers overløb, saa freder den ej sin græsning betids om foraar, og om efteraar skynder den sig at faa græsset overfaset og ødt, en økonomi som alt fællesskab fører med sig. Vel tøjrer de til dels deres kreaturer her i egnen, men ej længere end fra medio maj til ultimo august, siden gaar det under fællesskab ødsel til.«

At anføre flere udtalelser fra udskiftningstilhængere ville føre til gentagelser. Gennemgangen af det østjyske materiale har vist, at der her på tærsklen til 1760erne vel er enkelte godsejere, der ligesom regeringen er kommet til erkendelse af, at fællesskabet har overlevet sig selv, og at gennemgribende ændringer er nødvendige, men at det store flertal dog endnu er indifferente eller endog modstandere af forandringer. Som tiden gik, og den økonomiske opgangslinie fortsatte, sluttede imidlertid flere og flere op bag reformtankerne. 20 år senere var udskiftningen ikke blot mellem landsbyerne og mellem lodsejerne inden for den enkelte landsby, men også mellem den enkelte lodsejers bønder i landsbyen — udskiftningen mellem mand og mand — i gang over en bred front i disse egne. Og endnu 20 år efter, omkring århundredskiftet, var den praktisk talt afsluttet. Da tiden var moden, viste det sig, at alle de mange vanskeligheder, der var peget på, trods alt ikke var større, end at de faktisk lod sig overvinde.

I løbet af en menneskealder modnedes og realiseredes ideen til den største

omvæltning i dansk landbrug, som vi har sikker viden om. Udskiftningen greb dybt og uigenkaldeligt ind i det nedarvede landvæsenssystems struktur og omformede i løbet af få årtier det danske bondeland til næsten uigenkendelighed. Den skabte den afgørende forudsætning for overgangen fra fæste til selveje, og den nedbrød den uoverstigelige barriere for en videregående teknisk og økonomisk udvikling i landbruget, som det gamle fællesskab havde udgjort.

NOTER:

- 1) L. Koch: Kong Christian den Siettes Historie. Kbh. 1886, s. 54.
- 2) V. Falbe Hansen: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne. Set fra Nationaløkonomiens Standpunkt. I. Kbh. 1888, s. 11f.
- 3) Herom foreligger der spredt omkring i utrykt kildemateriale talrige vidnesbyrd, som det vil føre for vidt at anføre her. Iøvrigt kan henvises til F. Skrubbeltrang: Kapitelstakst og Kirkekøb paa Sjælland i det 18. Aarhundrede. (I Festskrift til Erik Arup. Kbh. 1946, s. 225—49). Jfr. også Albert Olsen: Nogle Synspunkter for dansk merkantilistisk Erhvervs-politik (Scandia. III. 1930), s. 226.
- 4) De anførte kapitelstakster er udregnet på grundlag af tallene i Statistiske Meddelelser. 4. rk. 15. bd. Kbh. 1904.
- 5) Kommercekollegiets arkiv. Rigsarkivet (RA).
- 6) Stiftsrelationer. Tryggevælde amt. 20. okt. 1735. Kommercekollegiets arkiv. RA.
- 7) Udgivet af G. Hille i Hist. Tidsskr. 4. rk., IV, 1873, s. 43—64.
- 8) Kommissionens arkiv (Rtk. 431) findes i RA. Om kommissionens nedsættelse og sammensætning, se Vejledende Arkivregistraturer XII. Kbh. 1964, s. 238. Om dens virksomhed, se iøvrigt Poul Hansen: Bidrag til det danske Landbrugs Historie. Jordfællesskabet og Landvæsenkommissionen af 1757. Kbh. 1889, og Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757—1919. I. Kbh. 1936, s. 36—44.
- 9) Rtk. 431. 1.
- 10) Rtk. 431. 12—16. De i det følgende anvendte betænkninger fra de østjyske amter findes i pakkerne Rtk. 431. 15—16, hvortil der her henvises én gang for alle.
- 11) En afskrift af kommissionens cirkulærskrivelse til de jyske amtmænd findes i Rtk. 431. 16 (C. VI. 4. Vrads herred).

FORFATTEREN OG SKOLEMANDEN

KRISTJAN JENSEN

AF JENS ROLIGHED

Forfatteren, friskolelærer Kristjan Jensen er født den 28. marts 1868. Sin tidligste barndom kom han til at leve i sine bedsteforældres beskedne hjem på Merringgårds udmarker, omtrent midt mellem Løsning og Korning. Han siger selv, at da han kom til verden, ville man helst, han skulle være blevet



Kristjan Jensen.

borte; men i bedsteforældrenes hjem blev han ikke alene tålt, men også elsket, ja, bedstemoderen tog sig således af ham, at de ikke ret godt siden kunne undvære hinanden. Det er deres samliv, der er baggrund for skildringen i en af hans bedste fortællinger »Søren og Bedste«. Bedstefaderen arbejdede på Merringgård, til han blev 65 år, og var derefter kludekræmmer.

Bedstemoderen vidste besked om mange ting. Hun sang for drengen, når de gik sammen og græssede koen i vejgrøften, eller når de sad og holdt mørkning og ventede på, at bedstefaderen skulle komme hjem fra arbejde. Bedstefaderen holdt af bøger og kendte en mængde sagn og eventyr, og han huskede nøje, hvad han havde hørt af sin slægt. Han ville så gerne dele med andre, hvad han

vidste og var optaget af. Og fortællingerne sledes ikke i hans mund, men var altid levende og friske. Det var en evne, der gik i arv til Kristjan Jensen og blev til stor værdi for ham som skolemand og forfatter.

Tidligt kom Kristjan Jensen ud at tjene som hjoirdreng. Det var ikke en let overgang at komme fra det lille hjem til gårdenes karlekamre, hvor en helt anderledes tone var rådende. Siden kom han til at tjene i Løsning mølle. Her kom han til at tjene i seks år og lærte mølleriet, ligesom han var med til at køre ud med møllevognen. I Løsning mølle var godt at være. Om aftenen blev der sunget sange, og der blev fortalt historier og læst op af bøger.

Fra sin tidligste tid havde Kristjan Jensen drømt om at opnå et liv blandt bøger og børn, at få lov til at læse, at få lejlighed til at undervise og måske selv komme til at skrive bøger. Hans stræben i den retning bragte ham i forbindelse med højskoleforstander Grønvald Nielsen, Vestbirk, og han hjalp ham godt til rette.

Efter ophold på Vestbirk og Askov højskoler blev Kristjan Jensen lærer på Elbæk Fri- og Efterskole, og sammen med sin hustru Dagmar Lohmann Jensen fik han der lykke til at danne et godt skolehjem, hvor undervisningen blev til berigelse for mange. Siden underviste han også på Johannes Elbeks højskole, ligesom han havde timer på Elbæk Lærerskole, da denne begyndte i 1917.

Samtidig med lærergerningen skrev Kristjan Jensen sine fortællinger og romaner, billeder af livet, som det er levet, og uden anden hensigt end livets egen.

I 1929 flyttede Kristjan Jensen og hustru til Herlev. Her blev han ved at sysle med skriftligt arbejde til sin død den 19. april 1948. Han levede så stærkt sammen med de personer, han ville skildre, at han kunne sige om en model: Ham skulle folk lige kende, han er sådan en god mand!

Man fik indtryk af, at Kristjan Jensen i Herlev længtes efter den lille stille by i Elbæk, hvor han havde haft lykke til at udføre sin manddomsgerning. Men også i Herlev kunne han glædes over naturen og over at færdes blandt børn.

I et brev fra sine sidste år skrev han til mig: Solen skinner så smukt ind i min stue, himlen er dejlig blå med spredte skyer, og jeg kan høre vestenvinden suse om mit hus; glem ikke at fortælle børnene, at verden er smuk, og livet er rigt og har nok til os alle. — Jeg har lige haft besøg af en ung dame og en yngre herre og lukket døren efter dem, damen er 5 år, herren 3. De kommer somme-tider herind fra gaden. De ringer på, jeg lukker op, vi sludrer lidt, så går de; jeg må være dem behjælpelig med døren, de kan ikke nå vrideren . . .

FORTIDSLIV

AF KRISTJAN JENSEN

Man har fortalt mig, at jeg blev født i Merring, to mil vest for Horsens. Klokken var nok 11 formiddag, og det skal have været 28. marts 1868. Min mor var en datter af indsidder Christen Jørgensen og hustru Margrethe Pedersdatter, og hos dem blev jeg hele min barndom, ja, så længe han og hans elskede hustru levede, kom jeg der, og de blev meget gamle.

Mens jeg var barn, boede vi i et af Merringgårds arbejderhuse ude ved Korning skel. Godsejeren havde købt en bondegård, taget jorden og ladet to af husene stå. — I udhuset var der plads til vor ko og vore svin og høns. Vi boede i stuehusets nordre ende og havde tre stuer og et køkken, det sidste til fælles med folkene i den anden ende af rålingen.

Huset lå tæt op til vejen, der går fra Løsning til Korning sogn. De første ti år af mit liv boede vi der. Bedstefar gik i arbejde på gården, til han blev 65. Merring var ikke nogen by. Alle gårdene havde godsejeren taget ind; men hist og her lå der et hus ved vejene, mest stuehusene til de gårde, der var forsvundet. Ingen vidste, hvor den egentlige by havde ligget.

Der går en vej fra Horsens vester på til Merringgård. En anden går fra Løsning præstegård mod nord til Klaks mølle. Disse to vejstrækninger skærer hinanden i en dal som et par møllevinger, og der bliver fire veje, der deler sognene. Skæringsstedet kaldes Pilgårdsbro. Der holdt engang røvere og andet ondt til. En dejlig, rislende lille å løb under vejen på dette sted. I kanten stod der tæt med pile- og elletræer og en livlig afgrøde af rør og vandplanter. Her var mangfoldige fugle, fisk var der også — og frøer til at synges de herlige forårsnætter igennem.

Fra Pilgårdsbro gik Korningvejen mod nord, den store allé mod vest, Løsningvejen sydpå, og Ussingvejen lå op ad en banke helt ind i den blå himmel. Her stod bonden af vognen for at skåne sin hest. Langs disse veje lå stumperne af den gamle by, som var den sprængt ved en eksplosion i et lidenskabsfuldt øjeblik. Et hus her og et andet hist, alle hærgede og dødeligt ramte. Man sagde, der boede gamle folk, hvis oldeforældre kunne huske den samlede by med det mærkelige navn Merring . . . Merring, der endnu klinger højtidsfuldt i mit sind.

Der gik en del strejfer på vejene. Mange så ind til os, da vi boede lige for, og satte sig på bænken. Bedstemor gav dem en dram og et glas øl, ofte tillige medlemmad, handlede lidt med dem, der havde forretningen på nakken, så gik de igen, de var aldrig påtrængende eller onde.

Jeg nævner Svenske Hans fra Daugård Strand. Han gik med sild — røgede — i en vældig kurv, som han bar på sin ryg. Han var en meget lang mand og skaldet, som var han raget — ikke et hår. En anden svensker boede ude i Krolle-rup hede, ham kaldte vi e skiemand. En tredje hed Skille Mads og levede i Stobberup. Han solgte tråd og bånd og smukke hovedklæder. At se ham stå og tage lageret op af sin kasse! Sådanne farver var det sjældent at se i de små stuer.

Jeg satte mig drukken på bænken og var ganske tavs — hvor den mand måtte være rig, der havde alt dette i eje. Køb den, hviskede jeg til bedste og pegede på et med Dannebrog på silke. Hun rystede på hovedet. Mads pakkede sine ting og gik.

Niels fra Korning var en fed mand; han gik med pjalteposen og indsamlede folks aflagte ting; han og hans familie hørte til taterslægten og havde alle stammens fejl i større eller mindre grad. — Så kom e Dumm. Ham var jeg svært bange for. Tillige må jeg nævne Niels Foldres, sæbemanden, som snuste tobak. Grüner, en præstesøn fra sognet, Peter Væver, Christen Vægter, og der var adskilligt flere, som hørte vejene til og tog sig et lille hvil i bedstemors stue. — Det var jo mest om sommeren, de var ude, ved forårstid var det interessant at høre dem synge om vandrelivets herlighed og alle de penge, der lå på grøftekanterne, de skulle bare samles op. »Ingen bondeslæb her, hvad koster din gård, din gamle Lasarus hæ, ptøj.« —

Også en del rene tiggere kom. Jeg kan nævne Maren Hjorth, Tykke Lene, Trine Nádles, Maren Langagers, Gine Smed, Hanne Hamborgs med sine store smukke sønner, selv var hun en lille forvokset en, men almægtig i sin mund — og Rævehjergkonen, der havde pukkel og harelæbe, og hendes lille forkomne datterbarn. Jeg kunne nævne mange flere; — lidt mærkeligt var der ved dem alle. Det var folk, der havde siddet i skæbnens vogn og var sat af ved en fattig dør undervejs. I vores kreds lugtede fattigdommen ikke ilde.

Bedstefars løn på gården var 40 rigsdaler om året, græsning og foder til en ko og til et får med lam. Vi havde en gris, der blev fedet og slagtet til jul. Vi måtte have 12 høns; vi fik jord udtaget til en halv skæppe hørfrø, og vi fik alt det brændsel, vi behøvede. Desuden fik vi 3 tdr. rug og et par tønder byg, — også må jeg nævne en skæppe land til kartofler. Alt dette gjorde, at vi havde føden sikker, og det, vi fik, slog rigeligt til. Ikke så sjældent fik vi et og andet, når godsejeren skønnede, det var nødvendigt. Du kan jo ellers melde dig til forvalteren, sagde han og smilede venligt.

Der stod en grønmalet halvkiste inde i vor pæne stue; den interesserede mig stærkt, og tit gjorde jeg energiske forsøg på at få låget op; men det lykkedes ikke, og da jeg blev ældre og fik kræfter til det, havde kisten ingen interesse mere. Der er noget mystisk ved sådan en lukket kiste. — Tit stod jeg længe og betragtede de kønne figurer og farver, der var malet på siderne og det buede låg, men skuffet måtte jeg gå derfra og se tiden an; engang måtte den vel udlevere sine hemmeligheder.

Jeg var blevet hen mod 5 år, og det var lovet mig, at når jeg kom forbi det fatale femtal, skulle jeg få et par bukser; hidtil havde jeg gået i skørter, hvad der var mig til stor sorg og fortræd. Nu havde skrædderen været hos os og syet mig en dragt af godt vadmestøj; men det var blevet gemt i kisten med det samme, jeg skulle slide skørterne først. Herefter blev besøgene hos den grønmalede betydeligt forøgede, og hadet til skørtet voksede.

Så kom bedstefar en aften fra arbejde og fortalte, at jeg måtte komme med til høstgildet på Merringgård, og ved den lejlighed skulle jeg have mit nye tøj på. Hvilken salighed. Endelig nåede vi den 5. oktober. Kl. 2 skulle festen begynde, og der var fryd og glæde i de små hjem, der hørte kredsen til.

Godsejeren var ingen fedtsyl; der skulle være rigtig gilde med fri fortæring til næste morgen. »Næste morgen« var en søndag, så folk kunne få ro til at komme i »arbejdstøjet« inden mandag.

Vejen var våd efter flere dages regn. Forude lå gården med sine røde mure og det vajende flag, der nåede højt over taget og bølgede i den friske vind.

Mine to gamle venner og jeg samlede om kisten. Bedstemor tog tøjet op og lagde det frem på en stol. Nå, Kristjan, sagde hun med et lille suk, nu kom vi så vidt, — og hun hjalp mig at få det på kroppen. Noget for stort var det jo; men det skinnede smukt i lyset. Det var lavet af vore egne fårs uld, spundet på bedstemors rok og vævet af P. Stovstrup, der gjaldt for en mestervæver på den egn. Der var bukser, altså! De måtte have et »slag« for nedden, da de var noget længere end benene. »Men det var en god ting,« mente bedste, »for det klæder unge mænd.« Så var der en sømandstrøje med knapper, »og det falder pænt,« roste Grith; det var bedstemor. Poul Skrædder havde syet det. Katten var også nærværende; den gned kælen sit runde hoved mod mine ben. Vi var alle tilfredse.

Så gik vi. Langs vejen var der lavninger, der lignede små søer efter de stærke regnskyl, der havde hærget egnen i den sidste tid. Men i dag var himlen klar uden en eneste sky.

Da vi kom op til gården, stod der en lille flok under den store elm og holdt snak. Vi sluttede os til. Efterhånden kom der flere. Dæmpet gik passieren, der var jo adskilligt i vente. Hundene kom og hilste på os med gøen og galpen og nærgående bevægelser.

Under elmen havde der været samlingssted for godssets beboere i mangfoldige år. Nu var der altså forsamling igen; vi ventede på, at klokken skulle ringe to for os alle. Endelig hørtes madklokkens dybe metal, og med spænding satte flokken sig i langsom bevægelse og gled gennem det hvide stakit. I gårdens mælkekælder, der var omdannet til spisestue, stod bordene dækkede og smykkede med efterårets blomster og løv. Niels Skrædder var skaffer. Han satte os rundhåndet hen. Værsgod! sagde han. Hans trinde lille kone kogte maden.

I høsten var der altid mangel på arbejdskraft ved de store gårde, og de fleste af egnens håndværkere satte leen på skaft og låsede døren, når rugen stod hvid og moden til fald. Høsten var en herlig tid, det var noget andet at gå i flok mod de tunge kornmarker end at sidde og prikke med en nål eller stå og smøre bankerot på mursten. Friluft og sol, gammeløl og en dram til maden, skæmt og kommer ved agerens ende, muntre episoder, når kornet kørtes ind, undertiden et lille slagsmål eller en interessant overtrædelse, der kunne afregnes med munden. Nu sad de der med sultne maver og tomme øjne.

Så gik der bud efter godsejeren. Fyldig og hvidhåret, med sin frue ved armen, hilste han på forsamlingen. Alle rejste sig. Velkommen folkens! sagde han og vinkede med hånden. Tungt gik han ned ad trappen og førte fruene til bords. Spændingen var løst, en stilfærdig snakken begyndte. Værsgod! sagde skafferen, folk tog skærne, som de selv havde med, og nu var forsamlingen i et helt døgn rigmandens hædrede gæster. Endelig rejste godsejeren sig og holdt sin tale; den var fyndig og kort: »Tak til jer alle sammen,« sagde han, »og nu må vi have Lene frem.« Og Niels så sin kone stå i indgangsdøren med hvidt forklæde og glade øjne. »Tak for god mad,« hilsede godsejeren, og alle rejste sig og råbte »Godsejeren leve!«

Der blev danset den halve nat, gamle og unge stampede stenflisen; fløjte og fjol hvirvlede dem ind i en anden verden, langt fra armod og trældom. Også de mindreårige kom med i hørmen. Unge piger tog den lille kavalier ned fra bæn-

ken. Ud i svinget til Niels Christians fjol og Jonases fløjte. Min mor dansede også. »Du sidder i dit gode tøj og tager støv,« sagde hun, »skal vi have et stykke?«

Det var en god frokost, sagde bedstefar, da vi gik hjem til vort lille grå hus ude ved Korning skel. Det var altsammen godt, forsikrede bedstemor, og jeg sagde som hun og stak næverne til bunden i bukselommerne. Månen sad fuld og smilende inde over de våde marker. I mit hoved kvidrede musikken uafsladeligt, og suset af glade stemmer og dansetrin over flisegulvet var en vedholdende syden i mit øre, mens vi gik. Så var vi hjemme igen.

Men den store skuffelse var ikke langt henc. Da det blev mandag, måtte jeg have skørt på igen; den grønne kiste blev lukket i lås og stod tung og tavs med sine forsiringer. Jeg måtte vente, til min femte fødselsdag var forbi. Sky var jeg for andre børn og fremmede mennesker, og denne angst holdt sig længe, indtil jeg fik andre interesser og vendte mit sind mod mere praktiske problemer end klædernes mystik.

Nu kender du, min læser, lidt til mig og mine folk fra den tid. Jeg er blevet gammel siden.

Jeg gik i Korning skole og holdt meget af den, og lærer Jacobsen var min gode ven. Nu er der bygget en ny skole; men den gamle ligger der endnu, haven skjuler huset. Den banke foran var det, vi løb ned ad; den er ikke betydelig af størrelse mer. Her var det, vi hujede og skreg op. I syv år var den banke vort tumlested, og pladsen har oplevet adskilligt. Her var det, degnen kom med en vild rose en dag, vi løb derude. Han havde været i marken at tilse sin avl, stor agrar, som han jo var. »Kom her,« sagde han og vinkede med den fine blomst, og nogle af os løb hen til ham. Så holdt han en lup over rosen. »Se hvor stor,« råbte de. Men en lille hvidhåret fyr sagde: »Den er da køn.« Den gamle pædagog lod sin hånd glide over hans hår og smilede ned i hans øjne. Dette strøg følger drengen endnu, skønt den dag ligger mere end 70 år tilbage i tiden. Nu sover han i jorden, og hans vippende hagedusk er blevet stille, og den gamle skoles døre er lukkede. Dengang var væggene skjult af landkort og tegninger, jævnt kedeligt. Pulten stod der med sin sorte klap, over hvilken vi fik lærdommens ord og ikke helt få påmindelser af degnens sikre hånd. Under låget lå der mange ting, også tampen, som Andreas Slagter engang til vor store rædsel tog og fyrede med en vintermorgen, før degnen kom.

Jeg ser for mig, når det blev forår, og solen skinnede, at degnen gik ned ad skolebakken og skulle ud i sin mark. Det må tilgives ham, at der da forestod et langt frikvarter. Han var agrar. Dertil var han født; det var Vorherres gave til ham; jord elskede han. Han havde da også været forvalter på flere større gårde, før skolen tog ham. Men så kom krigen og gjorde ham til soldat og invalid. Han gik med en kugle i armen, den højre; men den venstre var stærk for to. Den kunne skaffe ham respekt. Jeg ser ham gå — usædvanlig rank i sin sorte frakke og med stiv hat over det lange, tynde hår. De lyseblå øjne stod noget frem; det var en klog mands blik, der lå i dem. Det kunne være mildt og træffe så nænsomt en lille dreng i sjælen, det blev aldrig glemt. — Det bliver lidt småt med autoriteterne, efterhånden som man ældes. Denne og hin viser sig at være gjort af den samme masse. Men den, der fik drengen til at bøje nakken, er jo gået.

Der blev sagt om lærer Jacobsen, at han lod børnene gå for lud og koldt vand. Nå ja; men der blev holdt over dagene; han var altid selv hjemme, og ingen vovede at gøre ham imod. Der indtraf meget i den gamle, grisede skolestue, som der kunne siges fordømmende ord om; men det satte alligevel altid mit sind i

oprør, når jeg hørte nogen tale nedsættende om ham, og vi fik dog lært både at læse og skrive. — Jeg mindes nøje min sidste skoledag. Jeg og en jævnaldrende dreng fulgtes ad ned ad skolebanken og gik roligt snakkende ud ad vejen mod vort hjem. Jeg var bevæget over, at nu var det forbi med det, der hed skole, og tænkte på den tid, der skulle komme — dagen i morgen. Vi var komne lidt ud efter Merring, da Ole pludselig sagde: »Så da, nu glemte jeg at sige farvel til degnen.« »Det gjorde jeg også,« sagde jeg og blev ilde til mode. »Skal vi gå tilbage,« sagde jeg. »Er du tåbelig,« lo han. Men jeg ænsede ikke hans spot og løb rask op til skolen. Stærkt forpustet nåede jeg hovediget. Der inden for buskene gik Jacobsen; men det var mig umuligt at gå ind til ham. Jeg blev stående og pillede i en pilekvist. Jeg kunne lugte røgen fra hans tobak, høre spaden og hans stakåndede rømmen; så vendte jeg om og luskede bort. Aldrig fik jeg sagt farvel til min gamle ven, den mand, der i skrøbelighed og under store modsætninger var min dommer og deler i 7 år af mit liv. Det var ikke store ting, vi fik ud af »Balslev«; men Jacobsens karakter var helt ægte og han dømte ret og skel over sine undersåtter.

Det var kun leg for mig at lære mine lektier, så jeg havde en hel del tid til overs. Den blev brugt til anden læsning og leg, til at hjælpe bedstemor; hun var jo gammel, 60 år ældre end jeg. Men hun var ungdommelig af væsen og aldrig syg, noget tungsindig var hun dog.

I de lange aftener fortalte bedstefar tit om sin egen unge tid, om skolen, hvor de sad bag bordfjælen og prentede med griffel og fjerpen. Om sommeren var det jo småt med skolegang, og om vinteren var der en kulde, så fingrene frøs kolde og stive. »Vi fulgtes ad ud at hente lyng,« sagde han, »alt det, vi kunne slæbe. Bymændene skulle have kørt den; men de syntes vel, vi skulle varmes ved den to gange. Men a fik da lært både at læse og skrive; det var mer end så mange andre.«

Og andre aftener læste bedstefar højt; det var rart at høre. En langsom, overmåde troværdig lyd, en ren og tydelig stemme. Hvor tit har jeg siddet og lyttet til historierne i den »grønne bog« og »Olger Danskes Krønike« og alle de dejlige årgange af Wisbechs almanak i de stille aftener, når der var trukket for, og vinden puslede ved den tynde væg. Måneskin eller mørke lå tæt på ruden, hvis man løftede på forhænget og så ud, var det som eventyret selv, fuldt af det mærkelige, der ikke kan siges, kun fornemmes. Og bedstemor sad så stille ved sit arbejde. Strikkede og syede, aldrig var hendes hånd ledig; hun lyttede og nigrede lidt over strikkepindene. Så sang vi af »Kingo«, en gammel, slidt bog i skindbind. På de sidste sider var børnenes navne prentet, fødselsdag og -time, for nogles vedkommende tillige dødsdagen. Bedstefar sang for med sin varsomme stemme; han kunne også de gamle viser med deres originale toner, som de blev sungne i hans hjemegn ude på den vestjyske hede. Da jeg lærte at læse, overtog jeg en del af underholdningen. Han var en kritisk hører og kunne blive meget opbragt, om jeg sjuskede med noget, og jeg kunne bringe ham i tårer, når jeg læste godt. Bedstefar ejede en besynderlig styrke til at trodse slæb og tryk. Tidlig morgen gik han sin halve mil til gården, og sol var jo altid i bjerge, inden han nåede hjem. Stejl og fast gik han sin gang og tjente til dagens behov. Hans små, gråblå øjne besad et sjældent liv, hans hår var mørkt og tæt, og hans stærkt markerede ansigt, der var omkranset af et stridt, sodbrunt skæg, kunne have prydet en lærd; panden var lige og lå beskyttende over hans hvasse øjne. Der stod respekt af den fattige mand, som havde han

adkomst til fjerne salige egne. Det havde han også. I hans sind lå der et fond af poesi og skønhedsglæde, og hans pligtroskab gjorde ham afholdt både hos godsejeren og folkene, som han arbejdede iblandt. Langt fra var han en føjelig mand, hvast kunne han stå på sin ret; men han havde dog levet på den samme arbejdsplads gennem alle årene. Han holdt af bøger og kunne en mængde sagn og eventyr, og han huskede nøje, hvad han havde hørt af sin far og mor, og hvad han selv havde oplevet. Det var ham en stor glæde at meddele det til andre, og tingene var altid ny i hans mund. De sledes ikke ved brugen; men ved små ændringer blev de levende og muntre, festlige at høre.

Bedstemor vidste også rede på mange ting. Hun sang for mig, når vi gik sammen og græssede koen i vejgrøften, eller når vi sad og ventede på, bedstefar skulle komme hjem fra arbejdet på gården, og der var mørkning i stuen. Tit gik jeg ud ad vejen, når den gamle kom fra arbejde, for at fortælle, hvad jeg havde læst om dagen eller fået at vide i skolen. Der var ting, jeg vanskeligt kunne få ham til at forstå. Degnen havde lært os, at månen altid vender den samme side mod jorden, og det havde jeg også forstået var rigtigt; men da jeg ville forklare bedstefar sagen, benægtede han den. Og da jeg ville føre det bevis jeg havde lært, kludrede jeg med det og fik utak. »En skal eth læ sæ bild ålting ind,« sagde han, »en ska fåsto et,« og vi gik mismodige i seng. Skønt det gerne førte til uvenskab, tog vi af og til sagen frem. Somme tider, når vi gik til høkers om aftenen og så månen sidde blank og klar på himlen, kunne skænderiet falde over os.

Bøndergårdene havde vi ikke stort med at gøre. Deres besiddere var mest ældre folk, der ikke havde børn. De stærke jyder holdt deres egen skole og lønnede selv deres lærer. Bønderne kom kørende med deres hestespand. Sådan en befordring betød meget; vi gik helt ud i grøften for den. Det hændte dog, vi fik lov at køre med. Så spurgte de, og vi drenge svarede villigt. Havde vi en avis eller en bog, skottede de efter den, hvis de var af de »stærke«. Det var nok djævelens væsen; men vi måtte gerne fortælle. De »stærke« holdt ikke aviser og læste ikke bøger — undtagen de særlige om religionen. Kingo og Luther var deres mænd. Salmebog og Katekismus kendte de ud og ind. De var gode tilhørere for en fræk 10 års dreng, troende over for al slags nyt. Standhaftige holdt de sig til, hvad de havde lært og skulle ikke have med vor ugudelighed at skaffe; vi var jo hjemfaldne til den onde og hans evindelige plager, såvidt de kunne skønne. Jeg husker vel træskomanden, der til hverdag var blid og rar; men så kom jeg en søndag til ham med et mål til nye træsko; da var han som en fremmed, der knap ville svare mig. »Do ka stik e moel op ve e tag, så ka a ta en i mucn.« Når vi sagde »god dag,«, svarede de »tak.« Det var jo for så vidt ret nok; men det lød underligt i vore ører.

Jeg havde et par støvler liggende hos Skomager-Niels og skulle bruge dem til et børnegilde. En søndag morgen gik jeg hen for at hente dem; men jeg kom ubelejligt. Hele familien sad ved bordet, Niels med en sort bog af et omfang som en halvdør foran sig. Deri læste han med høj røst. På mit goddag var der ingen, der svarede. Jeg stod længe ved døren uden at blive lagt mærke til. De sad alle som træfigurer og hørte på skomagerens snøvlende læseforedrag. Da endelig den sidste bøn var forstummet, kom jeg frem med mit ærinde, som jeg måtte gentage et par gange, inden nogen bekvemmede sig til at svare mig. Jeg var ved at føle mig henført til en hekseverden, skønt jeg kendte hele flokken. Det var jo da Niels Gøgeflugl og hans broder med de skæve fødder og gamle Niels Væver,

der havde siddet hjemme på langbænken og drukket kaffepuns sammen med bedstefar. I dag det var solskin og sommer og søndag, sad de i halvmørket som træfigurer og var sure. »Vi arbejder ikke om søndagen,« sagde endelig skomageren med gravrøst uden at rejse sig eller foretage sig noget. Jeg kom lidt til mig selv og bad om støvlerne, som de var. Men Niels svarede: »Jeg leverer ikke sko ud om søndagen.« Så stemte de i med en salme af kong David, og jeg forsvandt ud af døren.

En time varede en løbetur fra mit hjem og til Klaks Mølle. Jeg ejede en »solring« og kunne sætte min egen rekord. Men når bedstemor var med, foregik det jo med sømmelig hast, så kunne det ske, at en bonde tilbød os at sidde op at age. Men var det søndag, måtte vi gå. Da stod Korningbonden i sin port og stak tommelfingrene i vestens ærmegab. Han var forarget. Det var djævelens gerning at give møllen søgning en helligdag. Men min gamle ven havde ikke anden tid til at få sit korn befordret til kværnen. Ja, undertiden gik vi jo om aftenen fra Merring mose med sækken på nakken den mil til Klaks Mølle. Tit i mørke, grisen skulle have mad, koen også — og vi andre. Den sten, vi sad og hvilte på, ligger der endnu. Der kunne vi sidde længe. Han gnavede i skråen og var tavs. Jeg så ud over markerne, der lå i månens lys eller i mørket — somme tider i regn. Men vi havde det godt, den gamle og jeg. Og hjemme i hytten gik der en og ventede os, og når vi kom hjem, var der kaffeduft i stuen. — På møllen kunne der opleves adskilligt, der passede mig. Der var jo støv og støj og mange folk, der hældte korn i kværnen et sted og tog det som mel et andet sted, når det var gået igennem maskinen. Der var muntre folk på møllen, og i skænkestuen vankede der øl og snaps. — »Kom så, min dreng,« sagde bedstefar. Han fik posen på nakken, så gik vi milen tilbage. Var det søndag, havde vi tid nok, men den søgne aften var kort. Bedstefar skulle møde tidligt på gården!

Det skete, at han snorkede, når han skulle af sted. Jeg hørte det halvt i søvne. Det skete også, at jeg hørte snak i stuen, en bekymret mumlen og snøft som af gråd; men også det var som en drøm, jeg sov fra.

Når bedstemor vækkede mig, var hun mild og havde en spøg på læben, og ude på bordet stod mad til mig, god mad fra hendes køkken. Vi var som jævnlige og fortrolige i alt, hvad der mødte mig. —

I en gård boede Niels Peter Gavenkær. Han hørte til de stærke jyder. Hans far var klog mand, og Niels Peter arvede både klogskaben og bøgerne. Jeg ser ham trave med klystersprøjtten under armen i blæsende hast hen ad vejen. Der lå et sted en patient og skulle hjælpes. Rugbrøds mellemleder og skumme-fedt og klyster var hans hovedmidler, og han hjalp mange. — »Han er hård,« sagde folk, »men en satan te å skaf jen ow mæ e piin.«

Han sad mange lange aftener hos os og fortalte om sin gård i de gamle dage — for 100 år siden. »Gå do bare i seng, Grith,« sagde han til bedstemor. Så snakkede han igen. Af udseende lignede han grev Chr. D. Reventlow.

Da jeg var 10 år, flyttede vi sidst på sommeren fra huset ved vejen og ud i en gård, der var udstykket fra herregården. Der var rejst tre huse af gule sten; der skulle vi bo, til gården blev solgt. En af karlene kørte for bedste og mig. Det var lige til middag, solen skinnede mildt over os. Min legekammerat Hanne sad på en sæk sengetøj, bedste ved siden af kusken. Da vi kom ud til gården, var bedstefar ved at få tøjet ind i en af stuerne, han havde fri en dag i anledning af flytningen. Hanne blev der hele eftermiddagen og fik sin mellemmad hos os. Jeg fulgte hende et stykke på vej, da hun gik hjem. Ude på den vilde herregårds-

mark sagde vi farvel til hinanden; hun græd. Jeg løb; da jeg så mig om, stod hun der endnu og så efter mig. Hanne Kvist var 12 år. Da jeg kom hjem til den ny gård, var der så mærkelig fattigt, hvorsomhelst jeg så hen. Min syge moster Thea var kommen i seng. Hun lå og snakkede med sig selv; hun var kommet ind i noget, hun ikke kunne forstå. »Åe ja,« sagde hun, »sikken en verden.« Så lo hun højt og sagde det igen, »sikken en verden.« Det løb rundt i hendes svage hjerne. »Sov du kun nu,« sagde bedste. Det gjorde Thea; hun adlød altid sin elskede mor.

Flytningen havde til følge, at nu gik bedstefar og arbejdede hjemme om vinteren, passede 10 ungdyr, som var opstaldede der, og tærskede kornet. Om sommeren arbejdede han på gården, så passede bedstemor dyrene, og jeg hjalp hende, når jeg var hjemme fra skolen. Det trak ud, inden gården blev solgt. Vi boede der til 1. marts 1882, da blev der holdt auktion over den, og den kostede 14.000 kr. Dagen husker jeg nøje, jeg havde været til præst og mødte en af daglejerne undervejs hjem. — »Blev gården solgt?« spurgte jeg. »Jou!« svarede han og så alvorligt på mig. Da jeg blev alene, græd jeg, himlen græd også, en stille regn dryppede uafladeligt på den grå jord.

Så flyttede vi over i »det røde hus,« der lå lige i skovens udkant, en tidligere skovløberbolig til gården. Nu var den tom og ikke egnet til beboelse for længere tid. Men i afstand lignede den en villa med sin teglstensmur og det høje, røde tag. Der var nogle kolde stuer, og kakkelovnen røg, så der ikke kunne blive varmt, det blev dog snart gjort i stand, og vi boede meget godt. Men desværre var »den gule gård« vor nære nabo — og jeg savnede det skin af »velhavenhed«, der havde været over os i de sidste år. Om søndagene gik bedstefar og jeg over til det lille grå hus, som han havde købt for 685 kr. Der arbejdede vi i haven. Han havde sagt sin plads på Merringgård op og skulle rejse til maj. Det var et tarveligt bitte hus; men det var da vort eget. Der var en skæppe land have og to stuer. Siden byggede bedstefar en binding til. Den dag, jeg skulle konfirmeres, boede vi endnu i det røde hus. Det var en yndig solfuld søndag i april. Moster Barbara og hendes mand kom, også mor og moster Trine. Det blev en dejlig dag. Jeg husker, at præsten spurgte os om, hvad det var at bede i Jesu navn. Det havde han talt så ofte med os om; men jeg forstod det alligevel ikke rigtigt, så jeg kunne give ham et ordentligt svar derpå. Præsten hed Hans Meier; han var en rolig og jævn mand. Søndagen efter var jeg til alters i Korning kirke.

Endelig nåede vi den 1. maj, og jeg flyttede i min plads. Laurs Sørensen i Hornborg havde fæstet mig som hyrdedreng for sommeren. Lønnen var 28 kr. med 2 kr. på hånden. Jeg var stor og stærk og rask i vendingen; men jeg længtes, ak, hvor jeg længtes. Manden i den store, kønne gård var en gammel mand, og værkelig; også konen var tyngt af årenes vægt. En datter hed Ingeborg, hun var 39 år og mig meget hengiven; hun var moderlig og flink imod mig. Sønnen hed Thonas, han var en lille forvokset mand på 44 år. Ham skulle jeg dele seng med; det holdt jeg ikke af. Så var der karlen og pigen — hun mødte samme dag som jeg. Nå, jeg arbejdede af alle kræfter og var aldrig ledig den lange dag. Dog skældte den gamle mand mig ofte ud og satte mig uafladeligt i rette. Men alligevel blev det en interessant sommer — en af dagene har jeg skildret i fortællingen: Jens går til marked. Bedstemor besøgte mig engang, og der blev taget venligt imod hende; jeg blev rost i høje toner. Hun rødmede som en ung pige og var glad og taknemmelig. Jeg fik lov at følge hende på vej, da hun gik. Nå, vi skiltes uden tårer, og jeg løb tværs over plovmarken til kørerne. Der gik Laurs

med køllen. »Få dem så flyttet,« sagde han vredt. »E tid går.« Et par søndage efter, da jeg var hjemme, blev jeg fæstet for et år til Ole Jørgensen for 55 kr., og den 2. november hentede jeg mit tøj med hans befordring. Jeg var atter hos kendte folk, men jeg kunne mærke, jeg var ikke den samme som for et halvt år siden.

Jeg tjente hos Ole og Mette fra 1. november 1882 til 1. nov. 1885. Det var en god tid for mig. Jeg mødte venlighed og påskønnelse, og aldrig har en af dem sagt et vredt ord til mig. Det medførte, at jeg voksede mig fast til dette sted og tog mig af deres sager med en følsom samvittighed. Dertil kom jo også, at de havde købt den gård, hvor jeg i 3—4 år havde boet, så det også af den grund blev som at flytte ind i mit hjem.

En dag, da jeg gik og muede ved svinene, kom Ole og sludrede med mig. Han foreslog mig at flytte. Jeg har en god plads til dig, sagde han. Hans i møllen (hans svoger) mangler en ung karl; der kan du tjene en god løn og have gode dage. Vi snakkede videre om sagen, og enden blev, at jeg fæstede mig til møller Hans Christensen i Løsning. — Ja, så måtte jeg sige farvel til mit gamle hjem, hvor jeg levede skønne dage i mange år. Ole og Mette var mine trofaste venner, til de døde.

Løsning mølle lå i en dalsænkning, der var både vejr- og vandmølle. Her blev mit hjem i 6 år. Jeg begyndte som gårdskarl, blev senere møllekusk og svend. Det var en gård på 40 tdr. land. Der holdtes tre heste og 12 køer, en snes får og en vrimmel af høns og ænder. Hans Møller var 50 år, en svær mand. Han førte tilsyn med hele virksomheden og var årle og silde på færde. Han var hid-sig og opfarende, men god ægtemand og fader og tillige en brav husbond for sine folk. Konen hed Lisbeth og var på samme alder. Hun var livlig og gav os en fortrinlig kost. Der var 6 døtre og en plejedatter, der var en søsterdatter, hvis forældre var døde. — Der var noget romantisk over gården, og der var sagn og historie fra gamle dage om onde gerninger og morsom snak om originaler, der havde levet på egnen. Disse ting sad vi og talte om, når vi sad sammen om aftenen, også når der var gæster, kunne disse ting blive taget frem og drøftet. Der blev sunget meget i aftentimerne, mest om kæresteri, men også folkeviser og sange fra sangbøger. Der blev læst op af bøger og ugeblade og gamle almanakker.

En dag sagde mølleren, at jeg måtte helst køre vognen til sommer, så ville han holde daglejer, når det var nødvendigt. Så kan du samtidig hjælpe på møllen og lære mølleriet; vi fæster en karl til november. Det gik jeg gerne ind på, og således blev det. — Møllervognen gik hver dag hele året rundt. Der var to ruter, og hver blev kørt tre gange ugentlig. Desuden skulle jeg også besørge anden kørsel. Det blev et frisk liv, en helt anden tilværelse, end jeg før kendte og færdedes i. Jeg lærte at have med mange mennesker at gøre og fik at vide, at der var en lilleverden i hvert hus og hver gård — at jeg skulle vende mig på et lille sted og vide, hvad jeg skulle sige, og hvem jeg skulle til. Der var store læs at besørge hjem og ud. Sækkene lå som kornneg over fjælene. Jeg blev kendt med mange mennesker, og de var alle venlige imod mig. Jeg blev husvant alle steder og blev som en af familien i en kvart til en halv mils omkreds. Det er snart 60 år siden, jeg forlod egnen; men endnu kunne jeg gå ind i hver gård og geråde mig som en, der hører til. Når jeg ser tilbage på tiden i Løsning mølle, er den en levende og sammenhængende række af dage, der blev uger og år under sne og sol. Den er fuld af friske træk, samlivet var mærkelig vågent mellem os alle. Der kom mange

gæster, og vi kom mange steder hen. Den 24. februar var det møllerens fødselsdag. Da mødte der en sværm af folk. Der var gilde hele eftermiddagen og halve natten. Der blev spist og snakket og spillet kort, til den sidste vogn huldrede ud ad porten; men fulde mænd var der ikke, og vi gik imellem dem som sønner af huset. Der blev talt højt i møllen, der var klare stemmer og mod til at bruge dem. I julen dansede vi, og i mange gårde var vi med ved julebesøgene. Hvordan der blev tid til alt det, forstår jeg ikke mere.

Jeg havde en drøm fra min barndom af. Den levede stadig på bunden af min sjæl — stillede sig frem, stod lidt og gled hen, hvor den var forvaret. En drøm om et herlighedsliv blandt bøger og børn. Jeg elsker bøger, og tidligt begyndte jeg at skrive små historier. Jeg gik og tænkte dem for mig selv, når der var tid og rum til det. Længe før jeg begyndte at gå i skole, havde jeg gemt meget af det hen, som jeg hørte, folk fortalte hinanden; skrive det op kunne jeg jo ikke; men jeg kunne fortælle det for venner og bekendte. Jeg kunne godt regne og havde let ved at lære udenad, holdt af kammeraterne og hjalp dem gerne, når der var lejlighed, og de blev hængende et sted i teksten. Alt dette samlede sig i et vedholdende ønske om at blive skolemand, og jeg talte tit om, hvor herligt det måtte være at leve sit liv i børnenes kreds.

Men der var jo den hage ved sagen, at jeg var ude af stand til at rejse den fornødne kapital. I de sidste år var højskolen blevet kendt på egnen; men den var jeg helt uden begreb om. Derimod var flere fra egnen blevet seminarister, og der var seminarium i Gedved og i Jelling.

I det sidste år, jeg var i Løsning, blev der bygget forsamlingshus, og efterårs-møderne begyndte, dog ikke i Løsning, men jeg var til efterårsmøde i Uldum og hørte et foredrag om Bjørnson og et om Grundtvig. Det var helt nyt for mig. Det var indlysende, at jeg ikke kunne tjene penge sammen til et seminarieophold, men måske dog til en højskoletur. Og så fik jeg efter nogen leden forbindelse med Grønvald Nielsen på højskolen i Vestbirk hen på sommeren 1891; nu var jeg 23 år. Else, møllerens rige plejedatter, sagde: Du kan låne pengene hos mig — uden renter, hvis du kan få lov hos min morbror. Jeg takkede hende med et strøg over kinden, men tog ikke imod tilbudet. »Siden,« sagde jeg, »måske så.« Hun lo og løb ned ad møllebakken. Ved indgangsdøren så hun sig tilbage. Jeg stod endnu på møllens svikstilling og så efter hende. Vi vinkede glade til hinanden. Jeg tænkte på seminariet — hvad Else tænkte, ved jeg ikke. Så kom den 3. november 1891. Vestbirk lå et par mil nord for Løsning.

Det havde dog ikke manglet mig på advarsler de sidste måneder forud. Jeg havde indviet de gamle i planen; men nogen begejstring vakte den ikke hos dem. »Hvordan skal det gå,« sukkede de. »Det er vidtløftighed,« sagde bedstefar, »a trovæd, do håd wan en anderledes fast karakter — det e stuehied å skidt.« Men jeg forandrede ikke min plan, og bedstemor sagde med sin gode stemme: »Gør du kun, som du vil, Woherre væ mæ dø.« — Når man undtog enkelte stormandsbørn, havde ingen fra denne egn været på højskole. Det var jo forbundet med udgift af penge, som bonden der ikke havde erhvervet sig så nemt, at han kunne undvære dem til så unyttigt et formål. Tænke sig voksne karle gå i 5—6 måneder uden at bestille noget, det var ikke sært, om de faldt hen til laster og hovmodighed.

Derfor vakte det jo nogen opmærksomhed, da folk fik at vide, hvilke tanker jeg gik med. Jeg, der dog var »godt lært« og en skikkelig karl, der passede sine ting og kunne blive på et sted.

»Det er nogle narrestreger for dig,« havde flere sagt, og selv mølleren foreholdt mig, hvor ilde jeg handlede ved at sætte de kroner, jeg havde erhvervet mig, i noget så tomt. Jeg førte derfor en egen svanger tyngsel med mig den solglade dag, jeg gik over skellet til et andet herred.

Undervejs til højskolen var jeg inde hos mine bedsteforældre, der da boede i det lille grå hus ved Lösningvej. De fulgte mig ud til havelågen i tjørnehækken og blev længe stående og keg efter mig. Jeg så mig tilbage og vinkede til dem. Ja, så var jeg inde i eventyret. Bedstemor havde tømt sin pung i min hånd, og bedstefar eftergav mig den krone, jeg havde lånt af ham. En del møllekunder havde givet mig smågaver i penge, og mor gav mig 25 kr.; det blev til et hundrede kroner til de tre hundrede, jeg havde i sparekassen; de kunne række langt, syntes jeg. Jeg fik amtsunderstøttelse, og højskolen gav mig frit ophold for at være til nytte med forskelligt. Der var nok ingen grund til at hænge med ørene. Den sidste røst, jeg havde hørt, var Kristoffers. Han stod i vejgrøften ved sin spade og så mig an. »Våe dæ for e grundtviganere,« sagde han. Jeg lo. »Farvel, Kristoffer,« jeg svingede hatten og fulgte den hvide vejbane. Jeg nåede Vestbirk kl. 5 om eftermiddagen, og Gud være lovet for denne stund.

Mit ophold på Vestbirk højskole blev en forberedelse til min senere livsgering og det, der blev min lykke. Det var et mirakel for mig at opleve, hver dag en Guds gave, som jeg takker ham for hver aften, inden mine øjne lukker sig til søvn.

Forstanderen, Grønvald Nielsen, havde store evner som taler og let ved at holde lytterne i ånde. Hans timer gik som fyldt af underholdende musik. Her fik jeg gode kammerater, og flere blev ved at være mine venner til dagen i dag.

Da det lakkede hen mod vinteren, betroede jeg Grønvald Nielsen, at jeg drømte om at blive lærer. »Hvis det rigtig er dit alvor, så kan du også,« sagde han, »så kan det gennemføres. Du må gå her og læse i sommer, indtil seminariet begynder efter sommerferien; det skal ikke koste dig noget.«

Helt således gik det dog ikke. Jeg tog plads hos en gårdmand i Lundsmark for sommeren og skulle have 180 kr. i løn. Det var for mig en stor betaling. Den sommer i Lundsmark var en udflugt, jeg måtte tage for at få tjent penge til næste vinters skoleophold, hvor og hvad det kunne blive; men jeg mindes den med glæde.

Jeg havde læst i et blad, at Elbæk friskole søgte elever til vinterens efterskole november 1892. Det slog ned i mig, at her kunne jeg vist få en god plads for mit formål, og jeg sendte brev til skolens forstander, Johannes Elbek, idet jeg understregede, at jeg var 24 år, forklarede, hvad jeg havde i sinde, og at jeg var uden midler.

Så var det, jeg en dag hen på sommeren gik ud ad en hedevej med en lyngspade på nakken og et brev i min lomme. Jeg var kommen et stykke frem og så den klare sol over blomstrende sletter. Så satte jeg mig i en grøft og læste brevet grundigt igennem, måske for 10. gang. Det var svar fra Johs. Elbek på min forespørgsel.

Jo, jeg kunne godt komme. Med bevæget sind læste jeg, at jeg måtte komme den 3. november. Jeg skulle betale for opholdet med noget arbejde; han manglede altså en mand til hjælp ved forskelligt. — Lærkens sang over heden hører jeg endnu i denne stund.

Den 3. november var jeg i mørkningen nået til Hovedgård. En lille svær mand hilste på mig og spurgte, om jeg skulle til Elbæk. Han hed Rasmus Hjortlund,

fik jeg at vide. Han talte i en dialekt, der var mig ganske ubekendt. Da vi kom om til vognen, så jeg hans kone sidde i agestolen. »De æ Kjesten,« sagde Rasmus, og hos disse to flinke mennesker sad jeg så, mens vognen, trukket af to dejlige heste, nåede til Elbæk, og jeg blev underrettet om et og andet. Jeg spurgte, han ville gerne fortælle, og jeg hørte opmærksomt på ham.

Vi havde passeret Gangsted by og kirke og var kommen ned i en dal med gårde og huse, en by altså. »Ja, hie æ så skuelen,« sagde Rasmus og drejede ind over en plads og holdt foran en lang bygning. Over indgangsdøren stod der med store, kønne bogstaver: »Friskole«. En høj, mørkhåret mand kom ud til vognen og bød velkommen. Jeg så ham an. Han havde et skønt ansigt og et dejligt varmt blik. Hans håndtryk var fast og indgød tillid, og hans stemme havde en god klang. En hjemlig følelse lagde sig over mit sind, og jeg syntes, her var godt at være. »Det er Kristjan,« sagde Rasmus Hjortlund. »No hå a gi ham den føhst tihm, så ka do ta den næhst mæ ham.« Inde i stuen hilste jeg på husmoderen. »Det er min kone,« sagde Johs. Elbek og strøg hende over hånden. Hendes gode egenskaber opdagede jeg i tidens løb, hun elskede og værnede sin mand og sit hjem. Hun var en klog kvinde med mere energi end almindeligt. Hun var modig og kunne være hensynsløs i sin kamp for, hvad hun mente var ret. Birgitte Elbek besad stor menneskekundskab og havde et skarpt blik for alt forlorent. Så glimtede det i de ærlige grå øjne, der til andre tider kunne stråle af kærlig forståelse. Dette opdagede jeg ikke i en vinters tid, men i de mange år, jeg hørte til i hendes hjem som en ven.

Ja, så var jeg kommen til en helt ny egn, der syntes mig meget fremmedartet. Sproget var anderledes end hjemme i Korning sogn, og menneskene forekom mig særegne både i tankegang og fremtræden. Det var folk, der kunne fylde en stue med diskussion, og de talte igennem for deres meninger.

En kreds af grundtvigske mænd havde rejst en friskole, og den havde tilslutning langt omkring fra. Den nuværende lærer var altså Johannes Elbek, og han havde betydelig indflydelse skolemæssig set i de nævnte hjem. Han havde ikke sjældent meninger, der var flertallet imod; men han kunne belyse dem, så folk forstod, der var noget om sagen, og lod sig overbevise.

Dengang jeg ad besynderlige omveje kom til Elbæk, var der ca. 40 børn i skolen. Adskillige havde op til en mil at gå; men de gik den gladeligt. De kom hver dag, både i regn og snefog, i frost eller tø. Når det var ondt vejr, og jeg ved davrebordet sagde: »I dag får vi fri,« smilede Elbek. »De skal nok komme,« sagde han, og det gjorde de. Børnene elskede ham, og det var intet under, for han havde fået fortællerens nådegave. Hver morgen var bibelhistorie på timeplanen. »Fortælling«, stod der, og det var undervisning uden overhøringer. De små kunne sætte sig til rette på bænken, og ro og stilhed blev der, når Johannes fortalte.

Jeg spurgte så en dag: »Bruger du da slet ingen bøger i din skole?«. — »Der er ting, vi skal have lært, der skal der bøger til,« han nævnede regning, læsning og mere, »men ikke kristendom; den kan man ikke lære.« En dag viste jeg ham en lille danmarkshistorie, som blev brugt i en skole, jeg kendte. »Hvad synes du om den?« Han bladede lidt i den og svarede: »Ville du bruge den i din skole?« Ja, det vidste jeg jo ikke. »Hør, hvad her står: sidste hedningdrot i Norden døde tusinde og fjorten. De arme børn, der skal løbe livet igennem med sådanne rim i hovedet. Nej, put du den i ilden, den dur ikke til andet.«

Jeg talte med ham om alt angående friskolen, når det ikke faldt sammen med

mine erfaringer, og han havde altid vilje til at drøfte tingene. Det var i de private timer, den slags kom på tale. Der var 23 unge mennesker i efterskolen den vinter, tre af dem fik ekstra timer, og blandt dem var altså jeg. Og der måtte vi lære lektierne; der var intet udenom. Elbek gik ikke på akkord. Også i efterskolen måtte lærebøgerne tilegnes. Der læstes historie, geologi, fysik og geografi og af de fremmeligste matematik. Det var festligt, Elbek var en ypperlig lærer, og han havde gode hjælpere. Der blev også undervist i sløjd; den gang var det noget nyt i en skole på landet.

Hen på vinteren spurgte jeg Elbek, om vi ikke skulle have en eksamen at slutte af med. Så lo han igen, som han plejede, når han tog debatten op. »Ha, du med din eksamen. Nej, vi lukker døren, når den sidste time er forbi, der bliver ingen eftersnak.« Så bed han munden sammen og gav et nik. Punktum!

Der blev holdt en del møder på skolen. Malling fra Odder og Teilmann fra Bering havde sognebåndsløserer på egnen og kom på skolen af og til; de var med til at give skolen dens præg. Desuden var der aftenmøder med foredrag og oplæsning, gymnastik for egnens unge; alt gik jeg op i med liv og sjæl. — Så var der egnens folk, der havde slået ring om skolen. Jeg har nævnt Rasmus Hjortlund og hans kone; det var nu, fordi han hentede mig i sin vogn og kørte mig det længste stykke vej, jeg endnu havde tilbagelagt. Denne hjertevarme mand kan godt være repræsentant for denne kreds. I vinterens løb var vi, der boede på skolen, i besøg hos vennerne, og det havde ikke ringe betydning for os, at vi lærte dem og deres hjem at kende.

Hurtigt rinder en vinter hen. En morgen vågnede jeg og begyndte at gøre status. Der var kun kort tid, så sluttede denne herlighed. Vel! Der var jo mere end Elbæk friskole; men var der noget som det, jeg havde mødt her?

Jeg havde naturligvis ikke glemt Vestbirk. Stemningen derfra kunne jeg lytte frem uden stor ulejlighed; men der var kommen en streng til på felen. — Jeg havde i løbet af vinteren tænkt meget over denne sag uden at kunne tage nogen beslutning, og jeg tvivlede på, at jeg kunne blive en skikkelig god børnelærer. Enkelte gange havde jeg dog prøvet at fortælle noget for små børn; men disse øvelser faldt ikke alt for heldigt ud. Min fortælleren var ikke fængslende nok; »men det må jo kunne læres,« tænkte jeg.

Disse tanker gik jeg og flyttede med vinteren igennem — 1893 jeg ind ad vinduerne til mig — foråret kom.

Jeg har senere søgt at klare, hvad det var, der gjorde dette sted så tiltrækkende for mig. — Jo, livsformerne stillede et savn i mit sind. — Jeg syntes, jeg havde spildt min tid og ødslet min første ungdom bort; nu fyldte jeg 25 år, og det var sent »at fare«. —

Jeg må dog tilføje, at jeg også om sommeren blev i Elbæk og læste tilligemed et par andre fra vinterens skolehold.

Da jeg 1. november sagde farvel til Johs. Elbek, svarede han: »Ja, rejs nu, men kom igen og bliv min hjælper.« Jeg vidste, han tænkte på højskolen. Jeg så ind over landet med de runde bakker, og en stor glæde spændte mit sind.

Jeg kom igen — og hørte siden stedet til. Der fandt jeg mit hjem og min lykke.

LATINSKOLELIV I HORSENS VED MIDTEN AF 1800ERNE

AF SIGURD ELKJÆR

I en alder af 75 år udgav L. Kragballe 1904 en fornøjelig, velskrevet lille erindringsbog, »Gamle Minder«. Han var født i Vejle, men gik i »Horsens lærde Skole« 1839—45 og har ikke netop lyse minder fra den tid. Hans omtale af daværende adjunkt L. A. C. Knudsen fremkaldte Fastrupbogen »Klaps«, der udkom 1911 og vist må kaldes et særsyn i dansk bogavl. Den er skrevet af adjunkt Knudsens søn, C. Knudsen, der som paster emeritus boede i Fastrup ved Tjele Langsø. I bogen kalder han sig »Kommentator« og meddeler, at »pointen« i hans værk er det »ubeføjede, rå angreb« på hans far af L. Kragballe i »Gamle Minder«.

Desværre oplevede Kragballe ikke at få de klaps, Kommentator undte ham. Bogen svarer i høj grad til sit navn. Klapsene falder i flæng til højre og venstre, til degne, præster, provster, biskopper, grundloven, Grundtvig, højskolerne, ja næsten alt i det misrøgtede Danmark. Kommentator er en samfundsrevser for Herren. En af de ganske få, han respekterer, er »Hædersmanden« Ove Høegh-Guldberg, der i sin tid forkyndte, at staten ville bæve i sin grundvold, hvis bøndernes stavnsbånd blev løst. Kommentator slår fast, at »Hædersmanden« fik ret. Bøndernes frigørelse var det første skridt nedad for vort land, enevældens ophævelse 1848 et ikke mindre skæbnesvangert skridt mod det uføre, vi nu befinder os i med en elendig landsbydegn (J. C. Christensen) ved roret. Så ved vi det!

For en almindelig læser er »Klaps« ret utilgængelig, »uden hoved og hale«, som Holberg kalder en af sine komedier, og her kunne man passende tilføje »uden sammenhæng«. Kommentator springer fra det ene til det andet, fordyber sig i betragtninger, strør om sig med anekdoter, giver spredte træk af svundne tiders bondeliv og købstadliv. I indledningen forudskikkes den lovende bemærkning, at forfatteren »forhåbentlig vil kendetegne sig ved størst mulig diskretion, harmløs elskværdighed og underholdende fremstilling«. Diskretionen viser han ved at omskrive eller hentyde til nogle navne, som kun et godt kendskab til datidens personalhistorie kan afsløre. Den harmløse elskværdighed bliver jævnlig harmfuld uelskværdig, fremstillingen derimod underholdende, ikke mindst på grund af det snurrige indblik, man får i forfatterens tankesæt.

Her skal udredes det væsentlige af, hvad Kommentator indfletter hist og her om skolelivet i Horsens 1850—58 i sit omfangsrige skrift. Andre kilder fra den tid flyder sparsomt, men et og andet kan dog opspores, lidt der bekræfter, lidt der formilder det skånselsløse hellhedsindtryk fra »Klaps«.

I »Gamle Minder« giver L. Kragballe følgende billede af adjunkt L. C. A. Knudsen i 1840'erne: »Den lange, kød- og leddeløse figur, det lille kattehoved, der forholdt sig til denne som en knap til stokken, det korte, tynde hår, de hårde,

vandblå øjne og de smalle, blålige, sammenknæbne læber.« Billedet er livagtigt, skulle man tro, men i Kommentators øjne så faderen helt anderledes ud. Han var aldeles ikke leddløs, men bevarede endnu på sine ældre dage en god, rank holdning, så folk med et løseligt kendskab til ham anså ham for gammel militær. Når Kragballe nævner hans lille kattehoved og andetsteds omtaler rektor Mülertz som kattevenlig, formoder Kommentator, at Kragballe selv havde lighed med en ugle, der som bekendt er en født kattefjende. Hvad det tynde hår angår, kan sønnen bevidne, at adjunkt Knudsen beholdt hele sin hårvækst uden endog mindste tegn til begyndende månedannelse alle sine 83 leveår igennem, noget Kragballe måske ikke kunne rose sig af for sit eget vedkommende.

Uanset adjunkt Knudsens ydre står det fast, at han var en ihærdig tugtemester. Kragballe skriver, at drengene ikke kunne lide ham, og at han heller ikke kunne lide dem, undtagen to, den ene søn af herredsfogden, den anden af apotekeren, altså to af byens spidser. De andre drenges forældre var enten udenbys eller i alt fald ikke spidser. De andre blev kaldt ved deres familienavne, de to kaldte han Viggo og Rudolf, den sidste særligt kælede »Ruhdolf«. Han var streng, næsten indtil grusomhed, undtagen mod Viggo og »Ruhdolf«. Hans brug af spanskrøret tiltog med årene, så det endte med, at han fugtlede drengene geleddvis. »Denne lærer havde forfulgt mig med sin uvilje omtrent hele skolen igennem, og forsmædelser over at skulle tåle ham som lærer i øverste klasse greb mit mesterlektianske hjerte i den grad, at jeg besluttede at forlade skolen og vente med at blive student til det påfølgende år.« — Det blev i Kolding, Kragballe tog sin studentereksamen, men forholdene der var efter hans udsagn ikke bedre end i Horsens, skønt han dog slap fri for sin tidligere plageånd.

Kommentator mener ikke, at adjunkt Knudsen smiskede for Viggo og Rudolf, men havde gode grunde til at behandle dem med varsomhed. Deres senere skæbne viste, at de begge havde et vanskeligt sind. Viggo Bernth, herredsfogdens søn, blev cand. jur. og fuldmægtig under det gamle politi i København. Da han en aften havde et sammenstød med nogle borgere på Kongens Nytorv, gjorde han sig nærmest skyldig i myndighedsmisbrug og fandtes uegnet til at gå over i det ny og mere humant anlagte politi. Rudolf Helms, apotekerens søn, blev præst ved Frue Kirke i København, men endte sit liv som sindssyg. Med apotekeren stod Knudsen ikke i selskabelig forbindelse, derimod med herredsfogden, hvis kone han var lidt beslægtet med. I øvrigt, skriver Kommentator, blev min far anset for »en pæne mand«, der kom i byens og egnens bedste familier. Det bekræftes på en mindre heldig måde af en skrivelse i skolens arkiv fra 1842. Rektor Mülertz bebrejdede adjunkt Knudsen, at han flere gange i vinterens løb var gået bort fra sin klasse, før hans afløser kom. Ligeledes, at han ved skolens højtidelighed i anledning af altergangen flere gange var kommet for sent. Da rektor påtalte det, svarede Knudsen, at forsinkelsen skyldtes, at han havde været ude »at gøre visitter«. Rektor fandt, at en sådan bemærkning ved den højtidelige lejlighed let kunne være ungdommen til anstød.

Man må tage sig til hovedet, når Kommentator bekræfter og forsvarer sit faderlige ophavs flittige brug af spanskrøret. Det skulle være besynderligt, skriver han, om adjunkt Knudsen, der i sin opvækst på Herlufsholm var blevet tyranniseret med bank af ældre kammerater, ikke ville betale sine prygl tilbage, når han endelig kom til magten og fik spanskrøret i hænde. Man måtte snarest kalde ham en ærlig debitor. Intet er så ynglesomt som prygl. Ja, sådan taler en pastor emeritus, der skulle være en fredens forkynder, om sin egen far, der også blev

præst efter ti års virksomhed med spanskørret ved skolen i Horsens. Man må endelig ikke tro, at adjunkt Knudsen sparede sit eget kød og blod, fortsætter sønnen og kommer med et »slående« eksempel på, hvordan han selv en gang som syv-otte års dreng blev taget under faderlig behandling. Da gik han endnu i et institut, vist det Rosing-Ræderske, og der fik han en dag for »mislig omgang med sin karakterbog« en ordentlig dragt prygl af bestyreren. Han snarere krøb end gik hjem, og der kom han fra asken i ilden. Da faderen så den mishandlede karakterbog, greb han sit spanskør, og nu faldt slagene på synderens ømme rygstykker, så længe han orkede at svinge røret, og det var længe, meget længe. Skole og hjem skal arbejde hånd i hånd, siger Kommentator og fremsætter den pædagogiske grundregel, at bank udvendig og olie (amerikansk?) indvendig fjerner alle ulemper, bringer alt på ret køl.

Denne gang var det moderen, der bragte sønnen på ret køl. Hun lagde ham i seng og behandlede den mørbankede ryg med lindrende omslag, mens den skiftede kulør fra pukkkelblåt over brunt og lysegult, til den efter nogle dages forløb fik sin normale hudfarve. Og så kunne drengen stå op igen, sund, frisk og gavnlige belært. Den livlige kæpperyggedans var en sand velgerning, som Kommentator endnu på sine gamle dage mindes med taknemlighed. Hvis en dreng ikke får de vedblørlige prygl, kan det føre til megen dårligdom, mener han. Se nu til Kragballe, der i »Gamle Minder« vedgår, at han var slikvorn og købte chokoladekager på kredit i Horsens for ikke mindre end fem rigsdaler, som hans mor i Vejle måtte punge ud med, hvad måske ikke faldt hende ganske let. Havde slikmunden fået prygl nok derhjemme, var han næppe skejet sådan ud.

Inden Kommentator slutter omtalen af adjunkt Knudsen contra L. Kragballe, giver han den sidste endnu et skud for boven. »Hverken i Horsens eller senere i Kolding lader forfatteren af »Gamle Minder« til at have været nogen heldig discipel. Af hele hans fremstilling er det let at se, at han er løbet af lære, og at han på sin senere livsvandring ikke er kommet noget steds hen, hvor han har kunnet tilegne sig blot den tarveligste form for virkelig ånds dannelse.« — En uhildet læser af Kragballes mindebog kan ikke give Kommentator ret.

Et talende bevis for adjunkt Knudsens hårdhændethed findes også i skolens arkiv 1842. Rektor Mülertz skriver til ham: »I går formiddag lidt før kl. 9 er discipel Rosendahl af øverste klasse kommet ind til mig, blødende, overblødt på sit tøj og med ophovnet ansigt, idet han angav af Dem at være bragt i sådan tilstand, begærede han på grund af hovedpine tilladelse til at gå hjem . . . Højlig indigneret over sådan behandling af en discipel og det af en lærer ved min skole, og ej mindre forundret over, at der fra Deres side aldeles ikke senere er sket nogen melding til mig som skolens rektor om det forefaldne, må jeg herved udbede mig Deres skriftlige erklæring snarest muligt meddelt for derefter at kunne tage de fornødne forholdsregler.«

Knudsens svar findes ikke, og sagens udfald kendes ikke. Man skulle synes, en rektor måtte være på talefod med sin adjunkt, men de kunne ikke døje hinanden, skriver Kommentator, og hans karakteriserer rektor som en særling, en løjerlighed, ved siden af samvittighedsfuldhed og nidkærhed, der i praksis nu og da fik et komisk anstrøg. Kragballe siger, at rektors livsglade og begavede yngste datter, Marie Louise, brød med sin munterhed igennem faderens pietisme og moderens fortrykthed. Vi får også en beskrivelse af rektor Mülertz' påklædning, da Christian VIII engang besøgte skolen: »En mørkeblå, bredskødet jakke, flunkende ny, men af gammelt snit, og benklæder af samme farve. De sidste, der

ellers altid plejede at være stoppede ned i de langskaftede støvler, var før tilfallet — o under! — trukket udenpå disse. Det var den eneste gang, dette fænomen oplevedes med rektors støvler og benklæder.«

Da rektor Anders Faaborg Mülertz blev omtalt sådan, var han stærkt nedbrudt af helbred. Han døde 1844. Hans »fortrykte« hustru, Margrethe Dorette Heiberg, var datter af professor Ludvig Heiberg, en bror til P. A. Heiberg, og altså digteren Johan Ludvig Heibergs kusine. Som de fleste rektorer på den tid sad Mülertz inde med en grundig lærdom, var dr. phil., medlem af Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskab, Det kgl. Selskab for Fædrelandets Historie og Det islandske litterære Selskab. Der foreligger skrifter både på latin og dansk fra hans hånd.

Under Mülertz' sygdom og i to år efter hans død var overlærer Bertel Storm leder af skolen. Skuffet søgte og fik han sin afsked 1846, da Høegh Nissen blev udnævnt til rektor. L. Kragballe giver Storm det skudsmål, at han var samvittighedsfuld, streng, hidsig, men pryglede ikke, og dog var han den af lærerne, som disciplene havde mest respekt for. En stor psykolog eller profet var han ikke. »Do forstår at tale slebent for dig, do ka vist engang med tiden blive en god hofmand,« sagde han til en discipel. Vedkommende endte som kontorchef. »Hva' vil do studie for? Do duer ikke til andt end at blive kalkslåer,« sagde han til en anden, Geert Marinus Holbeck, der endte som generalmajor i artilleriet. Om Storm nøjes Kommentator med at sige, han var en bogorm og efterlod sig en betydelig bogsamling, der i forhold til dens værdi ved anskaffelsen indbragte intet eller så godt som intet efter hans død.

Som et helhedsindtryk af skolen siger Kommentator, at i almindelighed var forholdet mellem disciple og lærere som forbryderes i en straffekoloni på en eller anden djævleø til deres fangevogtere. Så hård var L. Kragballe dog ikke. Efter at have givet adjunkt Knudsen af grovfilen udnævner han dennes kollega, Laurids Rosendahl, til en myndig herre med Zeusrynker i panden og et ansigt som en islandsk løve (♂: et får). Hans klangfulde stemme lød som et uvejr, og lussinger fra ham faldt som en haglbyge. Sine ringe, hvoraf han havde lige så mange på fingrene som en ligtornslæge, trak han først omhyggeligt af. Heldigvis afkortede han sine timer med 20—30 minutter, enten med snak med sine medlærere på gangen, når rektor ikke viste sig, eller ved at vandre op og ned ad gulvet med hænderne i lommen. Måske gik han og drømte om en fremtid som præst. Det blev han i året 1842, først i Harte-Bramdrup, siden i Urlev-Stenderup, hvor han døde 1875. Han var gift med Laura Cathinca Frederikke Bernth, datter af herredsfogden i Horsens.

Kragballes evne til i korte, klare træk at give en person levende viser han i omtalen af adjunkt C. F. V. Bendz, en velvillig og elskværdig lærer, pryglede ikke, behøvede det heller ikke. Han var yderst pillen og pertentlig, altid kæmmet og vasket til den yderste grad, håret omhyggelig glattet og pomadiseret, de ulastelig rene hænder behandlet med en sådan grundighed og energi, at man forbavsedes over, at huden ikke var gået med i løbet ved den ihærdige skrubning. Der var en aroma af nyvaskethed og sæbe udbredt over hans person, denne aroma strakte sig endog til de indre dele, således at når man kom ham så nær, at man fik et pust af hans ånde, fik man uvilkårligt indtryk af, at hans tarmsystem ligeledes underkastedes en kraftig og jævnlig sæbevaskning og udskyldning. Bendtz havde levende personalhistoriske interesser, har givet interessante bidrag til oplysning om Horsens skole, dens rektorer og lærere i skoleprogrammer 1844 og 1848. Kommentator nævner slet ikke Bendz, måske har

han ikke kendt ham, måske var han så fuldkommen, at det gjorde ham uværdig til omtale i »Klaps«. Ligesom mange teologiske kandidater på den tid måtte den renfærdige Bendz virke nogle år i skolens tjeneste, inden han fik overladt en prædikestol. I året 1849 blev han præst på Tunø, 1853 i Øster Hornum, 1860 i Lysabild på Als, hvor han døde 1880 efter sin sidste virksomhed i præjsisk tjeneste, han må altså ikke have stødt an der.

Om adjunkt Johan Lauritz Sandal Bohr, bornholmer af fødsel, siger Kragballe, at han var jævn og facil over for disciplene, lod aldrig spanskretet arbejde, var han mellemfornøjet, satte han sig i en mere personlig rapport ved en lempelig og uskadelig puffen, der af disciplene opfattedes næsten som et udslag af gemytlighed. Kommentator uddyber sit indtryk af Bohr noget anderledes. Han kunne lægge sit røde, stærkt parfumerede silkelommelørklæde fra sig på katederet, mens han lod, som han sad og sov. Det stod da enhver af disciplene frit for at snuppe lommelørklædet, men skete det ubehændigt, måtte klodrianten finde sig i at få en håndtag med en lineal i den flade hånd, en leg, der kunne ligne jøden Fagins oplæring af den stakkels Oliver Twist i lommetyveri. Man kunne også få et plus til sin karakter for lektien ved godvilligt at tage en håndtag. Det var Bohrs kæreste, men indiansk grusomme sport. På grund af den sjælelige forbindelse mellem det tyranniske og det erotiske kan Bohrs gemytlige grusomhed tilskrives den omstændighed, at han netop gik på frierfødder, som dengang ikke førte til målet, da hans flamme giftede sig med en anden (Bohr døde ugift).

En anden og yndet skoleleg af Bohr var inspireret af Holbergs »Jule-Stue«. Selv overtog han rollen som skolemester, tildelte klassens fuks Arvs rolle, mens de andre disciple optrådte som tutti. — Skolemester: »Arv! Hvor udi bibelbogen nævnes atten Jenser på én gang?« — Arv står og måber. — Skolemester: »I andre?« — Tutti: »Udi Apostlenes Gerninger; thi der nævnes Athenienser.« — Skolemester: »Det var bra! Peger nu fingre ad Arv!« — Tutti peger fingre og siger: »Fidefit!« — Stormende bifald. Bohr tysser for at afværge naboklassens opmærksomhed. — Man må håbe, tilføjer Kommentator, at Bohr må have underkastet sin kristentro en grundig prøve, inden han overtog stillingen som præst og senere provst. Bohrs timer var små korte kvarter. Han hørte først remsen og gav derefter frit slag (for leg). Pjat med tre prikker efter var et grovt ord, som Bohr naturligvis ikke kunne få over sine læber, men ved at lave komedie fik han det alligevel sagt. Selv sagde han »pjat«, nr. 1 af disciplene sige »r«, nr. 2 »ø«, nr. 3 »v«. Blev det gentaget raskere og raskere, måtte det omsider gå op for Arvs langsomme fatteevne, at ordet var møntet på ham.

Bohrs adjunkttid var kort. Han blev folketingsmand, »bondeven«, noget nær det mest foragtelige efter Kommentators mening. »Bohr var en sveden bornholmer, meget lidt tillidsvækkende.« Han blev 1854 sognepræst i Ballum, senere i Møgeltønder, fik tillige Daler sognekald, da pastor Schmidt afskedigedes 1867, fordi han ikke ville aflægge ed til den præjsiske konge. Bohr døde som provst 1876. »Han sluttede sig i 1864 straks og villigt til det tyske regimente, der i ham fandt en meget nidkær tjener,« skrev »Horsens Avis« om ham ved hans død. »Skønt født på Bornholm sluttede han sig med stor troskab til den præjsiske regering,« skrev »Flensborg Avis«.

Når begge vore kronikører vier Niels Levinsen en kort omtale, skyldes det især hans kranke skæbne. Han var en dygtig latinere, men så melankolsk, at han ofte sad og sukkede dybt og blev åndsfraværende. Det hed sig, at en anden var

gået ham i bedene i et kærlighedsforhold. Det gjorde ham tungsindig og nedbrød hans helbred. En udenlandsrejse gav ham ikke kræfterne tilbage. Lige så lidt virkede en omflytning fra Horsens til Frederiksborg. Der søgte og fik han sin afsked 1851, drog til København, hvor »den sorteste spleen lagde ham striken om halsen« 1857. Han var ugift.

Nu kan vi ikke hente mere skolehistorie hos L. Kragballe, men er uenig med Kommentator, der forkynder, at man alt for ofte har befundet sig i tvivlsomt selskab ved læsningen af »Gamle Minder«. Den strenge dommer takker Gud for, at læseverdenen ikke er blevet belemret med flere Kragballe'ske produkter. Vor danske bogverden har mere end nok af umoden bogavl, guvernante- og skolelærerlitteratur. I den borgerlige straffelov burde der sættes straf for sådant misbrug af vort skriftsprog. De rent ud sjofle, mest kvindelige forfattere med deres malpropre forlæggere, burde især kunne rammes af straffeloven. Nå, dermed fjerner Kommentator sig temmelig langt fra »Gamle Minder«.

To adjunker, der kom til Horsens efter Kragballes skolegang, bliver foreviget af Kommentator. Chr. Jørgensen og Chr. Bruun var teologiske kandidater, men i modsætning til Kommentators far følte de ingen trang til at ombytte katederet med en prædikestol. Af udseende var Jørgensen blegfed, havde et skægløst ansigt, blev tidlig skaldet. Han underviste bl. a. i historie, sad inde med kongerækker i alverdens lande og en ubegrænset række årstal, der gjorde hans timer yderst kedsommelige. Derimod var det ikke kedeligt at se ham som inspektør på legepladsen. Der kilede han i kort galop prustende frem og tilbage, op og ned med uret i hånden for at overvåge tiden. Den ejendommelige gangart indbragte ham kælenavnet »Lop«. Uforglemmeligt var det, når han efter den korte fritids ophør standsede og med en mine som en romersk imperator udstrakte armen og pegede på den åbne skoledør »ad infernum«, indgangen til Helvede, hvor alt håb lodes ude. Bruun var en lille tyksak med fuldskæg og skaldepande. Han var lige så kedelig i tysk som Jørgensen i historie og har kendingsnavnet »Vater Unser«. Til en afveksling blev han også trods sit brune navn kaldt »Grøn«, fordi stile- og notebøger hos ham skulle være med grønt bind.

De to viste sig daglig sammen uden for skoletiden. Som brødre lignede de hinanden i påklædning. Fik den ene en tulup (pels), mantel eller overfrakke, erhvervede den anden sig snart magen. Deres hovedbedækning var ganske ens. De spadserede sammen, rejste sammen, endog til udlandet. Engang kom de hjem fra en sådan udflugt i sommerferien og havde hver medbragt en svær guldhalskæde med emaljeskyder til deres ur. De var velstående, på vej til at blive rige, fordi de var og forblev pebersvende alle deres levedage.

Nu hændte det, at Jørgensen kom til at dyrke et forholdsvis ordnet familieliv som pensionær, ja eneste barn hos et barnløst ægtepar, en urmager og hans kone. Efter sammesteds logerende skoledisciples udsagn interesserede konen sig varmt for sit store drengebarn, den kære adjunkt, mere varmt, end hendes ægtemand vel kunne være tjent med. Denne »optikus« var stærkt optaget af at bevæbne andre folks øjne med briller, men han glemte at bruge sine egne og iagttagelse, hvor-dan forholdet mellem »optika« og adjunkten udviklede sig. Desuden var han filosof og lagde større vægt på ophøjede materier end på noget så ordinært som kæresteri.

Dette forhold medførte, at Bruun tit måtte undvære det vante broderskab. Når han ikke ville sidde og kukkelure ene hjemme i sin ungkarlejlighed, blev han stærkt fristet til at gå over gaden, over på Jørgensens Hotel. Der udvidede

han sine kundskaber i tysk ved en unyttig og overflødig nydelse af tysk øl. Det blev skæbnesvangert for ham. Han drak sig aldrig rigtig fuld, men alligevel: Når øllet går ind, går forstanden ud. Da skolen skulle have en ny religionslærer, var Bruun uforstandig nok til at overtage faget. Mon han tænkte på at gøre bod for de mange seidler eller ølkrus, han havde vendt bunden i vejret på? Men der var løbet for meget vand i stranden, for meget øl i hans vom, siden han bestod den teologiske eksamen. Nu var hans kristne lærdom alt for tør og gammeldags. Den unge, nidkære sogneprest i Horsens, den senere biskop i Århus, Johannes Clausen, skulle også overvåge Bruuns religionsundervisning. Den faldt ham så-



Chr. F. Bruun.

dan for brystet, at han kategorisk krævede adjunkten afskediget. Det skete ret omgående i året 1876 til stor fortrydelse blandt borgerskabet i Horsens. Bruun var godt anset og vel lidt af mange bysbørn for sin færden i skolen, på Jørgensens Hotel og byens andre kulturcentre. Man fandt det meningsløst, at en virkelysten mand på 55 år skulle sættes på porten. Indsigelser virkede ikke, men overretssagfører Danielsen og kancelliråd apoteker Jacob Helms startede en indsamling til trøst for deres miskendte ven, der med en værdig gestus skænkede summen, 3500 kr., under navn af »Adjunkt Christian Frederik Bruuns Legat« til sin ungdoms skole, sin manddoms virkeplads. Det skete i april 1878 efter en større festmiddag på Jørgensens Hotel, hvor legatstifteren blev hyldet med taler og gaver, en lænestol og andre gode sager. Kommentator siger, at den hurlumhej gjorde den hårdtprøvede mand lidt skør, så han måtte søge rekreation på et hvilehjem for en tid. Han overlevede dog sit fald i 13 år, døde 1889.

I modsætning til Bruun holdt Chr. Jørgensen en støt kurs ved skolen trods sit maskepi med den barnløse urmagerfamilie. Hans litterære hovedværk »Jørgensens historiske tabeller«, voldte disciplenc hovedværk. Hans ihærdige terperi gjorde ham værdig til at blive overlærer og ved sin afsked i nåde 1883 til ridder

af Danebrog, siger Kommentator. Jørgensen døde 1886, og som rimeligt var, hviler han side om side med sin gamle staldbroder Bruun på kirkegården i Horsens.

Sidst og meget voldsomt spidder Kommentator på sin pen den sagnomspundne adjunkt Michael Roedsted Schmidt. Han belærte disciplene om, at alt trykt undtagen matematiske sandheder var løgn og tant, clendigt opspind af forløbne litterater. Uhyre kapitaler lå bundne i bøger og bogsamlinger, omtrent det dårligste, man kunne sætte penge i. Ganske vist åd bøger ikke brød, men de tog plads, ville have klæder på, indbindes. De forrentede sig ikke. De var kun til pynt, til at skille med. Derimod var Schmidt jæger og friluftsmænd på en hals, godt lokaliseret i Horsens' omegn, hans hjemstavn.

Mindst den første halvdel af en matematiktime hos Schmidt blev drevet hen med løjer og fjas. Så brølede han pludselig: »Lad det nu være nok!« Engang blev en dreng anbragt ved den sorte tavle i selskab med to trekanter, der gjorde fordring på at være ligedannede. — »Bevis det!« — Drengen: »Når man gør det og det, så tror jeg nok, man kan sige . . .« — Schmidt: »Tror, hi-hi! Han tror! Ånej (spytter sin foragt ud), i matematik tror man ikke. I matematik ved man — eller han ved måske ikke noget!« — Drengen tier. — Schmidt: »Nok, nul! Gå han hjem og læg sig! Næste!« — Den næste dreng siger: »Når man gør sådan og sådan, kan enhver let se, at de to trekanter . . .« — Schmidt: »Enhver let se, hi-hi! Da ser jeg ikke rettere, end at den ene trekant er kalveknæet, den anden hjulbenet, de to kan da, pokker ta' me, ikke være ligedannede.« — Drengen: »Jamen . . .« — Schmidt: »Bevis, bevis! Nå, han kan ikke! Væk med ham, det bæst! Nok, nul, den næste!« Den næste dreng tier. — Schmidt: »Nå, han siger ikke noget, ikke et kvæk. Ja, den der sover, synder ikke, og den, der tier, forsnakker sig ikke. Men ikke al tavshed er guld. Nå, bliver det til noget? Nå ikke! Sig mig, er det ikke ham, hvem degnen i skolen hjemme på landet lærte at sige »en noll«? Nu skal jeg skrive ham »en noll« så bred og rund, at han aldrig har set magen, oven i købet med en prik i. Hvad skal man nu gøre og gribe til med de asener? Nu ved jeg, hvad jeg vil gøre! Lad mig også engang tro for jer allesammen! Jeg tror, Gud døde mig, sådanne kamelhalse kan have godt af nogle bank. Bank skal der til! Nr. 1 hit! Den næste hit!« Så måtte disciplene lige fra duksen til fuksen, begge inklusive, op til katederet og der modtage en klingende en på kassen, siden af baghovedet, hvor den ingen skade kunne gøre.

En anden gang stod en af klassen oppe ved den sorte tavle, og Schmidt forlangte, han i en samlet sum skulle skrive tallet to million, tolv hundrede og tredive tusinde, elleve hundrede og otte og firs og tolv.

Det forekom delinkventen som det pure djævelskab. Det kunne ikke lade sig gøre. Den ene efter den anden i klassen erklærede det også for ugørligt. Schmidt klynkede og klagede: »Nu har de regnet og regnet dag ud og dag ind, det ene år med det andet, Herren alene ved i hvor mange år, og hvor mange der endnu står tilbage.« Dermed forstummede klagesangen, og han rejste sig i hele sin magtfulde: »Og nu er de asener langt om længe kommet så vidt, at de, Gud døde mig, ikke engang kan skrive tal. De har ærligt fortjent en forsvarlig omgang lussinger.« De uddeltes samvittighedsfuldt, klask, klask, på den ene efter den anden af klassens samtlige hjerneklister. Eksekutionen virkede vækkende, nu gik det op for flere og flere, at opgaven egentlig kunne løses uden hekseri. Løsningen var tallet 3231200 og glemtes aldrig, men bevarede i løjerlig ihukommelse.

Et udbrud af Schmidts fortvivlelse over klassen glemtes heller ikke let. »Man

kunne, Gud døde mig, fristes til at ønske, man var gal, for at få lov til at opholde sig på anstalten ved Århus i naturskønne omgivelser.«

Som det mest tragiske eksempel på, hvad Schmidts »arrogante ukristelige sindelag« kunne føre til, meddeler Kommentator, at en discipel, årets og skolens bedste dimittend, blev »så sørgeligt oprevet«, at han året efter i København gjorde sine forældre og søskende den sorg endnu et godt stykke under tyveårsalderen at skyde sig en kugle gennem hovedet. — Man kunne undre sig over, at ulykken ikke skete, mens den begavede unge mand endnu var under Schmidts påvirkning.

Det er mærkeligt at tænke sig, filosoferer Kommentator, at alle disse i sin tid raske og rørige lærere tillige med mangfoldige af deres dengang spillevende disciple i tidens løb er faldet igennem dødens runde hul og ligger i deres grave. Den tanke melder sig ikke mal à propos (i utide), at livet er som en drøm, hvori mennesker kommer og forsvinder som skygger. Kommentator kan dog for sit eget vedkommende ikke være taknemlig nok over, at tiden har skilt ham af med så mange ubehagelige zwiebler af enhver alder og årgang, at der næsten ingen er tilbage. Fromt tænkt af en pastor emeritus!

Efter Mülertz' død i 1846 blev Høegh Nissen rektor. Om ham skriver præsten Otto Møller i Gylling: Han kunne ikke gå og var vist meget lidende. Et par måneder læste han dog latin med os og vandt aldeles vore hjerter. Han var en fortrinlig lærer, alt uvæsen var borte, når vi havde ham. Da han kort tid efter atter faldt sammen og døde, gjorde det os meget ondt, thi han var snart den eneste lærer ved skolen, vi holdt af. — Høegh Nissen døde allerede 1849, kun 43 år gammel. Hans efterfølger F. C. C. Birch greb ind med fast hånd og rettede snart den misrøgtede skole op. Han var myndig og meget anset, blev titulær professor, ridder og etatsråd, forlod Horsens 1871 for at overtage Metropolitanskolen. Han var gift med Sophie Frederikke Knobelauch, en officersdatter, og døde 1889.

Kommentator kunne naturligvis ikke lide rektor Birch: Han ville gerne, men formåede ikke at gennembryde rektorværdighedens puppehylster. Det mislykkedes for ham de få gange, han prøvede på at flagre ud og agere barnlig og skælmsk. Få mennesker kunne i den grad som han nyde sig selv, gå ved siden af sig selv med mange anerkendende smil, forbindtlig buk og håndgnidninger. Han var korrekt i sin tale, yderst omhyggelig med sin udtale, ja talte som en bog. Hos ham var der ikke meget, der indbød til løjer og langkål. Hans ydre havde et jødisk præg, ikke ulige Johanne Louise Heibergs. Han stod ikke altid på freds fod med sit lærerpersonale, somme tider havde freden nærmest karakter af væbnet fred.

Blækspruttetegneren Alfred Schmidt, søn af ovenfor omtalte adjunkt Schmidt og bror til historikeren overlærer Ludvig Schmidt, skriver, at rektor Birch var en smuk og statelig mand. Hans fine, smukke ansigt med to kloge, brune øjne var glatraget, og han havde kortklippet, hvidt hår. Han var ret høj, førladen uden at være fed, let duknakket efter mange års studium af lærde bøger, for han var både lærd og klog. Blandt de delinkventer, der hver lørdag måtte give møde hos rektor for enten at smage spanskørret eller dog få en røffel, var Alfred Schmidt ikke sjældent med, og han gengiver, hvordan rektor med patos kunne sige: »Alfred, du læger og fjaser for mæget. Bliv som din broder Lodvig, han gør sine forældre glæde, du gør dem idel sorg.« Der har vi altså en prøve på rektor Birchs korrekte udtale.



I sin erindringsbog fortæller Franz von Jessen et træk fra en festmiddag i sit barndomshjem i Horsens. Hans far var branddirektør og bror til borgmester og byfoged, politikeren Chr. von Jessen. Ved festmiddagen var en gammel fransk madame Peine hædersgæsten. Hun havde været fru Jessens guvernante i dennes barndom og skulle naturligvis have rektor Birch til bords. Som klassisk sprogmand blev han anset for kapabel til at underholde en fransk dame. Med glæde iagttog værtinden da også, hvor ivrigt rektor talte med madame, ja formelig



F. C. C. Birch. Efter tegning af R. Harboe.

holdt foredrag for hende. Men pludselig blev der en pause. Rektor standsede, stirrede på madame Peine og gentog nogle gange så højt, at fru Jessen ikke længer kunne undgå at høre det: »Eh bien, madame, qu'en pensez-vous?« (Nu vel, frue, hvad mener De om det?. Da kunne hans borddame ikke længer holde sin fortvivelse i ave, med skælvende stemme henvendte hun sig til fru Jessen: »Aidez-moi, mon enfant, car je ne comprends pas un mot de ce que monsieur me dit!« (Hjælp mig, mit barn, thi jeg forstår ikke et ord af det, den herre siger til mig!). Fru Jessen selv talte udmærket fransk, men den lærde rektors bog-sprog var uforståeligt som talesprog. Birch var sikkert ikke den eneste bogorm, der blev hjælpeløs, når han skulle konversere på fransk.

Det ville være uretfærdigt at lade Kommentator have det sidste ord i omtalen af Michael Roedsted Schmidt. Der findes stof nok til en udførlig biografi af

denne markante adjunkt, ikke den betydeligste, men vist den ejendommeligste skikkelse i Horsens skoles historie gennem tiderne. Han var ingen pedant, ingen karikatur, som man kender mange af dem fra gamle skolehistorier, han var en krudtkarl, et mandfolk, grov i munden, men god nok på bunden.

Præsten Otto Møller i Gylling, der blev dimitteret fra Horsens 1852, udtaler, at lærerne der ikke var meget bevendt med undtagelse af den smukke M. R. Schmidt. Han brød sig dog om disciplene, der var noget menneskeligt ved ham, om han end af og til gjorde sig gal som en tysker og spyttede til alle sider af raseri.

Den landskendte overlæge og ornitolog Otto Helms, dimitteret 1883, skriver, at som pædagog var Schmidt langt forud for sin tid. Han kunne sige: »Jeg vil ikke høre de asensbæster i det, som står i bogen, det kan de naturligtvis, jeg vil lære jer noget, som ikke står i bogen.« Han lærte sine elever adskillige gode ting, men unægtelig gav det bedrøvelige resultater til eksamen. Helms mindes ham med taknemlighed. Han var en venlig og flink mand, men umådelig hidsig, og fremkom i denne tilstand med meget barokke udtalelser, af hvilke nogle er gået over i litteraturen, medens et par andre også fortjener at bevares for forglemmelsen. — »Det må dog være grinagtigt at være så dum, bare i to minutter.« — Eller når han blev rigtig vred, og årenerne svulmede i hans pande: »At ikke jorden åbner sig og opsluger de asensbæster, at ikke himlens ild falder ned og fortærer dem.« — Eller han »skulle tampe de asensbæster, så folk skulle komme rendende fra Skanderborg og spørge, hvad det var for et allerhelvedes spektakel.«

Filologen Gudmund Schütte, dimitteret 1889, siger, at Schmidt var smuk at se på, rank og spændstig som en officer. Hans timer var fulde af pudserligheder, men han var en umulig matematiklærer. Og som han kunne skælde ud! Han plejede, når han kom ind i klassen, at smælde med spanskkrøret i katederet, så det knaldede, og at tordne: »Jeg skal tampe det asens pak, så længe jeg kan røre mig!« — hvorpå han gjorde en kunstpause og fortsatte med et lunt, underfundigt blink i øjet, og rigtigt nydende hver stavelse: »Og jeg kan sgu røre mig længe!« — Hans stående formular, når man skulle have en omgang prygl, var: »Kom herop, dit Satans forbandede asen, at jeg kan smøre dig!« For øvrigt må man ikke tage denne forskrækkelighed for stort andet end mundsvejr. Han var vist i grunden hjertens god.

Michael Schmidts kendingsnavn blandt drengene var »Mikkel«, til hans søn, historikeren Ludvig Schmidt, også blev adjunkt ved skolen. Da blev deres navne Gamle og Unge Schmidt. Ludvig Schmidt havde arvet noget af faderens temperament, men som præget af en nyere tid lagde han bånd på en eventuel pryglyst. Faderens kraftudbrud blev til nervøsitet hos sønnen. Som lærer i historie var han klar og grundig, men ikke beåndet. Som skolebogsforfatter gjorde han en betydelig indsats. Han var en stuelærd mand.

Michael Roedsted Schmidt døde 11/6 1899, 84 år gammel, åndsfrisk til det sidste. Til en mindefest 1915, på hans 100 års dag, skrev Ludvig Schmidt en lille bog om sin far, atten sider i stort, smukt tryk. Det var en gave til slægt og venner og er en sjældenhed, da den ikke har været i boghandelen. Som skrevet af en historiker giver den udførlig besked om Gamle Schmidts liv og levned, men ikke om hans særegne personlighed. Skønt Ludvig Schmidt havde haft sin far som lærer og været hans kollega ved skolen i nogle år, berøres den afdødes voldsomhed ikke med et ord. Hans undervisning hævdede sig ikke over det almindelige, hedder det. Hans forhold til eleverne var godt, han nærrede kærlig-

hed til ungdommen og var fuldstændig fri for pedanteri og skolestøv. Hans gode humør, ligefremhed og omgængelighed bidrog til, at der var et godt forhold mellem lærerne ved skolen. Han yndede friluftsliv, jagt, lange fodture, og det gav ham en kraftig konstitution. Han var en fugleelsker, kendte alle fugle på stemmen. Litteratur havde han ingen interesse for, derimod læste han grundigt sin avis, var i sin tid helstatsmand, beundrede siden Estrup og kunne ikke



M. R. Schmidt. Efter tegning af sønnen Alfred Schmidt.

fordrage venstre, skønt han dog stod i privat venskabsforhold til enkelte venstremænd. M. R. Schmidt blev ikke overlærer, og det tog han sig nær, men da han ved sin afgang fra skolen 1890 fik tildelt ridderkorset, følte han det som en oprejsning.

Ved en fest, som skolens lærerstab holdt for Schmidt, da han 1895 fyldte firs år, hyldede hans tidligere elev og senere kollega, Shakespeare-oversætteren og forskeren Vald. Østerberg, den gamle kraftkarl i en sang, der slutter med følgende to vers:

Thi skønt selv latinsk dresseret,
ven af klassisk åndskultur,
er han som en inkarneret
frisk og hjemlig jysk natur,

friluftsadjunkt fra top til tå
fostret af alt, hvad Jylland, Jylland byder på.

Altså er for os adjunker
mandens færd en rettesnor.
Alt hvad frisk og stærkt og ungt er.
spirer frodigt i hans spor.
Derfor et vel mødt! i vor kreds,
friluftsadjunkternes Nestor, Nestor på femte snes.

Disse træk af latinskoledivet i Horsens for godt hundrede år siden vidner om en barskhed, som ikke kendes i vore dage. Og dog herskede ferle og ris med endnu større grumhed, når man går længere tilbage i tiden. Man undres over, at så godt som alle, der gennem århundreder betød noget i dansk åndsliv, var opfostret i »den sorte skole«. Man kunne spørge, om en Kingo, en Grundtvig, en Ingemann var blevet anderledes og større uden at have gennemgået skolens skærsild. Den inderlige, elskelige Ingemann får os til at studse, når han skriver i sin »Levnetsbog«: En sådan drengfristat med despotiske elementer, som Slagelse skole dengang var, syntes en sand naturskole for livet og den allerønskeligste for tilkommende digtere. Mellem kammeraterne gjaldt her kun den stærkeres ret og alle naturlige fortrin; man lærte her måske bedre end nogensteds at kende menneskenaturen både fra dens gode og slette sider.

De vigtigste kilder:

- Fastrupbogen »Klaps«. 1911.
L. Kragballe: Gamle Minder. 1904.
C. Clausen: Horsens Statsskole 1532—1932.
O. Fabricius: Horsens Kjøbstads Beskrivelse. 1879.

DA MALLING LANDBRUGSSKOLE BLEV OPRETTET

UDDRAG AF FORSTANDER J. P. NYBOES EFTERLADTE ERINDRINGER

VED P. NYBOE ANDERSEN

Malling Landbrugsskole kunne i 1964 fejre 75-året for sin oprettelse. Begivenheden blev festligholdt ved skolens elevmøde den 18. juli, hvor man havde anmodet mig om at fortælle træk fra skolens oprettelse på grundlag af de utrykte erindringer herom, som min bedstefar, der var stærkt medvirkende ved oprettelsen, efterlod sig ved sin død i 1945.

I vinteren 1888—89 var landbrugskandidat J. P. Nyboe, som var 30 år, lærer ved Klank Landboskole. I sine erindringer har han fortalt følgende om de begivenheder, der førte til oprettelsen af Malling Landbrugsskole og hans egen ansættelse som lærer her:

— Hen på vinteren skete der for mig det uventede, at forstander S. P. Petersen modtog pladsen som konsulent i Foreningen af jyske Landboforeninger, og heraf fulgte, at han til maj måtte fratræde som forstander for Klank Landboskole. Dette var for min kone og mig en skuffelse, idet vi havde næret håb om at blive i dette vort første hjem i et længere åremål. Klank Landboskole ejedes af et aktieselskab, hvis bestyrelse nu kom til mig med opfordring om at overtage skolen som forstander. Dette sagde jeg uden betænkning nej til, thi dels følte jeg mig for ung og umoden til at lede en skole, og dels tillod min kones helbred ikke hende at lede en lidt større husholdning. Nu stod jeg altså uden nogen stilling, men Gudfader banede vejen for os. Da det nemlig rygtedes, at jeg rejste fra Klank, kom der sidst i marts bud fra nogle venner i Malling, om jeg ikke ved første lejlighed ville komme dertil for at give dem gode råd i deres landboskole-spørgsmål. Sagen var på dette tidspunkt den, at et aktieselskab midt i 80-erne havde opført en mindre bygning, antaget forstander og påbegyndt en landbrugsundervisning. Men foretagendet gik ikke godt, og efter 3—4 års forløb gik det helt i stå. Sidst i marts 1889 holdt jeg da på Malling Hotel et foredrag, hvori jeg først gav en kort historisk oversigt over landbrugsundervisningen her i Danmark, derefter omtalte selve undervisningen, hvad fagene og tiden angår, og endelig skitserede, hvilke ydre fordringer der efter min mening måtte stilles som minimum til en tidssvarende landbrugsskole.

Jeg tror nok, at mit foredrag faldt i god jord, og under den efterfølgende diskussion blev jeg bl. a. spurgt, om jeg havde nogen mening om, hvad bygninger og inventar til en sådan skole omtrentlig ville koste. Herpå var jeg så heldig at kunne give svar, idet jeg under sagkyndig vejledning havde fået udarbejdet tegning og overslag over bygning og inventar. Overslaget lød på lidt over 30 tusinde

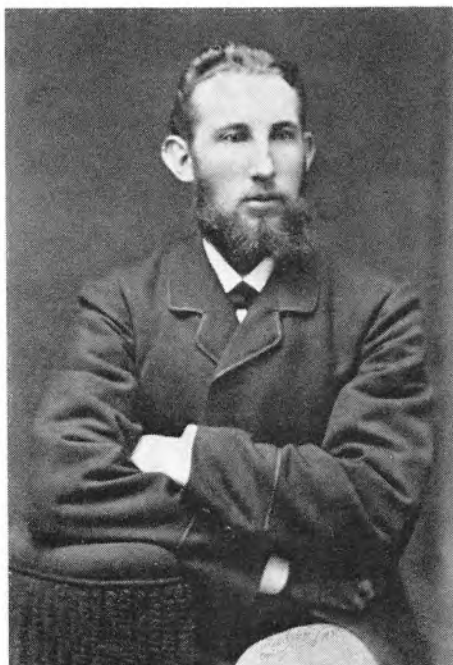
kroner. Nogle i forsamlingen afviste straks et sådant krav, andre stillede sig tvivlende, men da rejste en mand i forsamlingen sig, daværende købmand Niels Jensen, Mallings, og udtalte, at en sådan »klat skillinger« kunne de da sagtens skaffe til veje, men hvor er manden, der vil og kan påtage sig at lede en sådan skole? Fra flere i forsamlingen blev der forespurgt, om jeg ville være forstander for skolen, hvorpå jeg måtte svare nej af de førnævnte grunde, men jeg føjede til, at hvis det måtte ønskes, ville jeg gerne prøve på at finde et forstanderemne, og den opgave blev straks overladt mig.

Jeg skrev da først til min gode ven, daværende lærer på Tune Landboskole, Otto Christensen, og forelagde ham sagen med tilbud om eventuelt at overtage ledelsen og økonomien af skolen, idet jeg samtidig tilbød min medhjælp som fast lærer. Christensen rejste omgående over til mig for at forhandle mundtligt, men her stod vi straks overfor den vanskelighed, at ingen af os turde påtage sig den ansvarlige ledelse af skolen. For sit vedkommende angav Christensen som grund, at han hverken var forlovet eller gift, og desuden mente han at mangle personlige kvalifikationer for at indtage en ledende stilling.

Jeg henvendte mig derefter til min forhenværende medlærer på Lyngby Landbrugsskole, Rasmus Børup, som straks erklærede sig villig til at overtage stillingen som forstander, hvis ellers forholdene tiltalte ham, og for at gøre sig nærmere bekendt med disse gjorde han et par rejser til Malling og holdt der et foredrag, hvori han fremlagde sin skoleplan og bl. a. hævdede, at den tegnede aktiekapital på 30.000 kr. var altfor lille, og på dette økonomiske grundlag turde han ikke opgive sin gode stilling i Lyngby for at overtage den påtænkte skole her. Han krævede mindst 50.000 kr. til start af skolen. Det var jo en kold skylle for alle i den sag interesserede, men atter kom købmand Niels Jensen, Mallings, og gårdejer Niels Rasmussen, Pedholt, os til hjælp, idet de udtalte et sikkert håb om, at en fornyet aktietegning i et større område end Hads og Ning herred nok skulle tilvejebringe de manglende 20.000 kr. Man syntes godt om Børup og fik tillid til ham som skolemand, og inden han rejste hjem efter sit andet besøg i Malling, blev det aftalt, at så snart den udvidede aktietegning havde givet de 20.000 kr., skulle Børup komme til Århus for at underskrive forpagtningskontrakt m. m. Det varede kun en 14 dages tid med tegning af de nye aktier, og da nu hele kapitalen, 50.000 kr., var sikret, skrev man, d. v. s. overretssagfører Bayer i Århus, til Børup om at give møde på hans kontor en nærmere fastsat dag for endelig at få sagen bragt i orden. Men i stedet for at komme sendte Børup et telegram, hvori der kort og godt stod: »Jeg trækker mig tilbage«. Børup var en særdeles dygtig lærer og en god mand, men han havde den fejl, at han ikke kunne tage en beslutning, det være sig i stort som i småt.

Så stod vi der igen. Et par måneder var gået uden at bringe noget resultat. Jeg blev kaldt til Malling til møde med selskabets foreløbige bestyrelse. Denne mente, at nu havde jeg moralsk forpligtelse til at overtage skolen. Stillet i den situation gjorde jeg endnu et forsøg på at finde en kvalificeret forstander og skrev i det øjemed til daværende overlærer S. C. A. Tuxen på Næsgaard Agerbrugsskole, som jeg vidste tidligere havde søgt en sådan stilling, og foreholdt ham udførligt, hvilke gode betingelser her måtte siges at være for en skole som den påtænkte. Uden først at sende svarskrivelse på min henvendelse rejste Tuxen straks til Malling for at undersøge forholdene og evt. optage en forhandling med bestyrelsen. Herunder fremlagde han en medbragt tegning og overslag til den skole, som han kunne ønske sig. Men dette overslag lød desværre på en

sum af 80.000 kr., altså 30.000 kr. mere end den tegnede aktiekapital. Vi var nu så langt henne på sommeren, at der aldeles ikke var tid til nogen ny aktietegning, hvis skolen skulle stå færdig til november, som tanken hele tiden havde været. Men efter en dags betænkning og samråd med grosserer Hans Broge i Århus tog denne, købmand Niels Jensen og gårdejer Niels Rasmussen, Pedholt, hver yderligere 10.000 kr. i aktier. Således var nu de 80.000 kr. bragt til veje, og inden Tuxen rejste hjem efter dette første besøg, var sagen ordnet: Kontrakt



Forstander J. P. Nyboe. Efter foto fra 1885.

med ham udfærdiget og underskrevet, byggepladsen udset og afsat o. s. v. Arkitekt Kühnel, Århus, blev antaget som tilsynsførende under bygningens opførelse og jeg som førstelærer ved skolen.

Jeg husker ikke datoen for grundstenens nedlæggelse, men jeg husker, at det for håndværkerne blev en meget travl sommer. Den 1. november 1889 stod da den store, smukke og velindrettede bygning færdig, som den står den dag idag, tilsyneladende uberørt af tidens tand. Jeg skulle bo i den ene af de to lærerboliger, den mod nord, som blev indrettet i den bygning, hvor der først blev holdt skole, og midt i august flyttede min hustru og jeg da derind. Vi var glade og taknemmelige for, at alt, som vi synes, var lagt til rette for os på bedste måde. I løbet af eftersommeren fik jeg bestilling med at modtage og bringe på plads den store mængde af undervisningsmateriel, som Tuxen efterhånden fik samlet og sendt til skolen. Der er vist ikke mange private skoler, som har kunnet begynde undervisningen med så fyldige hjælpemidler som i Malling. Sidst i oktober flyttede Tuxen med sin familie ind på skolen, og den 7. november holdtes

åbningsmødet. Desværre har jeg ingen skriftlige optegnelser fra denne højtid. Men i bladet »Vort Landbrug«, årgang 1889, findes følgende korte meddelelse: »Malling Landbrugsskole indviedes ved et møde den 7. november i overværelse af 300 mennesker. Der holdtes foredrag af grosserer Broge, som er formand for det aktieselskab, der ejer skolen, af forstander Tuxen, der talte om skolens mål, og af Dr. Nørregaard, Testrup, der talte om forholdet mellem folkehøjskolen og landbrugsskolen. Skolen i Malling har begyndt sin virksomhed med 25 elever.«

Ifølge den undervisningsplan, som Tuxen udsendte, var det skolens formål at meddele unge landmænd, fortrinsvis sønner af almindelige gårdejere, et solidt grundlag af teoretisk indsigt, og undervisningen ville således få et rent fagligt præg: »Undervisningen gives i to sideordnede kursus på henholdsvis 9 og 12 måneders kursus. I de første 6 måneder, november-april, er undervisningen ens for begge kursus, men mens det ene tænkes afsluttet gennem et fortsat ophold i endnu tre måneder, maj-juli, udsættes afslutningen af det andet til den følgende vinter, hvor den i andre 6 måneder søges gjort så fyldig som muligt. Den mellemiggende sommer tænkes da eleverne anbragt ved praktisk avlsbrug ude i landet. Ved valget heraf er skolen villig til at yde sin medvirken. Der afholdes ingen egentlig eksamen ved skolen, men ved afslutningen af et kursus må hver enkelt elev udarbejde en skriftlig besvarelse af et spørgsmål i hvert af de fag, der har været genstand for undervisning, og til disse besvarelser vil der blive taget hensyn ved det vidnesbyrd, skolen giver de elever, der måtte ønske det, og ligeledes vil der på kursus' sidste dag blive afholdt en kort samtale mellem lærere og elever om spredte spørgsmål i de gennemgående fag. Disse samtaler mellem lærere og elever om spredte spørgsmål i de gennemgående fag afholdes offentligt.«

I de første år var skolens lærere foruden forstander Tuxen og mig konsulent S. P. Petersen, der også flyttede fra Klank til Malling, læreren C. C. Larsen og seminarist P. Østergaard, der døde i en ung alder som gårdejer i Skæring. I de 7 år, jeg var lærer i Malling, underviste jeg hele tiden i kemi, derunder praktiske øvelser i laboratoriet, agerbrug og gødningslære, landmåling og nivellering, samt om sommeren i botanik. I sin helhed var jeg veltilfreds og glad for min gerning. Eleverne var meget flinke og gennemgående vel forberedte til at tage mod undervisningen, og mellem lærerne var der altid et udmærket venskabeligt forhold. Forstander Tuxen stillede store krav til sine medlærere. Han var selv en meget kundskabsrig og dygtig lærer, rigt begavet fra forstandens side, indehaver af gammel slægtskultur og meget flittig, man så ham aldrig ledig. Men han tålte ikke godt modsigelse eller udtalelser, der gik imod hans anskuelse, og han havde ikke nogen dybere forståelse af højskolen og det åndelige liv, hvorpå den bygger. Der måtte således aldrig synges ved undervisningen, og et foredrag, hvori der glimtvis henvistes til kristenlivet, vakte hans mishag.

I de første år blev der en gang om måneden holdt et offentligt møde, hvor skolens lærere og fremmede talere holdt foredrag af forskellig art. Jeg holdt ved disse møder bl. a. en række foredrag om opdagelsesrejser i ældre og nyere tid. Foruden disse møder blev der hvert år i marts afholdt et todages landbrugsmøde, som var stærkt besøgt og efterhånden vandt ry over hele Østjylland. Som eksempel skal jeg nævne dagsordenen på mødet den 10. og 11. marts 1892. Første dag foredrag af kaptajn Dalgas om mosekultur, særlig i Jyllands øster- og vester-egne, af konsulent S. P. Petersen om kvægets ernæring og pleje i sommerhalvåret og af lærer Nyboe om vore græsmarker. Den anden dag begyndte mødet



Malling Landbrugsskole. Efter foto fra 1955.

med foredrag af forstander Tuxen om kalveopdræt, lærer Larsen talte om landbrugets rentabilitet før og nu og forpagter Jørgensen, Snoghøj, om jordens forårsbehandling. Efter hvert foredrag fulgte som regel en livlig forhandling.

I forårstiden 1890 blev der købt et areal på 50 tønder land til skolen, og i løbet af sommeren opførtes nye avlsbygninger. Tuxen viste sig snart som en habil landmand, og navnlig som en dygtig opdrætter af jysk malkekvæg. Jeg tør ikke udtale mig om grunden til, at skolen i Tuxens tid aldrig opnåede den tilgang af elever, som den senere har haft. Men jeg kan tænke mig, at Tuxens mangel, ikke på vilje, men på evne til at færdes jævnt mellem bønderfolk kan være en grund, en anden måske den, at skolens forstander og dens stiftere blev bedømt som højremænd. Det var jo i den politisk stærkt bevægede tid. —

Hermed slutter den del af J. P. Nyboes erindringer fra årene i Malling, som kan have offentlighedens interesse. I sommeren 1890 havde han den sorg at miste sin hustru, som døde i en alder af 24 år efter kun to års ægteskab. Da han nogle år senere havde indgået nyt ægteskab med en datter af en af Hads herreds kendte landmænd, gårdejer Niels Rasmussen, Rørth, oprettede han i 1896 Ødum landbrugsskole ved Hadsten på Amdrupgården, der nu er forsøgsstation i planteavl. Han drev denne skole til sommeren 1913, hvorefter han til 1930 var tilknyttet Høng landbrugsskole som lærer. Ved sin afgang herfra var han i anciennitet den ældste i de danske landbrugslæreres kreds. Han tilbragte sine sidste år i Odder, hvor han døde i 1945, næsten 87 år gammel.

LANDSBYLÆREREN, DER BLEV KOMPONIST

AF E. JØRGENSEN

Den mest oprindelige musikbegavelse, der levede i Hads herred i forrige århundrede, var utvivlsomt landsbylæreren Lars Nielsen i Balle skole, Odder sogn.

Han skabte i Balle skole værdier, der længe blev stående. Lærer Nielsen var ikke alene lærer, men også komponist, og frembragte som sådan en række melodier til kendte salmer og sange. Nu afdøde sanginspektør, professor Nebelong skal engang ved en sanginspektion i Odder have udtalt, at man ikke mindst i Hads herred burde holde L. Niensens melodier i hævd. Det gjorde man også i adskillige årtier både i hjem, skole og kirke. Men hans melodier nåede videre ud. De blev folkeej.

Hvem var da lærer Lars Nielsen, og hvilke melodier bør særlig fremhæves som kendt af det danske folk?

Når jeg skal forsøge at give en skildring heraf i »Østjysk Hjemstavn«, gør jeg det gerne, fordi jeg blev hans efterfølgers efterfølger i embedet som førstelærer i Balle (1930—56) og som sådan har studeret hans historie ud fra pålidelige kilder.

Lars Nielsen var fynbo, født i Ladby ved Kerteminde 1843, men hans livsgering faldt i Jylland. Blandt barndoms minderne var vel nok moderens sang for barnet det minde, der gjorde det stærkeste indtryk på hans modtagelige sind. Hun havde en køn sangstemme og sans for naturen. Lars Nielsen arvede begge dele. Han var først i gartnerlære, senere i manufaktur lære. Det gik ikke. Han var »alt for ærlig« til at blive handelsmand.

I seminarietiden på Jelling statsseminarium påvirkedes han af forstander Svendsens personlighed. Han dannede på seminariet en kvartet, der bl. a. sang for komponisten Berggreen. Men hele sin livsgering fik han i Odder sogn, først 11 år i Ondrup og derefter fra 1874 til 1895 i Balle. Han var desuden organist ved Odder sognekirke i 32 år.

Både ved selvstudium og ved 7 år i træk at tage sommerkursus bl. a. hos komponisterne Berggreen og Gebauer udviklede han sine musikalske anlæg.

Han udgav 1880—84 sammen med Madsen-Stensgaard »Tidsskrift for Kirke-, Skole- og Folkesang«, vistnok det bedste musiktidsskrift i den tid, hvortil Nordens største komponistnavne var knyttet og leverede kompositioner. Alligevel kunne det ikke bære sig og måtte standse, efter at Nielsen havde ofret mange penge derpå. I dette tidsskrift findes naturligvis nogle af Niensens melodier. Også på anden måde fik han sine melodier frem. Tidligere højskoleforstander Christensen Maarssø, Ask, har fortalt mig, at Nielsen i mange år til sin død 1895 fik sine melodier frem gennem Højskolebladet og Indre Missions Tidende, efter at mange af dem havde cirkuleret i afskrifter fra højskolerne. »Herudover tror jeg ikke,« siger Maarssø, »at L. Nielsen har udgivet uden et enkelt hefte salmemelodier, da jeg vistnok fik alle hans kompositioner af ham, dengang jeg som ung lærer gik over til ham hver lørdag og fik undervisning i harmonilære.«

Chr. Maarssø nævner også i sin beretning til mig, at Nielsen var en i universitetskredse skattet svampekender. Han fandt flere sjældne svampe, som han sendte til universitetet, og modtog til gengæld bøger herfra om svampene. Han lavede de nydeligste tegninger på lærred af sjældne svampe. »Oftede mødte jeg ham med botaniserkassen, når jeg kom til ham. Han var særdeles hjælpsom og elskværdig som min lærer, og jeg fik et uudsletteligt indtryk af ham som menneske og idealist. Han blev ikke forstået eller påskønnet efter fortjeneste blandt befolkningen



Lærer L. Nielsen, Balle. N. Andersen fot.

— sådan som hans type ofte ikke er det — det kunne ikke falde ham ind at angle efter popularitet.«

Og Maarssø slutter sin vurdering af Niensens melodier sådan: »Hans melodier var i sin tid meget yndede. Senere så og forstod jeg det tidsprægede i dem, der fik dem til at forsvinde ligesom så mange af den tids melodier. Men han tjente sin tids behov og opfattelse, og hans navn og virke fortjener at mindes i taknemmelig erindring. Endnu har man i Odderegnet pietetsfuldt bevaret nogle af hans salmemelodier, som han ellers i adskillige år modsatte sig at indføre i Odder kirke — et smukt og karakteristisk træk. Først da de var almindelig kendt og brugt i omegnen, kom de ind i hans egen kirke.«

Når jeg så udførlig har citeret Chr. Maarssø, hænger det sammen med, at jeg modtog et langt og venligt brev fra ham, efter at vi den 16. juli 1941 havde draget L. Niensens minde frem ved en sammenkomst i Balle skoles gymnastiksal. Det var altså under sidste verdenskrig, og mange mennesker, ældre, unge og børn, fyldte salen. Pastor L. Meldgaard, Odder, sagde i sin tale, at vi i disse tider på mange måder tager arvesølvet frem; det gør vi også i aften, når vi synger flere af de melodier, der er komponeret her i denne skole. Efter pastorens udmærkede foredrag sang forsamlingen og siden et børnekor flere af de kendte salmer og sange, som Nielsen havde skrevet melodier til.

Som regel var det gode, lodige tekster, Nielsen skrev melodier til, af forfattere som Brorson, Grundtvig, Bjørnson, Ibsen, Blicher, J. P. Jacobsen, Drachmann og Jakob Knudsen.

Lad mig nævne nogle af disse tekster:

»Se, nu stiger solen af havets skød« (Jakob Knudsen). En solopgang »af havets skød« ser man netop i al sin pragt fra Balle, der ligger højt, og hvorfra man kan skue langt ud over Kattegats vande. Selve naturen har vel her inspireret en ydmyg tjener, så han netop kunne skabe de rigtige toner, den rette stemning til denne sang.

En anden solopgang set fra Himmelbjergets top skal have inspireret Nielsen til melodien »Så vidt som solens stråler stiger«, (»Udrundne er de gamle dage« og »Foragter ej de ringe dage« kan også synges på den).

En festligpræget og højtidsstemt melodi gav Nielsen os til salmen »Denne er dagen, som Herren har gjort«.

Men også til sange af anden art lykkedes det ham at give en melodi, som hele det danske folk kender og synger. Til St. St. Blichers »Sig nærmer tiden« skrev Nielsen den kendte, lidt vemodige melodi. Men passer den ikke netop til tekstens vemodige indhold?

Vel, andre og større komponister har givet os andre melodier til de nævnte sange. Men vi, der som børn lærte at synges Nielsens melodier til disse, har jo vanskeligt ved at ændre anskuelse.

»Jeg vil værge mit land« er af den store norske digter Bjørnstjerne Bjørnson, men melodien er af landsbylæreren Lars Nielsen. Og som tak for den helstøbte melodi skænkede Bjørnson Nielsen en signeret udgave af sine værker.

Så vidt om komponisten Lars Nielsen.

Et helt andet kapitel er lærer Nielsens ansættelse og første år i Balle.

I året 1874 døde lærer Henriksen efter at have virket i Balle skole ca. 40 år. Årene efter hans død blev en bevæget tid i skolens historie. I vakancetiden kom der nemlig en ung vikar, C. V. Hansen, der virkede til børnenes og forældrenes udelte tilfredshed og derfor blev indstillet som Henriksens efterfølger. Da beboerne imidlertid erfarede, at lærer Lars Nielsen i Ondrup også søgte og var favorit til embedet, tilstillede man 20. juli 1874 sognerådet følgende skrivelse:

Efter at vi haver erfaret, at hr. lærer Nielsen fra Ondrup også søger embedet i Balle, undlader vi ikke hermed ærbødigt at underrette det ærede sogneråd om, at vi alvorligt ønsker at blive fri for ham som lærer.

Da provsten alligevel blandt de indstillede foretrak lærer Nielsen, blev der rigtig »røre i andedammen«. Der blev holdt møder, der blev skrevet i avisen, der blev råbt »Hurra for Hansen og væk med den anden« — Nielsen altså!

Enden på den hele ståhej blev, at beboerne oprettede en friskole med Hansen som lærer. Man fik foreløbig lokale i øverstestuen på Balle Nedergård.

Nu blev der for alvor skoler i Balle: en folkeskole (til lærer Nielsen), en friskole til den afholdte lærer Hansen, og én friskole var der i forvejen nede på »Solbakken«, nærmest for de såkaldte grundtvigianere, altså 3 skoler — senere endda 4!

Da høstferien var forbi, skulle skolerne jo i gang. Alle børn, som »faldt fra«, skulle så hente »skoleseddel« hos lærer Nielsen og vandre om med den til »Hansens skole«. Dette skete. Skolen blev så grundigt tømt, at der kun var to børn tilbage til Nielsen. En overgang var der kun ét barn i skolen. Ja, det var der! Jeg har nogle gange bladet i den gamle skoleprotokol og set denne »udtømming«

af børn: afgået til Hansens skole, afgået til Hansens skole o. s. v. -- kun to tilbage, til sidst et!

Det er givet, at lærer Nielsen om vinteren tog de to børn (et) ind i sin private lejlighed i stedet for at fyre op i skolestuen. Så vidt man kan forstå, tog lærer Nielsen uviljen mod sig med godt humør, altid høflig, altid smilende over for alle. Det var klogt — friskolen var jo oprettet for lærer Hansen og ikke just mod lærer Nielsen.

Hvordan gik det da med Hansens friskole?

Ja, samme år den startede — efteråret 1874 — gik lærer Hansen på session, blev udskrevet til infanterist og indkaldt 25. april 1875. En hr. Kristensen fra Vitten ved Hadsten afløste hr. Hansen. Han holdt ud i sommeren 1875. Vinteren 1875—76 var der en hr. Simonsen i friskolen. Fra foråret 1876 blev en »indfødt« friskolelærer antaget til Hansens skole. Det var S. P. Rasmussen, der i 1874 selv havde startet en friskole (altså en fjerde i skoledistriktet) i et beskedent husmandshus i »Amtet« ved Balle Findal. Nu flyttede han og medbragte sine egne 7 elever fra Findalen og fortsatte de 2 sammensluttede friskoler i friskolehuset i Balle by.

Men i sommeren 1880 ophørte friskolen i Balle by. Nu gik strømmen den anden vej — til Niensens skole.

Hvordan var nu forholdet mellem friskoledrene og folkeskoledrene?

Ja, det kunne nok være ret spændt, især i middagsfrikvarteret, når lærer Nielsen gik til Elballegård for at spise (da han var ungarl), og lærer Rasmussen vandrede til Findalen. Så var de store knægte alene hjemme. Der blev udkæmpet rene bråvallaslag sådan en middagsstund.

En af drengene, der gik i skole hos Nielsen og deltog i disse slag, har berettet mig, hvad jeg har fortalt i dette afsnit. Hans navn er Chr. Pedersen, vognmand i Odder. Han er død og borte, men hans ord og beretning om lærer Nielsen husker jeg.

Chr. Pedersen siger: »Jeg tog min afsked med ham og skolen den 3. april 1880. Vi sang: »Herrens venner ingen sinde«. Jeg græd, da jeg sagde farvel. — Det jeg kan: skrive, regne med brøk, decimaler, flader og legemer m. m. har jeg lært i denne efter tiden gode skole. Jeg mindes L. Nielsen med højagtelse og taknemmelighed. Jeg skylder ham meget.«

Men selv om L. Nielsen var høflig, smilende og havde et godt humør, forstod han dog at holde på sin ret, når det gjaldt skolesager. Så kunne han være hvas og bide fra sig, når han mente sig forbigået og sin skole underkendt som hovedskole.

Lad mig fortælle en sandfærdig episode herom.

18. december 1888 søgte L. Nielsen om at anskaffe »Dybdals zoologiske vægtafler«.

18. januar 1889 spørger han: Må vi få dem, eller ikke?

27. januar 1889 skriver han til pastor Thygesen, Odder:

Velærværdige hr. pastor Thygesen! Da jeg i dag tilfældig fik fat i et nr. af »Odder Folkeblad«, fandt jeg der et referat af forhandlingerne i sognerådets sidste møde. Det fremgår heraf, at sognerådet vil henvende sig til skolekommissionen (pastor Thygesen var jo formand for denne) med spørgsmål om, hvorvidt et sæt naturhistoriske billeder, som jeg har søgt om til Balle skole, kunne være fælles for flere skoler (der var jo fire landskoler i Odder kommune: Balle, Tvenstrup, Fillerup og Ondrup). Skønt jeg ikke ved, om nævnte referat er

autentisk, finder jeg anledning til at meddele, at jeg både for Balle skoles og eget vedkommende må protestere mod en sådan ordning, dels fordi sognerådet vistnok højlig trænger til at mindes om, at Balle skole er en hovedskole (efter en ny skoleplan for Odder kommune 4. maj 1833 — skolen bygget 1836), dels fordi den ville være generende for undervisningen, og endelig fordi vi jo endnu ikke er kommen så vidt, at skolen har den til en sådan ordning nødvendige pedel. Det ser lidt underligt ud, at jeg har været nødt til gentagende at anmode sognerådet om dette, som tidligere er bevilget Odder skole. Skulle grunden nu være, at sognerådet har styret således, at det ikke må kunne afse et så lille beløb som 50 kr. til en smule tidssvarende udstyr for en af sognets hovedskoler? Det er så meget mere beklageligt, som jeg herved nødes til at meddele, hvad sognerådet længe har vidst, at skolebordene i Balle skole ikke blot er alt andet end tidssvarende, men endog faldefærdige.

Balle, den 27. januar 1889.

Med særdeles agtelse
ærbødigst
L. Nielsen.

Pastor Thygesen har sendt ovenstående med følgende bemærkninger til Odder sogneråd den 2. februar 1889:

Til Odder sogneråd! Idet jeg sender foranstående, skal jeg tillade mig at anføre, at såvidt jeg i denne sag har opfattet lærer Nielsen, er det ham væsentligt om at gøre, at Balle skole ikke bliver underkendt som hovedskole med den deraf følgende ret. Han er i øvrigt villig til, såfremt Balle skole alene får de omtalte billeder, at renoncere på den første fjerdedel (om mennesket), altså kun billeder for 40 kr., ligeså er han villig til, hvis han kan få alle billeder som tilhørende Balle skole, da at låne dem ud, ikke blot til 1, men til alle de 3 andre skoler, når han ikke selv bruger dem. Jeg henstiller til sognerådet at betænke, om man i denne sag kan lade hensynet til Balles ret som hovedskole uænsset. Om skolebordenes tilstand kan jeg derimod bestemt udtale mig, at de er i høj grad værdige til kassation, i den henseende vel lige så kassable som Tvenstrups, om ikke mere, og kan der henholde mig til det vidnesbyrd, som skolekommissionsmedlemmet i sognerådet vil kunne give. — Jeg ville ønske, at Nielsen, som har en stor og vanskelig skole at arbejde med og gør det flittigt, ikke i denne sag skulle føle sig som stedbarn, og at han her måtte få lige ret med Tvenstrup snarest muligt.

Odder, den 2. februar 1889.

P. S. V.
Thygesen.

Om de zoologiske vægtavler hedder det videre i februar:

Til det ærede sogneråd i Odder! Af den ærede skolekommissions meddelelse angående »Dybdals zoologiske vægtavler« ser jeg, at de er bevilgede på den betingelse, at læreren ved Balle skole skal have *ansvar* for dem. Jeg skal i den anledning ikke undlade at meddele, at da billederne andrager 50 kr., og Balle skoles andel kun udgør 12½ kr., vil jeg ikke påtage mig dette ansvar. Efter den måde, hvorpå billederne er bevilgede, og efter alle de omstændigheder og ubehageligheder, som har været forbundet med dette tarvelige resultat, sætter jeg megen liden pris på dem, og da de mulig kunne blive en kilde til misfornøjelse og ubehageligheder mellem lærerne indbyrdes, foretrækker jeg herved straks

at give afkald på dem, hvilket jeg samtidig hermed har meddelt den ærede skolekommission.

Balle skole, den 27. februar 1899.

Ærbødigst
L. Nielsen.

Til sagen angående Dybdals zoologiske vægtavler kan jeg bemærke, at de forefandttes i Balle skole, da jeg kom der i 1930. Jeg brugte dem til 1956, og de findes nu på Odder kommuneskole. Nielsen har nok sejret i denne kamp.

Lad mig slutte denne skildring af læreren og komponisten Lars Nielsen med citater af et par breve, jeg modtog, efter at jeg i »Folkeskolen« 25. november 1943 havde skrevet lidt om L. Nielsen og hans melodier.

Overlærer Th. Herløv, København, der selv var komponist og har beskæftiget sig med musik i henved 70 år, skriver: »Jeg ville gerne høre mere om L. Nielsen, og jeg kan ikke forstå, at han ikke er fundet værdig til at komme i Dansk biografisk leksikon. Jeg har kendt og holdt af L. Nielsens melodier lige fra mine unge dage.« (Citat af brev 28. november 1943).

En ældre og en yngre sanglærer i Århus bad mig om oplysninger vedrørende L. Nielsen. Og i et brev med tak for lån af mine optegnelser skriver den ældre (kendt sanglærer): »Vi har let ved at blive enige om, at det er urimeligt at tie den brave Lars Nielsen ihjel — og det er lige ved at ske, når hverken musikleksikon eller biografisk leksikon, end ikke det store i de mange bind, har ham med.«

En organist Madsen fra Esbjerg fik ligeledes oplysninger fra mig om Nielsen. Vi førte en lang brevvæksling sammen. Han ville samle stof til et radioforedrag om Lars Nielsen og hans melodier, men det blev vistnok afvist.

Endelig vil jeg slutte med at henvise til, at nogle korværker af Lars Nielsen findes i arkivet på Odder museum.

TRÆK AF SOLBJERGS HISTORIE I

AF GERDA REPPKE

Det gamle Solbjerg var en del af Tiset sogn. Det har altid været et ejerlav for sig selv. Før 1820 lå hele byen, 6—8 gårde, på næsset, der skyder sig ud i søen i dens østligste ende.

Søen hedder både Stilling og Solbjerg sø, og dens form er en langstrakt halv-bue. Omkring bredderne nærmest Stilling er der stejle bakker og skovklædte skrænter, men ved Solbjerg er terrænet jævner. Selv om her nok har været skov i gammel tid, har søkanten været bar og træløs i mands minde.

Lidt nord for den gamle by vest for vejen, der går langs søen, er der fundet en del redskaber fra yngre stenalder. For ca. 4000 år siden har der levet mennesker her — eller de har færdedes langs søen. Muligvis stammer de fundne genstande, hvoraf flere er meget smukt udførte, fra en ofring, et depot eller et stenværksted. Fundet er gjort lige i den nuværende søkant, og man må antage, at vandstanden har været højere, selv om det naturligvis ikke er til at vide noget om forholdene for så lang tid tilbage. Oppe på bakken i nærheden af Blegindvejen mener beboerne, at der har været en gravplads. Der er fundet sten og ben, og et slags smykke, bestående af to små plader med en lænke imellem, er fundet på stedet, som aldrig er undersøgt af fagfolk. Smykket findes ikke mere. På markerne er der ellers ikke spor af høje eller grave — kun i selve den gamle by nær søen findes minder om mennesker, der har boet her for omkring 1500 år siden. Jernalderbonden fik sit sidste hvilested på bakken ved søen, han blev begravet med sin gode slidte kniv, og hans slægt blev jordet nær ham. Hans efterkommere, der levede 6—700 år senere, byggede en kirke på samme plads.

Søen har spillet en stor rolle for menneskene, der boede ved den, og et gammelt sagn fortæller: »Søen har tidligere ligget i Jexendalen, en lang slette med stejle sider, som støder op til søens nuværende leje. Tæt ved søen lå dengang en præstegård. I denne blev tjenstepigen af sin madmoder beskyldt for at have stjålet en sølvske, som var skyllet ud i vandet gennem vaskerenden. Pigen bad til Gud om et jærtegn, og en morgen var søen forsvundet, og midt i lejet lå skeen på en stor sten. Måske har søen virkelig haft et andet leje,« hedder det videre, »for Solberg kirke og Solbergby er gået til grunde. Man nævner et sted i søen »Bispeholmene« og et stendige, der går ud i søen, »Knuds have«. Kirkegård hedder en gård. En døbefont og en lås skal have tilhørt kirken. I stille vejr kan man høre stykker løse sig af kirken på havets bund«¹).

Folkfantasien har tumlet med de spændende beretninger om en kirke »på havets bund«, og gamle folk har berettet om kirken og om en stor skat på bunden af søen. Mangfoldige er de sagn, der hårdnakkert fortæller om troen på disse overleveringer:

»Stilling sø ligger der en kirke på bunden af. I stille vejr kan en se murene, og der ligger en stor skat i en jernbeslået kiste. De Svobjærgfolk var sejlet ud med to både efter at ville have den, og de havde ladet slå hager ved smeden, som de kunne slå i, og de havde også fået kisten lige til kanten af begge bådene

og var ved at sejle i land med dem. Men idet de kommer derind, så forekommer det dem, som deres by står i lys luc, og så gav de slip på kisten, og den gik til bunds igen. — Den kirke var sunken for en præstes skyld, der var så ugudeligg, og under messen var det, at kirken gik under med ham.«²⁾ — Dette sagn fortæller både om kirken og om en skat, men ikke hvor man har ment, at skatten stammer fra. Et andet sagn melder: »I Stilling sø ligger der en skat. De mener jo, det er guld og sølv fra Skanderborg slot, der er lagt ned der, dengang den var belejret. De siger, at man kan se det i rigtig klart vejr fra land af. Det skal være



Dele af fund fra yngre stenalder eller dolktid. 1. økse. 2. spyddolk. 3. dolk (skaftende afknækket). 4., 5. og 6. flækker. 7. flækkekniv. Fundet 1956 af Verner og Tommy Rasmussen i kanten af Solbjerg sø sammen med ca. 15 andre stykker fra forskellig tid, deriblandt fragmenter af store arbejdsøkser fra yngre stenalder. Thorkild Schultz fot.

sat på en vogn, og den har de så rullet ned i søen fra banken. Andre siger, det er en krigskasse. Ved at kolpe eller hugge knuder har de fanget hjulfælg på det sted, hvor de mener, vognen er løbet ud. En der hed Frederik Møller pønsede på at tage den op ved et dykkerapparat, men den er ikke kommet op endnu.«³⁾

Nogenlunde det samme er fortalt af en anden meddelel, men her er nævnt »Stilling sø omme ved Gram-siden«, og at kisten fuld af penge skal være sat ned i ufredstid. Den dykker, der har forsøgt at få den op, har kun fået en trækævl med op⁴⁾. Med hensyn til skattesagnet må det vist siges, at der kan være tale om et vandresagn. Også i nyere tid er det blevet behandlet — f. eks. af forfatteren Johs. Therkelsen, der har bygget folkelige historier over de gamle overleveringer, meget fornøjelige, men absolut uden historisk virkelighed.

Det kan nævnes, at skattesagnene også er behandlet af Aage Skjelborg: »Krigskassen i Stilling sø, studier i et mindesagn⁵⁾ og af Aug. F. Schmidt: »Krigskassen i Stilling sø«⁶⁾.

Men så er der kirkesagnet tilbage. I beretningen om søens flytning tales der om, at »Solberg kirke og Solbergby er forsvundet«. Det sidste er i alt fald ikke rigtigt, der har boet folk på Solbjerg-bakken ved søen i årtusinder. Men kirken er borte. — Gamle folk har fortalt: »Der ligger en kirke på bunden af Solbjærg

sø, den er bleven begravet af vandet. Det er et par hundrede alen fra land på en dybde af en 27—28 alen vand. I klart vejr kan den ses endnu. Flere ting, der hørte til kirken, er siden fisket op. Sådant er døbefonten også blevet samlet op og står nede i en gård på Solbjerg mark øst for søen.«⁷⁾

Det er dog ikke alene i ældre tid, at disse sagn har levet i folkemunde. Nulevende mennesker mener at have hørt — eller hørt om nogen, der har hørt — klokkerne bimle på søbunden, og i Århus Museum findes en indberetning, fortalt af nulevende gårdejer Chr. Søgård, Fregerslev, til inspektør ved Nationalmuseets 5. afd., mag. art. Peder Mortensen⁸⁾. Her hedder det, at på sydsiden af Solbjerg sø ud for et lille krat, som ligger nord for Vitved og nævnes Kirkeskoven, kan iagttages munkesten på søbunden — ca. 20 m fra land og på en dybde af 1,20 m under vandspejlet. De kan iagttages gennem isen om vinteren, og hvis man sejler over dem i en båd. Nogle mener, at det er en væltet mur, og atter andre digter videre og mener at høre kirkeklokkerne ringe ude i vandet.

Kirkesagnet har i modsætning til skattesagnet en baggrund, men kirken er ikke sunket i søen. Den har ligget på det næs, der runder sig som en tunge ud i søen, og her har den gamle by ligget fra før historisk tid.

Jernaldermanden, der med sin slægt blev begravet nær sit bosted, har i sin levetid ladet ploven gå over de nærmeste marker, sået og høstet kornet og for-tæret det magre udbytte. Han har måske haft forfædre, der på samme sted har gået på jagt i skov og krat nær søen og bopladsen — mens kvinder og børn har pirket en smule opdyrket jord op med en pind og sået korn i det. De har gruttet mel og gryn af kornet til brød og grød. Mændene har vel også trukket sprællende aborrer og brasener i land, og sammen med vildtet har det været et kærkomment tilskud til kosten — men vi ved ikke noget om de tidligste beboere. Ikke før 1907⁹⁾ har der været en undersøgelse af området, og dengang gjaldt det først og fremmest kirken.

Der kan være noget, der taler for, at stedet har været et helligt sted på en tid, hvor solen dyrkedes — meget langt tilbage i tiden. Navnet, der vist tilhører et meget gammelt navnelag, kan tydes som bjerget, hvor solen blev tilbedt. Den lokale udtale var — og er — »Swolbjerre« — og først en nyere tids rigsdansk har forvandlet det til »Solbjerg«. I øvrigt er navnet stavet meget forskelligt gennem tiderne. »Solbierre«, »Solberg« og »Soelberg«, og på vejskilte ses endnu »Soelbjerg«. Det er dog først omkring århundredskiftet, at formen »bjerg« er slået igennem, efter at det har heddet »Solberg« eller oftest »Soelberg« gennem hele sidste århundrede.

Man kan være lidt i tvivl, om dialektudtalen »Swolbjerre« virkelig har ordet »Sol«. Måske er det et helt andet ord. Men der findes jo også gamle »Solbjerre« andre steder i landet, og tydingen som et vi til dyrkelse af solen kan være be-snærende. Dog — når man står på den høje brink og ser solen gå nedovre bag Vitvedland, godtager man også gerne forklaringen: Bakken — bjerget, hvorfra solen ses.

Når oldbonden såede sit korn, anråbte han vel guder eller vætter, for at de skulle give velsignelse og grøde til marken og beskytte dyr og mennesker. Der var farlige dyr i de vildsomme uopdyrkede områder, som kransede byens jorder. Og hvem kunne vide, om ikke onde ånder og sære væsener huserede, når man om natten krøb sammen i hus med dyrene i de lave gårde, og trætte mennesker søgte hvile fra dagens slid, mens syge børn klynkede i nattemørket. De kunne nok behøve at søge hjælp fra stærkere magter.

Alfarvej gik ikke gennem byen i gammel tid, andre veje, der gik mod havet, var vigtigere, men forbindelse havde man da med naboer og frænder både mod nord og syd. Da den nye kristne lære kom frem til beboerne ved søen, bestemte de sig til at bygge et hus for den nye gud, og de lærte, hvorledes hellighuset — kirken — skulle bygges. Måske har en storbonde eller en enkelt æt rejst kirken, men der kan også have været flere om arbejdet. Møjsommeligt blev sten lagt på sten, til taget kunne lægges på, stråtag vel, som på de andre bygninger i landsbyen. Det kan tænkes, at det er bygherren og hans kone, der er begravet inden for kirkens mure. — Slægtens forfædre, der 5—600 år tidligere var begravet på pladsen, var glemt, og man kom til at sætte kirkens sokkel tværs over de gamle gravsteder.

Det kan også tænkes, at man med vilje har bygget kirken på et gammelt helligsted — på en plet, der var æret, og hvor tidligere slægter var stedt til hvile. Der har været gravpladser omkring kirken i middelalderen, og ofte er ploven stødt på rester af menneskeben og trærest. Kirken var ikke stor, sikkert kun et rum uden kor, 9,2 m langt og 6,8 m bredt¹⁰). Den var nok kun bygget til de få familier, der boede på næsset, kirkerne omkring lå så tæt, »at klokker kan høre hverandre.« Astrup kirke tronede på sin bakke i sydøst, Tiset og Blegind sås, når man kravlede op ad »bakket« i nord. Over søen skimtedes Vitved kirke, og mellem Fastrup og Virring lå den nu forsvundne Kejlstrup kirke. Det vides ikke, hvor længe der var kirke i Solbjerg, den må være nedlagt før reformationen. Folkedød, pest eller kriges hærgen kan have overflødiggjort de mange små kirker, måske har der ikke kunnet skaffes præster. Den eneste præst fra Solbjerg, som vi ved noget om, er ham fra sagnet — og det er jo ikke for det gode! Nu viser kun en ujævnhed i den grønne mark nær søen, hvor kirken har ligget, og hvor man i 1907¹¹) og i 1931¹²) foretog undersøgelser. Ved søen fandtes ved pløjning ofte sten, kampesten eller munkesten — på egnen kaldt slotssten, fordi sten fra det nedbrudte Skanderborg slot var almindelige på egnen. I slutningen af sidste århundrede fandtes 5—6 middelalderlige grave, delvis indrammede af munke- eller frådsten. Efter opfordring af daværende pastor Th. Balslev, Tiset, blev der i 1907 foretaget en undersøgelse af den senere museumsdirektør Peter Holm, og han har til Nationalmuseets 2. afdeling givet en beskrivelse af det, han har kunnet opspore. Markens ejer havde fundet rester af mure og grave, men tildækket dem igen. Det fortælles, at man havde fundet en aflang bygning, og inden for den rester af grave med skeletter. Peter Holm hjembragte en stor lås, som har været opbevaret i den gård, der lå nærmest ved kirketomten. Et stort fad af kobber har været i samme gård, men det skulle midt i sidste århundrede være solgt til en opkøber. Fadet beskrives som over en alen i diameter, i midten har der været en hjort og i kanten egeblade og agern. Man har antaget det for et dåbsfad.

Med hensyn til udgravning af kirketomten blev der ikke gjort mere ved det før i efteråret 1931, da Chr. Holtet og Ejler Haugsted undersøgte tomten. De fandt ikke alene fundamenterne til en lille kirke med to middelalderlige begravelser, men under murene en jernalderbegravelse fra o. 500. Udgravningerne er nøje beskrevet i en artikel i Århus stifts årbøger 1933.

Solbjergfolkene kom til at »sogne« til Tiset kirke, og det menes, at våbenhuset der er opført af sten fra Solbjerg kirke.

Tiset sogn havde ingen præst før 1873, da sognet var et annex til Viby. Præsten i Viby besværede sig ofte over den lange vej til Tiset, og sognebørnene i den fjerneste del, som Solbjerg var, har sikkert ikke set meget til deres præst.

Langs søbredden og ude i vandet ved Gl. Solbjerg er der ualmindelig mange sten, større og mindre, nogle ser ud som de er tilhuggede. De kan stamme fra kirken, men måske er en del af dem fra et dige, der engang skærmede det samfund af bønder, der havde gårdene i fæste i 1600- og 1700-tallet.

Inden for dette dige blev kreaturerne drevet af byhyrden, efter at de havde gnavet vildgræsset på den mark, der lå brak, og længere ude på hedestrøget. Køerne var nok små og magre, og før udskiftningstiden var der ikke mange af dem på gårdene, selv om disse var ret store. Heste var mere nødvendige til det strenge markarbejde, og hvis Solbjergbønderne har skullet gøre hovararbejde, måtte de jo også holde heste i forhold til det. Kun jorden nær byen var ordentligt gødet, og udbyttet af høsten på de fjernere marker må have været ringe. Hver gård havde sin toft, den bedste jord vel sagtens, den der havde været længst i drift.

Byens marker lå på det skrånende terræn mod nord og øst, og en engstrækning langs søen syd for byen hørte også til bøndernes jorder.

Synet rakte længst over søen, der fra tidernes morgen har spejlet himlen og skiftet karakter efter årtiderne og vejret. Solbjergfolkene har brugt søen, fisket og høstet rør til boliger. Den beskyttede mod fjendtlige indfald i en hård og barsk tid, og det lille samfund på næsset krøb tæt sammen som én familie — hvad de vel i realiteten også var — når de hørte om ufred og krige ude fra den store verden. Mod syd havde byen de lave enge, der gik i et med søen om vinteren, og mod øst og nord var der skov og krat og ufremkommelige sumpe. Langt op i tiden troede man på, at der boede »ellekjællinger« i krattet mellem Solbjerg og Astrup. Hos Evald Tang Kristensen findes således beretningen om en dreng og en karl, der ledte efter noget ungvæg, der var blevet borte i krattet mellem Solbjerg og Astrup. De så da noget småfolk, og da drengen spurgte, hvad det var, sagde karlen forskrækket, at det var »ellekjællinger«¹³).

Indtil 1664 er Solbjergbønderne anonyme, vi kender ikke navnene på dem. I kronens skøder og i kancelliets brevbøger findes intet om selve Solbjerg, men et og andet om Tiset sogn.

Sidst i 1600-tallet er der seks gårde i »Solberg bye«¹⁴) og ingen huse. Der er dog lidt flere end seks familier, to eller flere på enkelte af gårdene. Det kan være brødre eller svogre, der har drevet den i fællesskab, og det kan være de gamle forældre, der har haft ophold på gården. Det kan heller ikke udelukkes, at nogle af de mænd, der står som brugere, kan have boet andre steder end på gården, det ser ud som flere af navnene går igen.

Bønderne var ikke ejere af gårdene. I 1664¹⁵) opgives det, at »denne bye hører under Liungbyegård«. Gårdene er da nøjagtig lige store — 7 tdr. 2 skp. hartkorn. Det kan ikke ses, hvornår byen er kommet til Lyngbygård, men kronen har haft meget jord syd for Århus, og det er nok solgt til ovennævnte gård omkring 1660. Allerede ved den store opmåling o. 1680 er to gårde kommet til Constantinsborg og fire eller fem til Rodstenseje¹⁶). Der er nu syv gårde, det vil sige, at en af de gamle gårde er delt i to halvgårde. Solbjerg nævnes ganske vist også i 1688¹⁷) med seks gårde på ialt 40,77 tdr. hartkorn, ingen huse, og det dyrkede områder er på 271,2 tdr. land. Gårdene har i disse år ikke noget fast nummer, og at få fastslået identiteten er her som andre steder kun muligt, hvis man kan være heldig at føre en slægt igennem fra de første kendte ejernavne — gennem studium af kirkebøger, fæste- og skriftprotokoller og senere gennem folketællingerne.

I den første del af 1700-tallet var det svære år for landet med ufredstider og økonomiske kriser. Godsejerne handlede med gårdene, og fæsterne skiftede hyppigt. Dette kan dog også skyldes tidlige dødsfald blandt fæsterne, og en enke, der sad med en børneflokk, havde som regel allerede ved skiftet en ny mand parat til at hjælpe sig med at drive gården og overholde forpligtelserne overfor godsejeren.

Fra gammel tid drev bønderne deres gårde i fællesskab, rimeligvis efter de gamle marknavne i trevangsdrift. De to marker dyrkedes, og den tredje lå brak. Efter jordens værdi og efter gårdens størrelse havde hver mand sine små agre, fordelt efter et meget sindrigt system, som det må have været vanskeligt at holde rede på. Det var nødvendigt, at hver stump jord havde sit navn, og på udskiftningskortet fra 1778 findes ca. 50 gamle marknavne. De er næsten alle glemt nu, enkelte ældre husker navne som »Røgenkjær«, »Østerbjerg« og »Kolhøj«.

MARKNAVNE PÅ KORTET FRA 1778

Fra nordvest mod sydøst: Skrædersblok, Blegindkrog, Markloden, Skithøje, Brembjerg-agre, Svinagre, Skon tørre agre?, Rugbjerg agre, Vie agre, Krogagre, Rugbjerg, Møll agre?, Lundagre, Tornagre, Bavneblok, Hels agre, Balle agre, Kierreagre, Sand agre Grøn høys agre, Havrebjerg, Egerød, Knols agre, Overbjerg, Tyring mark fald, Kolhøj, Østerbjerg, Gase agre, Heel aas, Hoytorn, Almisbjerg, Lille agre, Lang ager, Oven lang agre, Gudblok, Sve? agre, Gammel rug fald, Nye vang, Grut agre, Nederhede, Astrup bank, Elle agre, Kirkejord, Hjord blokker, Røgenkierrret, Lille elle agre, Grande? agre, Hoved toft agre, Tue skifte, Smedeskifte, Fælled, Skoven til nr. 7.

Foruden byjorden, hvis drift ikke kunne give anledning til noget personligt initiativ, når alle mand måtte følges i arbejdet ved pløjning, såning og høst, havde folkene i Solbjerg engene langs søen. Man kan undre sig lidt over, at disse engstrækninger mellem Lille og Store Møddebæk ikke hørte til Astrup. De lå lige ved vejen, og her har man i fællesskab slået det duftende græs og kørt det hjem til gårdene. Engen har været en del mere fugtig end nu, men hø og græs var værdifuld afgrøde. Kvæget fik vel også lov at smage det saftige græs på engene, men ellers har hyrden og børnene vogtet kreaturerne på heden og på agrene, når man havde »opgivet ævret«, d. v. s. høstet og kørt kornet hjem fra marken. Hedevejen er sikkert gammel — et sted kaldes »Hjorddammen« i nærheden af vejen — her har nok været et vandhul. Over- og Nederhede har grænset op til lignende uopdyrkede arealer, tilhørende Tiset og Astrup, og foruden sur jord og småkrat har der været lyng. I nyere tid har der ikke været stendiger, levende hegn eller andre skel mellem marker og gårdens tilliggende, men ældre folk ved, at der engang før deres tid har været stendige omkring byen. Midt i sidste århundrede kørte manden på den østligste gård et dige væk, stenene er måske brugt til vejen¹⁸).

Omkring år 1700 samledes en del bøndergods, deriblandt nogle af Solbjerg-gårdene, til Canne, der fik sædegårdsfrihed, d. v. s. at den var fri for at betale skat til kronen mod at garantere for sine bønders afgifter. Frantz Rantzau ejede denne gård fra 1736 til 1763, da hans søsterdatter fra Rodstenseje, frk. Øllegaard Rodsten-Sehested overtog den. Det er rimeligvis hende, der fortæller om i en gammel historie, hvor det hedder, at en frue på Rantzausgave stillede hele byen bort til manden på Constantinsborg¹⁹). Måske er det rigtigt med hensyn til de to gårde, de sydligste i byen, som i alt fald i 1778 hørte under Constantinsborg. Men om de fem midterste gårde, nuværende matr. 3, 5, 6, 7, 8, ses det i en gam-

mel købekontrakt, at de i 1776 er afhændet til bønderne til selveje. Øllegaard Rodsten-Schedsted var da blevet gift, og det er hendes mand, der afstår gårdene i Solbjerg. »Jeg undertegnede Ditlev von Pentz, hans kongelige Majestæts Kammerherre gjør vitterligt, at da ieg ved at separere og afhænde mit Hovedgaarden Rantzausgave tilhørende gods haver med Kiøbe Contrakt af dato 5te December 1776 har solgt og overladt mine Bønder i Soelberg — Michel Jensen, Michel og Jacob Pedersen Steensballe, Rasmus Nielsen og Søren Jensen deres paaboende og i Fæste havende Gaarder, imod at de een for alle og alle eller nogle for een betaler den sum 2400 rdl. siger to tusinde fiire hundrede Rigsdaler«²⁰).

Hvornår nuv. matr. 2 og 9 er frikøbt fra Constantinsborg, er ikke fundet nøjagtigt, men det har været mellem 1780 og 1801. Den gård, der længst hørte under Lyngbygård, nuv. matr. 4, er frikøbt efter 1814. Da var den endnu fæstegård, men er under »Frie Herskabet Marselisborg«. I et hoverireglement fra Lyngbygård ses det, at denne gård hverken i 1750 eller 1770 havde hoveriforpligtelser. Tiset-folkene tog ad »Hovvejen« til Constantinsborg, men det er ikke godtgjort, at de to gårde i Solbjerg (nuv. matr. 2 og 9) har haft hoveriarbejde. Heller ikke vedrørende de fem gårde, der kom til at høre til Canne (Rantzausgave) kan det ses, om de har haft hoveriarbejde.

Solbjergfolkene har ikke gjort sig særlig bemærket i 1700-tallet. Vi finder deres navne i fæsteprotokollerne, ved skifter og i kirkebøgernes mere eller mindre nøjagtige oplysninger om fødsel, giftermål og død. Navnene er gamle danske navne, man lagde mere vægt på at få bedsteforældrene opkaldt end på at give børnene et navn, der kunne bruges som et kendetegn. Fantasien og opfindsomheden synes ikke at have været taget i brug, når barnet skulle have et navn. Ved folketællingen 1787 hedder tre af gårdbrugerne Mikkell, som synes at have været det almindeligste navn i meget lang tid. Ellers er navne som Søren, Rasmus og Jens de mest anvendte, mens pigerne og konerne i 9 tilfælde hedder Ane eller sammensætninger med dette navn. 6 hedder Maren, 5 Karen og 4 Kirsten af ialt 27 navne.

Det kan undre, at ikke flere havde tilnavne, når der på én gang er så mange af samme navn, men gennem hele århundredet ses kun et par stykker, der har tilnavne som »Kierregaard«, »Stensballe«, »Munk« eller »Loft«. Måske har der eksisteret flere tilnavne, som man kun har brugt i daglig tale. En mand ved navn Jørgen Michelsen, der nok har været den første, der havde gæstgiverbevillingen i kroen, kaldes i kirkebogen et par gange »Stibolt« eller »Stybolt«.

Hvordan har de økonomiske forhold været i den lille by før udskiftningen? Der skal større undersøgelser til, end det har været muligt at foretage endnu, for at give en nøjagtig beskrivelse af velstand eller fattigdom på gårdene ved søen i 1700-tallet. Hele landet var mærket af krige og pengekriser, og dertil kom, at en forfærdelig kvægst pest rasede i midten af århundredet. Naturligvis er egnen her heller ikke gået fri, og det ser også ud, som der har været fæstere, der har måttet gå fra gårdene i utide. Ellers skiftede det jo oftest fra far til søn, eller hvis manden døde tidligt, til enkens næste mand. Nu synes det, som om herremanden på Rantzausgave har været en langmodig godsejer, men uheld, kvægsygdomme og dårlig høst har jo nok kunnet jage en mand fra gården. Sygdom blandt menneskene har der også været, børnedødeligheden har været uhyggelig stor. Mikkell Rasmussen i nuv. matr. 7 fik i sit ægteskab med Ane Kierstine Albretdatter fra Blegind i årene 1777—1786 syv børn, der på en nær døde, før de var to år. Det er også påfaldende, at fire af byens midaldrende gårdbrugere dør



Udstykningskort fra 1778.

i løbet af få måneder i vintren 1766—67, og tillige dør i samme tidsrum tre unge mænd først i tyverne og en femtenårs pige.

Men livet skulle jo gå sin gang, og de små børn, der døde så tidligt, blev vel betragtet som et lån. Et fatalistisk livssyn — »det skulle nu sådan være« — eller snarere en tro på et nådigt forsyn må have hjulpet forældrene over det, hver gang de skulle bære en lille kiste op til Tiset kirkegård. Når døden havde gjort sin høst blandt de svagelige, kunne det også hælde, at de efterlevende blev meget gamle, og aftægtskontrakter, der kunne være hårde og urimelige — især hvis det ikke var børnene, der havde overtaget fæstet — lagde også tit en tung byrde på fæsteren og hans kone og børn, der jo måtte tage deres del af sliddet. Men — alt dette taget i betragtning — mon så ikke de »Swolbjerg-folk« har været jævnt godt ved magt? Hvis de ikke har skullet gøre noget videre hovarbejde, var der jo bedre tid til at tage sig af markernes drift og pleje, og jordtiliggendet var jo ret stort, 6—7 tdr. hartkorn på de fem gårde og det halve på to, der først i århundredet var delt, så de blev til fire. En af dem var krogården,

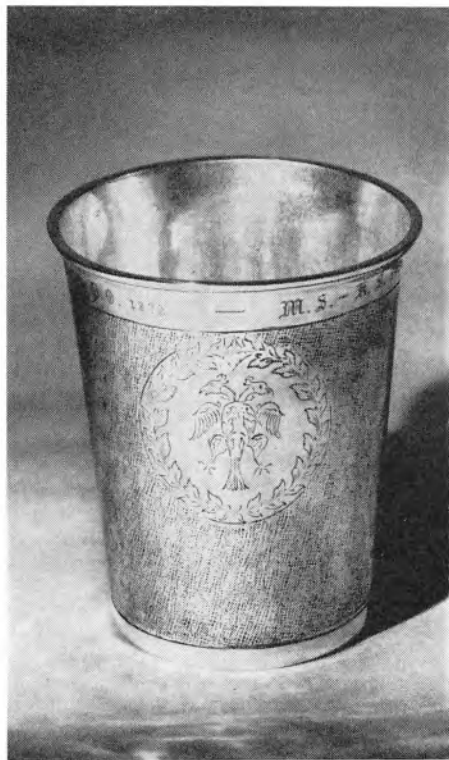
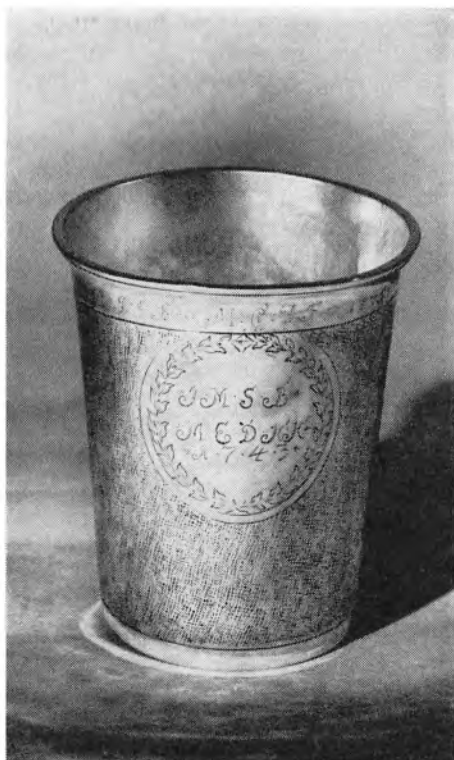
der engang på denne tid har fået privilegium til at drive gæstgiveri. To af de store gårde var bygget sammen, de havde en længe i fællesskab, og Jens Mikkelsen var bror til konen i den anden gård. Samme Jens Mikkelsen erhvervede i 1743 et sølvbæger, og det har vel ikke været det eneste sølv i byen. Sølvknapper i vest og trøje var jo den tids statussymboler, og med lidt held kom der nok også her og der lidt skillinger på kistebunden.

Det var vel få, der i første del af 1700-tallet kunne læse og skrive. Da der 1730 blev oprettet en skole i Tiset, var det et stort fremskridt, som vel ikke altid har været genstand for udelt begejstring blandt forældre, der jo altid mener, at deres børn nok må kunne klare sig med det, som de selv har nøjedes med. Der forlangtes da også kun, at eleverne skulle lære »at læse rent og reeligt i en bog«, og undervisning i skrivning og regning skulle kun gennemføres, hvis forældrene ønskede det. 8 bønder fra Solbjerg skrev under på Tiising Skoles fundats — efter at godsejerne havde »consenteret« for dem²¹). Det har vel været en beskedent undervisning, disse børn fik. Vejen fra Solbjerg var alle dage lang til skole, først i Tiset ved kirken og senere, da den blev flyttet op til Battrupvejen. De små sjaskede afsted i alt slags vejr langs hegn og markskel, og om sommeren blev det nok ikke til så meget med undervisningen — der kunne jo være nyttigere arbejder til dem hjemme. Men det var dog et fremskridt, at de kunne komme i skole — og flere af de små Mikkeler, Søren'er og Rasmus'er, der i midten af århundredet fik den første nødtørftige undervisning, var mellem dem, der købte deres gårde fri, og de har været med i den store reform, da gårdene blev udskiftet.

De fem Solbjerggårde var altså købt fri allerede i 1776, og naturligt nok tænkte man snart herefter på at få gårdene udskiftet. Det gamle udviklede system havde udspillet sin rolle, men det er vel ikke helt almindeligt, at frikøb og udskiftning foregik i den rækkefølge, som det var tilfældet her. På udskiftningskortet ses ganske tydeligt, at den nordligste og de to sydligste gårde endnu var fæstegods. Da byen lå så tæt, og ingen vel har kunnet tænke sig at bryde op fra landsbyfællesskabet og flytte ud på marken, blev jorden udskiftet i stjerneform, som til dels kan iagttages endnu. Der var langt fra gårdene til den anden ende af marken, og efter som gårdene kom til at trænge til nye bygninger eller måske brændte, flyttedes de lidt efter lidt ud på deres nuværende pladser. Matr. nr. 2, 3 og 9 ligger dog endnu på den gamle plads i byen. Engene blev udskiftet for sig selv, og det samme var tilfældet med Over- og Nederhede ude ved skellet. Hver gård fik et stykke jord derude i forhold til gårdens størrelse.

I 1801 var alle selvejere på nær en. Det er muligt med sikkerhed at identificere gårdene og beboerne efter folketællingen 1787, der viser, at der dengang boede 52 mennesker i Solbjerg by. Foruden de 8 gårde er der nævnt to huse, det kan have været husmænd med lidt jord, men dog snarere håndværkere, rimeligvis væver og smed. Hvor husene har ligget, kan ikke siges med bestemthed, men helt ude ad hedevejen, hvor den drejer, ligger en lod, der er blevet kaldt væverloden, og her har boet en væver indtil o. 1890. Der har også været et par gamle huse ved engene, hvor nu den nye Solbjerg by er, her kan have boet en hyrde. I kirkebøgerne nævnes af og til en hyrde.

Men vi kan vist godt — uden at komme ind på nogen egentlig gårdshistorie — se lidt på de mennesker, der boede i den gamle by. Gårdene nævnes i det følgende med de matrikelnumre, som de fik ved matriklen 1844, og som de har endnu i hovedtrækkene med hensyntagen til senere køb og salg af enkelte parceller.



Sølvbæger fra 1743. Det har først tilhørt Jens Michelsen og Maren Eskildsdatter, hvis navnetræk ses på den ene side. I kanten af bægeret står deres søns og svigerdatters navne, Michel Jensen og Maren Christensdatter, og årstallet 1775. Derefter er bægeret gået i arv i gården, men ikke i lige linie. Maren Christensdatter giftede sig efter mandens død med Jens Christensen Onsted, og da han blev enkemand, giftede han sig med Mette Marie Clausdatter. Hun giftede sig efter mandens død med Rasmus Peder Pedersen, der overlod gården til sin brodersøn Jacob Peder Olsen og hustru Maren, hvis navnetræk står på bægeret med årstallet 1872. De yngste navne er sidstnævntes datter og svigersøn, Marie og Knud Sørensen. Gården er matr. nr. 6. Luunbjerggård eller Lundbjerggård. Bægeret, der er 12 cm højt, er udført af Palle Pedersen Schandorph, Århus. — (Fot. Ditlev Jensen, Odense).

Øverst på listen står Mikkell Jensen. Hans far, farfar og sikkert også oldefar havde gården i fæste før ham. Han købte den fri fra Rantzausgave i 1776 for 600 rdl. Gården har på forskellige fortegnelser over fæsterne altid stået som nr. 1, uden at det kan siges hvorfor. Efter traditionen skal der have boet en herredsskriver eller flere på denne gård, der er nuv. matr. 6 (Lundbjerggård eller rettere Luunbjerggård). I den gamle by var den sammenbygget med nuv. matr. 7. De havde en længe i fællesskab.

Mikkell Jensen er 43 år i 1787, og hans kone Maren Christensdatter er 30. Hans far Jens Mikkelsen er død i 1766, og hans mor er på aftægt hos dem. Der er ingen børn i ægteskabet, men nogle år senere tager de Mikkells brorsøn til sig.

Denne bror ses som ejer af krogården — nuv. matr. 3 Han er 47 år og har først været gift med enken efter Rasmus »Kroermand«. Han overtog hende sammen med kroen og hendes fem børn. Et par af disse dør som ganske unge, og i 1782 bliver Søren enkemand. Han er i 1787 gift med en ung kone på 23 år — der er en søn fra Sørenns første ægteskab og en lille dreng på 2 år.

Et andet broderpar var også ejere i byen på samme tid. De er fætre til de to andre, og den ene, Mikkel Pedersen, har fået fæstet efter sin far, Peder Jacobsen Stensballe, der var gift med ovennævnte Jens Mikkelsens søster, Ingeborg Mikkelsdatter. Det er tvillinggården til nuv. matr. 6, altså matr. 7.

Mikkel Pedersens ældre broder Jacob sidder på nuv. matr. 8. Han er gift med enken efter Søren Mikkelsen, hun er 70 år og Jacob 51 i 1787. De får af gode grunde ingen børn, men en søn af konens første ægteskab får gården efter dem, og denne gård har været i samme slægt til o. 1930.

På den gård, der har nuv. matr. 9 (Kærgård) var Mikkel Rasmussen den tredje Mikkel i byen. Han har også fået gårdfæstet efter sin far, hvis far og vistnok farfar havde den. Slægten beholder den iøvrigt til omkring 1845. Mikkel Rasmussens kone hedder Ane Sørensdatter og er 26 år, Mikkel er 37. Rasmus Jensen, mandens far, er på aftægt, han fik fæstebrev på den i 1719, da var der godt tre tønder hartkorn. Der er et par småbørn i gården, og da Mikkel Rasmussen dør i 1790-erne, gifter enken sig med en Jens Rasmussen, men senere får en søn af første ægteskab gården. Det ser dog ud, som om den en tid har været ejet af den Søren Rasmussen, som samlede jord og oprettede »Fredenslund«, der har nuv. matr. 9 b. Brugere og ejere af matr. 9 havde ofte navnet »Kierregård« eller »Kjærgård« føjet til navnet.

Jens Jensen på nuv. matr. 2, der engang må være skilt ud fra »Kærgård«, er den ældste fæster, 64 år, og har været gift tre gange. Hans nuværende kone hedder Bodil Christensdatter og er 47 år. Der er en datter hjemme på 11 år, men han kan jo godt have flere voksne børn.

I gården nuv. matr. 5 er den forrige fæster Niels Rasmussen på »sit ophold«, 80 år gammel. Han er enkemand efter tre ægteskaber. Sønnen hedder Rasmus Nielsen, 40 år, og gift med Maren Sørensdatter, 35 år. Der er 4 børn i 1787. Denne gård er også frikøbt i 1776. Gården er ligesom sin »makker« Kroggården på ca. 3 tdr. hartkorn. Det var den første gård, der blev flyttet ud på marken omkring 1820, men stuehuset til den gamle gård står endnu.

Søren Pedersen, 47 år, har nuv. matr. 4, han fik fæstet efter sin far Peder Pedersen, og de findes begge med tilnavnet Munk. Konen i gården hedder Ane Sørensdatter og er 42 år, og de havde mange børn. Om nogle af dem vides et og andet. Den ældste søn Peder, der er født i 1773, bliver snedker og tømrer, og han må have været en anset håndværker, for i synsprotokollen for Ning herreds provsti nævnes han 13. okt. 1802. Han og en muremester Jørgen Fisker Rasmussen, Hvilsted, udnævnes til at »foretage og fuldføre de for indeværende allernådigst befalede synsforretninger over kirkernes og præstegårdenes tilstand og beskaffenhed i Ning herred.« Det er første gang, vi finder en håndværker i Solbjerg. Hans broder Søren boede som gammel mand i Adslev, og han har til Evald Tang Kristensen fortalt flere sagn og historier fra egnen, bl. a. følgende: »Da a var hjemme ved min far i Soelberg, var der ikke mange møller deromkring, og henimod jul var det næsten umuligt at få noget malet. Sådan var det et år, vor karl blev sendt til mølle lidt før jul med et læs korn, og så kørte han til Edslev mølle, men de kunne ikke male det for ham, de havde allerede mer end de kunne overkomme. Så drog han til Røde mølle, men det var lige nær, så måtte han til Kloster mølle og endelig til Ry mølle, før han fik malet. Men far var nær ved at tro, at han var rømt af landet med heste og samt, men han var også henne i fjorten dage«²²).

Ingeborg Sørensdatter, søster til ovennævnte fortæller, blev gift med degnen

Rudolf Georg Schiøtz, der i 60 år var skolelærer, kirkesanger og organist både i Tiset og i Viby. Han havde været gift før, og Ingeborg har vel gået i skole hos ham. Han opkaldte deres hjem efter hende — »Ingeborgslyst« lå nær Ravnsbjerg i Viby.

Da nu Solbjergfolkene har fået fri rådighed over jorden - - men vel også en gæld at trækkes med — er det naturligt, at de begynder at sælge af den jord, der lå længst fra gårdene. I begyndelsen af 1800-tallet sker der udparcellering



Søvske fra samme gård som bægere, mærket J.M.S. og M.F.D.K. 1737, rimeligvis Jens Michelsen og Maren Eskildsdatters bryllupsår. Nedenunder står Maren Pedersens og Jacob Peder Olsens navnetræk og året 1872, da de overtog gården. Skeen er udført af Anders Clausen Schefmand, Århus. (Fot. Ditlev Jensen, Odense).

af den uopdyrkede jord på Over- og Nederhede. Den unyttige jord ryddes og opdyrkes og viser sig at være af særdeles god kvalitet, da den først kommer i drift. Der oprettes en halv snes brug på fra 5 til 20 tdr. land. »Fredenslund«, der er sammenkøbt af flere lodder, er noget større. Samtidig begynder opbruget fra den gamle by. Lidt efter lidt flyttes gårdene ud i marken. Først nuv. matr. 5 i 1820, og snart efter i 1830 nabogården nuv. matr. 4. De flyttede op på bakken oven for søen. Matr. 6, 7 og 8 flyttedes først efter midten af århundredet, mens kroen, 2 og 9 blev liggende på deres gamle plads i byen.

Ved forarbejderne til den nye matrikel 1844 fik ejerlavets gårde og huse numrene fra 2 til 21. Nr. 1 var kirkejord, der endnu ligger som en smal strimmel langs hedevejen.

Hvis man skal tro et gammelt ordsprog, har Solbjergbønderne haft sans for bordets glæder. I nabobyerne sagde man om frådserne: »De ædder ettermadnet

føst, lisom de gjør i Swolbjerg«²³). Det tyder på, at man ikke stoppede sig med grød før den rare kødmat, som det ellers var god tone dengang på landet. Men de nye husmænd må have haft et brydsomt arbejde for at opdyrke den rå jord på heden, og det har været kummerlige kår for dem i begyndelsen. I 1834 er der 133 beboere i Solbjerg, 81 flere i løbet af et lille halvt århundrede. Kun i et par tilfælde ser det ud som de nye parceller er overgået til børn eller slægt af gården, hvor jorden er solgt fra. Det har været fremmede fra andre dele af sognet eller udensogns, der har bygget på udlodderne, og det er vist rimeligt at antage, at en del har været håndværkere. En smed må byen nok have haft tidligere, men der nævnes ikke i de gennemgåede arkivalier noget om en sådan, før Niels Jacobsen nævnes i folketællingen fra 1834 og 40 som bysmed. Han har boet i resterne af nuv. matr. 5, det gamle hus som står endnu, og der er også fundet jernaffald og hornspåner der i nærheden. En gammel murermester Gotfred Severin Lykke boede til leje hos en hjulmand, der havde en lille ejendom, der var udstykket fra nr. 4. Gotfred Lykke nævnes også i 1840 som fattiglem, 80 år gammel. Der er to vævere i Solbjerg i 1834, og et ret stort antal mennesker benævnes som fattiglemmer, innsiddere og daglejere. Adskillige havde fattigbørn i pleje, og der må have været trangt inden døre i mange af de små hjem — og så blev der endda ryddet godt op mellem børnene. I løbet af tre måneder døde der 9 små børn under 2 år på Solbjerg hede. Det var i 1832, og det må vel være en eller anden børnesygdom, der har hærget.

Landbrugsforholdene i almindelighed kommenteres i en beskrivelse af Ning herred²⁴). Her menes det, at parcelleringen følges af fattigdom, hornkvæget er småt, og der holdes ca. 2 køer pr. td. hartkorn. Nogle synes at have indset vigtigheden af at skaffe godt sædekorn, men kun få har rensemaskiner. Kun få rejser nyt hegn eller vedligeholder de gamle. Kartoffelavlens udbredelse, men der er ingen særlig udmærkede eller fremsynede landmænd i Tiset sogn.«

Gårdenes bygninger har indtil udflytningen været bindingsværk med fyr til både over- og undertømmer. De har til dels været lerklinede, enkelte murede. Udhusene nævnes fæstald eller kostald, fåresti, hestestald og tørvehus. Våningshusene har været på 10—12 fag 8—9 alen dybe²⁵), og i 1840 har enkelte fjælgulve i et par fag, resten har været stengulv eller ler. En lergrav har der været spor af nær ved søen, men det er vanskeligere at forstå, hvor man på denne egn har fået sandet fra til at strø på gulvene. Men kirkebogen fortæller, at en ung tjenestepige i 1793 ynkeligt omkom, da en sandgrav i Solbjerg skred ned om hende. Bygningerne var ikke alle i lige god stand. Da Peter Hansen fra Neder-mølle i Odder i 1839 overtog en forfalden gård (nuv. matr. 2), blev han spurgt, hvordan »han da ku' kom uj ow'et.« »Jow,« sagde Peter Hansen, »A ka' kom uj ålstæje.« Han mente, at bygningerne var så hullede, at der var adgang ud alle vegne. For resten er en anset og dygtig slægt — efterkommere af Peter Hansen — vokset op på gården, der endnu i 1965 er i den families eje.

Voldborg Marie Jørgensdatter, ovenomtaltens kone, var et stærkt menneske. Hun præsterede at stå op midt om natten om lørdagen, når det var torvedag, og gik så de to mil til Århus med sit smør. Så gik hun tilbage og nåede lige at komme hjem og sørge for middagsmaden. Bagefter gik hun til Astrup mose, hvor de skar tørv resten af dagen!

De nye ejendomme, der blev bygget først i 1800-tallet, har vel været som gårdene, blot mindre. En del af de første bygninger står endnu og må være ca. 150 år gamle. Husmændene gik på dagleje hos bønderne, og lønnen var 10—



Vest- og nordfløj af den gamle kro i Solbjerg. — Brit fot. marts 1965.

12 skilling om dagen i midten af 1800-tallet. Man må vel tænke sig, at der har været sociale skel nu, hvor der var så stor forskel på hartkornet og mange fattigfolk, men arbejdet blev gjort i fællesskab, og gårdmandskoner og -børn blev ikke skånet. Pigerne deltog i alt udearbejde, og Rudolfine Georgine Adelaide Margrete Jensdatter, der var fra en lille ejendom på marken, stod — sit fine navn til trods — og spredte møg, da de tyske »Kyrasiere med blinkende hjelme kom op ad landevejen i 1848.« Hun har været opkaldt efter sin fars første kone, der må have haft navn efter degnen Rudolf Georg Schiøtz, og hun blev meget gammel. Hun har været gift tre gange og huskes endnu af ældre folk. Hun skal have været en fin fortæller med et malende sprog.

I 1850 var to unge brødre fra Solbjerg endnu på lazaret, efter at de var blevet såret i treårskrigen. Den ene, Jens Sørensen, kom hjem, men han forvandt aldrig det sår, han havde fået i hoften. Han overtog dog sin fødegård (nuv. matr. 5) og døde først i 1908. En anden, Jens Sørensen fra matr. 8, købte sig fri for soldatertjenesten i 1865. Han gav en overspillemand 1000 rdl. for at tage tønnen for sig.

I det gamle Solbjerg er der stadig noget gadejord, og her har man nok i gammel tid holdt grandestævne. Der vides ikke noget bestemt om det, men sammenlignet med, hvad der har været tilfældet i andre landsbyer i historisk tid, må man vel gå ud fra, at de mindre stridigheder og forbrydelser mod landsbyens vedtagne omgangsformer blev behandlet ved et gadestævne under en oldermands forsæde. Det kunne dreje sig om vrangvillighed i at deltage i fællesarbejder,

sløseri med tilsyn af dyrene, så de skadede andre mænds sæd, og bøderne var vist oftest øl. Ved kyndelmissetide skiftede oldermændene, og bøderne blev gjort op.

Kjormesgilderne fortsatte langt op i tiden og hørte til de største fester i byen. Solbjergfolkene var i gildelav med dem fra Blegind, og mange har hentet koner fra denne by, men også fra andre nabobyer. Julegilderne blev holdt ved fuldmåne, når der var bagt og slagtet til jul, og når der var bryllup, var der rigtig fest med musik på vejen til kirken, mange vogne i gården og god mad på bordet.

De gamle gilder holdt som sagt ved i lang tid, efter at de gamle styreformere var hørt op. Der var sammenhold og hjælpsomhed gårdene imellem, men der kunne også være trætter, ofte vedrørende vej-ret.

Under det første sogneforstanderskab hørte Tiset sammen med Viby. I 1867 blev det en selvstændig kommune, og den første sognerådsformand, efter at det blev kaldt sogneråd, var kromand Hans Madsen fra Solbjerg gamle kro.

Da landevejen, der havde gået gennem den gamle by lige forbi kroen, i 1870 blev flyttet, var det en alvorlig sag for kromanden. Han tog så den beslutning at flytte kroen, og der sker så det mærkelige, at han køber jord i Astrup kommune, men kalder stadigvæk kroen »Solbjerg kro«. Hvis han havde købt jord og bygget i nærheden af den gamle by i Tiset sogn, var Ny Solbjerg måske ikke kommet til at ligge i to kommuner i henved hundrede år. Hans Madsen fik bevilling til at drive gæstgiveri i »den af ham opførte bygning på Astrup mark«, hedder det i sognerådets protokol. Yderligere er der tilføjet, at det kunne være gavnligt at have en kro ved vejen mellem Kysing og Skanderborg, så den vej må dengang have været anset for betydeligere end landevejen fra Århus til Horsens.

Omkring kroen, på begge sider af landevejen og altså i to sogne voksede den nyere by op. I kroen var der en del år detailhandel, men senere byggedes købmandsforretningen på det andet hjørne af vejen til Astrup. Den gamle Bøgeskov skole blev i 1887 af gdr. Jørgen Pedersen (matr. 2) flyttet ned til Solbjerg og blev benyttet som samlingslokale for en afholdsforening, før den blev afholdskro, fik bevilling som alm. kro og endte som administrationsbygning og kommunekontor. Solbjerg blev snart en handelsplads med forskellige forretninger og med en del håndværkere, læge og dyrlæge. Men det hører en nyere tids historie til.

Gårdene i den gamle by var nu til dels flyttet ud på markerne, og et par aftægts-huse var bygget til de ældre mennesker, der fraflyttede gårdene. »Det gule hus« i Solbjerg blev bygget til Rasmus Pedersen, der i 1872 overdrog sin gård (nuv. matr. 6) til sin brodersøn Jacob Peter Olsen fra Vitved. Aftægtskontrakten findes endnu, og der var rigtignok ikke overladt noget til tilfældighederne, hvad angik de ydelser, aftægtsmanden skulle have fra den nye ejer. Alt er opført, korn og fødevarer, flæsk og kød, æg, hør og uld til bestemte terminer, brændsel kløvet i nøje bestemte mål og stablet på en bestemt måde, kørsler til kirke — ganske vist kun to gange om året — og kørsler efter læge og medicin. Huset blev senere i 80-erne en tid privatskole for de mindre børn i byen. Sogneprotokollerne fortæller om forhandlinger vedrørende offentligt tilskud til denne skole, der åbenbart måtte standse på grund af manglende midler til drift. Børnene fra Solbjerg, som var henvist til skolen på Ravnholt mark, måtte gå langs hegn og ad markveje tværs over til skolen. Dette klagede markernes ejere over adskillige gange, ses det i sognerådets forhandlingsprotokol.

Bygningerne til den gamle kro solgtes til en mand ved navn Christen Nielsen, som opførte en mølle lige nord for gården. Den drev et savværk, men den fik ikke nogen lang levetid, den blæste omkuld engang i 1880-erne under et stormvejr. I den gamle by, hvor livet havde pulseret livligt, og hvor menneskeslægter var fødte, opvoksede og havde drevet deres manddomsgerning, var nu kun rester af de gamle gårde og enkelte huse tilbage. Bopladsen ved søen sov sin tornerosesøvn.

NOTER:

- 1) »Morskabsbog for den danske Almue.« 28. Aug. 1840. W. Fausbüll.
 - 2) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn. 3. gl. række 744.
 - 3) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn. 3. gl. række 2269.
 - 4) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn. 3. ny række 1345.
 - 5) Aarhus stifts årbøger 1963, s. 132—146.
 - 6) Aarhus stifts årbøger 1964, s. 247—248.
 - 7) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn. 3. ny række 421.
 - 8) Aarhus museum.
 - 9) Peter Holm. Indberetning til Nationalmuseets 2. afdeling. 14. dec. 1907.
 - 10) Aarhus stifts årbøger 1933, s. 188.
 - 11) Se 9.
 - 12) Se 10.
 - 13) Danske Sagn. 2. ny række A17.
 - 14) Henrik Pedersen: Det danske landbrug, fremstillet på grundlag af forarbejderne til Chr. Vs matrikel 1688. 1928.
 - 15) Rigsarkivet. Matriklen af 1661—62. Havreballegårds amt.
 - 16) Rigsarkivet. Havreballegårds amts matrikel 1688.
 - 17) Se 14.
 - 18) Oplyst af Jonas Pedersen, Solbjerg.
 - 19) J. Jespersen: Danske gårde i tekst og billeder. 1923. Bd. 1, s. 59.
 - 20) Kontrakt i »Lundbjerggård«s arkiv.
 - 21) Østjysk Hjemstavn. 1964. S. 125.
 - 22) Evald Tang Kristensen: Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv. 1902. Tillægsbd. 5 nr. 2.
 - 23) Aug. F. Schmidt: Fra Århusegnens gamle landsbyer. 1960. S. 170.
 - 24) J. H. Bredsdorff: Bidrag til Kundskab om de danske Provinsers nærværende Tilstand.
 - 25) Brandtaxationsprotokollerne.
-

ALRØ PRÆSTEGÅRD OG DENS BEBOERE GENNEM 400 ÅR I

AF N. C. SPANDET

Præstegården.

Som oftest ligger kirken og præstegården centralt i sognet. Fra dem er der i århundreder udgået en kulturel påvirkning til gavn for sognets beboere. Disse to institutioner har til op imod vore dage sammen med skolen været så godt som de eneste kulturspredere i sognet, og som sådan har de haft deres store betydning.

Hvor meget eller hvor lidt de forskellige præster har præget den befolkning, de har levet og virket iblandt, kan vi i dag ikke konstatere, men at præsten og præstegården har betydet et væsentligt islæt i de gamle Alrøboeres liv, er der ingen tvivl om.

Alrø kirke er en middelalderlig bygning, men om der også i middelalderen har eksisteret en præstegård på øen, vides ikke. Sognet er meget lille, før år 1800 nåede indbyggertallet næppe ret langt over 200 mennesker, så det kan godt tænkes, at sognet i middelalderen i kirkelig henseende er blevet betjent fra fastlandet, men fra reformationstiden har sognet haft egen præst og præstegård.

Om en af Hads herreds præster eller en eller anden præsteviet munk i den katolske tid har foretaget de kirkelige handlinger på øen, kendes ikke, men utænkeligt er det ikke.

Øst for byen ved Alhalevejen ligger en mark, der kaldes Præstehaven, og ved siden af denne et markstykke, der kaldes Staldgården. Der har man for godt et par menneskealdre siden fundet rester af en middelalderlig bygning. Man har fundet munkesten og rester af brolægning. Er det mon resterne af et kongeligt jagtthus, man er stødt på? Øen hørte i middelalderen under kronen. Desværre blev fundet aldrig nærmere undersøgt. — Der er også den mulighed, at huset kan have været et herberg, som en udensogns præst i middelalderen kan have benyttet, når han forrettede tjeneste på Alrø. Man kan tænke sig, at han efter at have redet over vadegrunden, der forbinder øen med Gyllingnæs, har sat hesten ind i Staldgården, hvor han kan have haft sit tilhold under opholdet på Alrø.

I farvandet mellem Alrø og Amstrup findes et sted, der kaldes Munkens hul. Et sagn fortæller, at en gang ved vintertid var en munk på vej over det islagte farvand til Alrø. På et bestemt sted, hvor vandet dannede en strømhvirvel, var isen skør, og munken faldt igennem isen og druknede. Han kan have været på vej til Alrø for at læse messe i kirken eller forrette anden kirkelig handling — eller evt. for at tigge — og så på vej over isen i retning mod det eventuelle præstehus (Staldgården) er han omkommet. Disse antagelser er kun løse gisninger, men bedre forklaringer på de omtalte stednavne og deres oprindelse er hidtil ikke givet.

Det ser ud til, at præstegården på Alrø tit har været udsat for ildsvåde. En vinterdag i 1607 brændte præstegården »med bo og bosted, hø, korn og hvad andet præsten havde.« 1. maj samme år fik præsten (Simon Pedersen) bevilget bygningstømmer i Åkær lens skove, dog ikke på Alrø, hvor skovene på den tid allerede var forhugget. I 1675 brændte præstegården igen, og sammen med den brændte kirkebøgerne. Først 1697 påbegyndtes den ældste bevarede kirkebog. I 1911 galede den røde hane påny over Alrø præstegård, og denne gang nedbrændte også skolen. Det var et barns leg med tændstikker, der var skyld i branden.



Alrø præstegårds forpagterbolig fra 1880erne.

Præstegården, der blev genopbygget efter branden i slutningen af 1600-tallet, bestod af 109 fag hus og var bygget i 4 længer, af hvilke den vestre længe, laden, havde 2 udbygninger eller korshuse. Desuden fandtes nord for gården et tørvehus på 4 fag. Bygningerne var omkring 1840 brandforsikret for 5230 rigsbankdaler. Med undtagelse af den nordre længe, staldlængen, som var bygget af pastor Spandet 1798, var de øvrige bygninger i 1840 meget gamle (opført efter branden i 1675?) og behøvede årlig betydelige reparationer. Stuehuset gennemgik i tiden fra 1840 væsentlige forbedringer, men pladsen var for indskrænket til, at boligen kunne blive bekvem. Den var også meget fugtig. Under pastor Brockdorff (den yngre) i 1880 blev det gamle stuehus indrettet til forpagterbolig, og sydlængen i præstegården indrettet til præstebolig.

Den gamle præstebolig havde 2—3 små stuer. Den ene benævnedes stuen, den anden dagligstuen. Desuden har der været mindst et sovekammer og 3 små gæsteværelser. Et rum benævnedes amместuen, vel sagtens børneværelset. Desuden har der vel nok været en folkestue. Disse rum lå alle i sydenden af stuelængen. I den nordlige ende har der været køkken og bryggers m. m. Pigerne har sikkert sovet i køkkenet eller folkestuen, mens karlene nok har sovet i herberget, der var anbragt i staldlængen.

Lad os kikke ind i præstens stuer o. 1800. I stuen fandtes et brunt bord og 6 gyldenlæders stole, et egetræs chatol med skænk, et egetræs skab med skuffer,

og på væggen hang 2 spejle og et hængeskab samt 2 store skilderier og flere små. Foruden det store bord var der i stuen flere små borde. På bordene stod messinglysestage og tinlysestage. I stuen fandtes desuden et ottedages stueur.

I dagligstuen stod et fyrretræs bord og 12 læderstole, et fyrretræs chatol og en dragkiste, og på væggen var anbragt 2 spejle. I denne stue var der også et ur, der skulle trækkes op hvert døgn. Desuden fandtes et husapotek foruden flere mindre skrin.

Af himmelsenge fandtes der ialt 5. Desuden havde man en skakseng (en top-seng) og en slagbænk samt 3 almindelige sengesteder. I stuen var der en vind-ovn med kobberør. I de øvrige rum almindelige jernovne.

Ude i køkkenet var et åbent ildsted, komfurer kendte man endnu ikke. Køkenudstyr og service var rigeligt. Man havde 4 dusin tintallerkener samt mange tinfade og tinkander. I kobber havde man en rund kedel og en fortinnet sukkerkedel, en tærtepande, en melonform, 3 tekedler, en temaskine og 3 kaffekander m. m. Af sølv fandtes en sukkerbøsse, en potageske, 18 spiseskeer, et krus med sølvlæg, 6 teskeer og en sukkertang. I jern var der et vaffeljern, et goderådsjern og et dusin bordknive m. m. Af stentøj havde man 2 kaffekander, 4 tepotter og et halvt dusin kaffekopper. Desuden ejede man knive, tallerkener, vinglas og ølglas m. m.

Der kunne godt nævnes endnu mere, men det nævnte må være nok til, at vi kan få et indtryk af, hvordan et præstehjem o. 1800 var møbleret.

Det af Brockdorff indrettede stuehus, der stod til branden 1911, var rummeligere og bedre indrettet end det fra slutningen af 1600-tallet. Af Brockdorffs stuehus kendes en nøjagtig ruminddeling. I østenden af det ret lange stuehus lå præstens studerekammer mod syd og et barneværelse mod nord. I stuelængen var der mod gårdspladsen i nord 3 indgangsdøre. Gennem den østligste kom man ind i en gang, hvorfra der var døre til de 2 før nævnte værelser samt til et mod syd liggende pigeværelse. Fra gangen førte desuden en dør til en stor have-stue, hvorfra man kom ind i spisestuen. Begge disse stuer strakte sig over hele huset og var husets største rum. Ad midterdøren kom man ind i en mindre entré, hvorfra en dør førte ind til soveværelset, der vendte mod syd, og en anden dør førte ind til det mod nord vendende køkken. Gennem en tredje dør kunne man komme ind i spisestuen. Endelig kunne man gennem den tredje yderdør komme ind i en baggang, hvorfra der var adgang til bryggers, hønse- og duehus, et redskabsrum og et brændselsrum samt et gammeldags w.c.

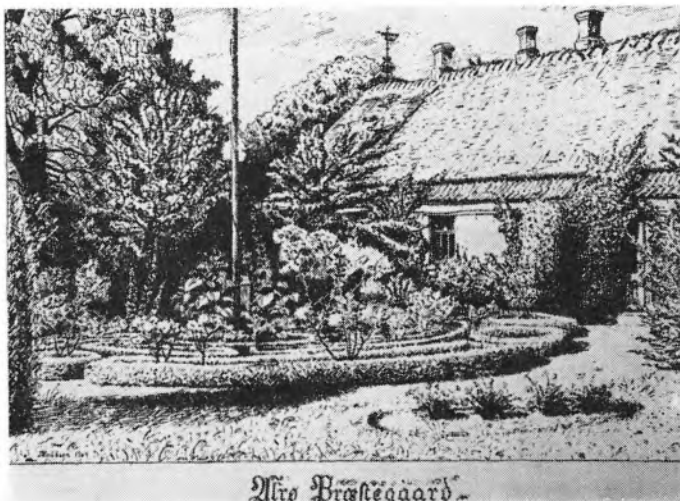
Til præstegården hørte en have, der af præsterne Eskildsen og Paludan var blevet udvidet og forskønnet. Den udgjorde med den tilhørende blegeplads og en lund noget over en tønde land meget frugtbar jord, der var takseret til takst 20. De to nævnte præster havde plantet henved 50 frugttræer af alle slags.

Oprindeligt har haven ikke været så stor, for i den ret store have og toft, der nu ligger omkring præstegården, har der tidligere ligget to gårde, som ved udskiftningen i 1790'erne blev flyttet ud i Løkken vest for byen. Gård nr. 16 (senere nr. 22) lå vest for præstegården, og gård nr. 14 (senere nr. 21) lå øst for præstegården, så tæt op ad præstegården, at der kun var en smal gang mellem de to stuehuse. Det fortælles, at de lå så tæt, at man kunne stå i de to køkkener og række til hinanden, hvis man ville låne ting af naboen.

Ved tiltrædelsen af embedet måtte præsten indløse bygningerne med 500 rdl.

Til præstegården, der i 1790-erne var blevet udskilt fra fællesskabet, hørte ca. 104 td. land ager og lidt skov og eng. Gårdens hartkorn var efter den gamle ma-

trikel vurderet til 8 td. 7 skp. 2 fdk. 2 alb., og efter den ny blev den sat til knap 12 td. hartkorn. — Oprindeligt havde præstegården været af samme størrelse som øens øvrige gårde, men i året 1673 bevilgede kongen, at en øde gårds jord måtte høre til den uden afgift »for præstekaldets ringheds skyld«. Derved blev præstegården langt den største gård på øen, indtil udstykningen efter branden i 1911, hvor der på præstegårdens jorder oprettedes 5 ny husmandsbrug. Gården er dog stadig en ret stor og god gård på omkring 40 td. land, idet en del kultiveret jord i Holtet blev ved gården. Den jord er nu blevet kultiveret og derved blevet ydedygtig.



Alro præstebolig fra 1880erne til 1911.

Foruden den øde gårds jord, der tillagdes embedet, bestemte kongen allerede 1758, at kronens part af sognets kongetidende måtte tilfalde sognepræsten.

Af de oprindelige 104 td. land udgjorde omtrent 12 td. land et overdrev, som havet ved højvande kunne gå over og derfor for største delens vedkommende ikke kunne dyrkes. Desuden hørte til præstegården andel i et krat og en mose, som endnu i 1840 henlå i fællesskab, men senere blev udskiftet. Præstegårdens jord var for det meste af meget god bonitet, dels muldet i indlodderne, dels leret i udlodderne, og egnede sig godt til kornavl, men led tidligere under fugtighed og krævede meget arbejde i betimelig tid. Jorden takseredes fra 20 til 7, men den største del til mellem 14 og 20. Engen, der takseredes til 12, var ubetydelig og kunne kun afgive 6 læs hø. Kløver og græs voksede fortrinligt. Udskiftningen i 1790erne var dårlig, da jorden kom til at ligge 4 forskellige steder, til dels langt fra gården.

Pastor Paludan klagede i 1840 over, at indhegningen manglede, hvorved kornet led meget, men på den tid var indhegningen påbegyndt på 2 steder. Nord og vest for præstegården lå 2 udmærkede vange eller tofter, den ene på 4, den anden på 6 skp. land. Den sidste var ved Paludans ankomst til embedet bevokset med torn og gamle pil, som han ryddede, hvorefter begge vange blev indhegnet.

Omkring 1840 var præstegårdens årlige udsæd: 10 tdr. vintersæd (raps, hvede og rug), 20 td. byg, 16 td. havre, 8 td. ærter og 12 td. kartofler. I gennemsnit avledes af langstrået sæd 6 à 7 fold. Ærterne gav stundom langt mindre. God mergel havde man ikke, eller den var ikke fundet.

Brændsel til eget forbrug manglede. Af kratskoven og haven kunne årlig hugges 6 à 8 læs torn og pil, og i Holtet, som præstegården også havde andel i, kunne man skære nogle slette skudtørv. I øvrigt måtte brændsel købes fra Gyllingnæs eller Åkær. Tørv hentede man fra Ørting eller Ålstrup moser, hvilket var forbundet med meget besvær.

Præstegårdens besætning var til de forskellige tider meget varierende, men nogle fælles træk var der dog. Hesteholdet og fåreholdet var stort, mens man næsten ikke havde noget svinehold. I året 1682 havde præsten Peder Simonsen »4 bæster, 2 foler, 5 køer, 3 ungstude, 6 ungnød, 10 får og 6 svin.« 100 år senere omkring år 1800 i pastor Spandets tid var præstegårdens besætning vokset stærkt. Den bestod da af »2 gamle sorte hopper, den ene i 22., den anden i 19., en sort hoppe i 18. år og en sort hest i 8. år, en blisset hest i 6. og en brun i 5. år, en brun og rødblisset marplag i 3. år og en sort hvidfodet hoppe i 13. år med føl,« ialt 8 heste og 1 føl, der i 1811 var vurderet til 885 rdl. — Af hornkvæg holdtes der »16 større og mindre, ældre og yngre, køer, en rød tyr, en skimlet stud, en blakbroget, en sortstjernet og en rødstjernet kvie i 3. år, en studekalv og 3 kviekalve af forrige års tillæg samt 4 studekalve og 3 kviekalve af indværende års tillæg,« ialt 32 stk. til en samlet værdi af 945 rdl. — Dertil kom 24 »overfødte« får og 2 vædre med 19 lam til værdi 110 rdl. — Af svin fandtes 2 »overfødte« galtsvin og 5 stk. grise samt en so med 7 grise (14 dage gamle) til værdi 135 rdl.

Omkring 1840 var besætningen 8 heste (til at drive jorden udfordredes mindst 6 heste), 16 malkekøer og 8 à 10 stk. ungvæg samt 30 får.

Med landbrugsredskaber var gården velforsynet. Af vogne fandtes ialt 4, og af plove 2 jernplove og en »træ bagplov« samt 6 jernharver og en tromle foruden andre landbrugsredskaber.

I regelen drev præsten selv jorden ved hjælp af et meget stort folkehold. Først fra sidste halvdel af 1800-tallet bortforpagtede præsten avlingen. I 1787 var tyendetaillet i præstegården 3 karle i alderen 20—36 år, 2 »drenge« på 17—19 år og 3 piger på 20—24 år. — I 1801 var tallet: 4 karle på 22—67 år, 3 drenge på 11—18 år samt 4 piger i alderen 20—27 år. Endnu omkring 1845 var folkeholdet stort. Pastor Bork havde således 4 karle og 4 piger. Så sent som i pastor Møllers tid (1892—1904) havde man i præstegården, skønt jorden var bortforpagtet, 2—3 piger. Senere præster måtte nøjes med en enkelt pige, hvis de i det hele taget havde nogen.

Foruden hvad præstegården kunne kaste af sig, bestod præsteembedets indtægter af en del visse og uvisse indtægter.

Da sognet ikke bestod af ret mange mennesker, måtte kaldet uanset den store og gode præstegård anses for at være et ringe kald. I 1743 angaves kaldets indtægter at være 116 rdl., hvortil skal lægges indtægterne af præstegården. 1801 ansloges embedets indtægter til 378 rbd. 12 sk. d. c. og for året 1812 til 1641 rbd. Da udgifterne ansloges til 1060 rbd., blev den egentlige nettoindtægt 581 rbd. d. c. Indtægterne bestod af 1) Konge-præste-korn og kvægtiende af øens 83 td. hartkorn, beregnet til omtrent 4 skp. rug pr. td. hartkorn, enkelt tiende. Det kunne efter middelhøst og middelprijs beløbe sig til 500 rdl. årlig. 2) Offer og accident-

ser omtrent 30 rdl. 3) Nannest og småredsel 40 rdl. 4) Præstegården kunne efter afdrag af reparations- og dyrkningsomkostninger samt kongelige skatter og folkeløn indbringe omtrent 80 rdl. årlig. Samtlige indkomster blev således til omtrent n. v. 650 rdl.

1840 opgaves embedets indtægter som flg.: 1) »Dobbelt tiende af 83 td. 2 skp. 2 alb. hartkorn. Denne udgør omtrent 40 td. rug, 72 td. byg og 42 td. havre, i hvilken tiende kvægtienden er indbefattet. Tienden betales for størstedelen med penge efter hvert års kapitelstakst. 2) Højtidsoffer omtrent 45 rdl. Accidentser varierer mellem 30 og 50 rdl. For at holde brød og vin til kirken haves 4 td. byg, betalt efter hvert års kapitelstakst. 3) Småredsel: Af hver gård en udmærket ost på omtrent 1 lispund. 19 gæs (d. v. s. en gås for hver gård), der hidtil er blevet betalt med 5 mk. pr. stk. Ved påsketid 38 snese æg. Ved midsommer 19 par kyllinger, hvilket dog i min embedstid kun er leveret af nogle få. 4) Avlingen har i de senere år afgivet en bruttoindtægt af mellem 6 og 800 rbd.« Blandt udgifterne kan nævnes kgl. skatter, der udgjorde 105 rdl., og kommuneafgifter, der udgjorde ca. 7 rdl.

Skikken at levere ost og æg m. m. var meget gammel og gik helt tilbage til katolsk tid. Æg fik den katolske præst som vederlag for »madvielse« i husene, og ved Kristi himmelfartsdag fik han ost for »korsebyrd« d. v. s. for ombæring af et krucifiks over markerne, mens præsten velsignede sæden.

Præsterækken.

Alrø sogn har med undtagelse af en kort periode i vor tid, hvor det blev bejnt af sognepæsten i Gylling, været et selvstændigt sogn og haft sin egen præst.

Hvor mange præster der har virket her, ved vi ikke, men fra reformationstiden kender vi så nogenlunde tallet og også navnene på præsterne.

Den sidste indehaver af embedet, pastor Nepper-Christensen, er sikkert nr. 26 i rækken, regnet fra reformationstidens indførelse. Det er et stort antal i de forløbne godt 400 år. Det bliver i gennemsnit en embedstid på ca. 16 år.

Alrøs første præst efter reformationen var sandsynligvis »gamle hr. Chresten«, som må være død omkring 1573. Der er nogen mulighed for, at han først har været katolsk præst, men er gået over til reformationen sammen med sine sognebørn og så har fortsat som luthersk præst. Dette var ingenlunde noget særsyn. Han ligger sikkert begravet inde i kirken. Et stykke af en ligsten med navnet Chresten findes — eller fandtes — i våbenhusets gulv, hvor den kan være lagt, da dette blev bygget omkring 1772.

Har Alrø haft mange præster, hvoraf flere kun har virket på øen i få år, så er det dog bemærkelsesværdigt, at 2 slægter har haft embedet i ca. 220 år, altså halvdelen af tidsrummet fra reformationen til vore dage.

Stamfaderen til den første præsteslægt var Peder Simonsen Klakring, sandsynligvis en bondesøn fra Klakring i Bjerre herred. Vi ved ikke, hvornår han kom til Alrø. Men hvis det er rigtigt, at han har været præst her i 31 år, må han være kommet hertil omkring 1573.

Han efterfulgtes i embedet af sin søn Simon Pedersen Alrø, der havde embedet fra 1604 til 1653, altså i 49 år. Han er sikkert den præst, der har haft embedet længst.

Når G. F. Gaarmann i sin bog om Vejle fortæller, at en hører ved latinskolen

ved navn Jørgen Iversen i 1629 blev præst på Alrø, må det sikkert bero på en fejltagelse. I Alrø præsterække bliver der ingen plads til ham.

I Simon Pedersens embedstid florerede hekseprocesserne i Hads herred. Også Alrø blev berørt af dem. Således måtte præsten sammen med 2 mænd fra Alrø, Søren Frandsen og Anders Føuling, vidne både på Hads herreds ting og landstinget i Viborg angående et forhold på Alrø, hvor en kvinde, Karen Mortens, blev beskyldt for trolddom. De vidnede, at hun havde ord for »at fare med trolddom og spøgelse« og at have lovet Eske Jensen på Alrø ondt, som var gået i opfyldelse.

Mens Simon Pedersen var præst på Alrø, hed degnen samme sted Christen Gjødese. Også han, der var fra Horsens, blev indblandet i en hekseproces, idet hans mor Maren Gjødese anklagedes for trolddom.

De mange år, Simon Pedersen virkede på Alrø som det lille samfunds sjælesørger, har været begivenhedsrige og bevægede år. Som allerede anført brændte hans præstegård en vinterdag i 1607, og han havde netop fået den opbygget, da en ny og værre ulykke ramte præstehjemmet, idet øen 1628 blev plyndret af Wallensteins tropper. En tid var præsten med 9 små børn forjaget fra øen, og hele øen var »ganske udplyndret«. (Kan det tænkes, at den før omtalte Jørgen Iversen, der ifølge Gaarmann skal have været præst på Alrø 1629, kan have fungeret her under sognepræstens landflygtighed?). To af Simon Pedersens mange børn blev optaget i Sorø skole blandt de ikke adelige, da »han af fjenden er forjaget fra sit sogn«, og 1630 fik lensmanden på Åkær Laurits Ebbesen besked om at lade præsten og bønderne på Alrø få nødtørftigt tømmer fra kronens skove, så de kan få deres gårde og huse genopbygget og samtidig »til betimelig såtid, men ikke før« lade dem få så meget sædekorn, som de har behov, men nøje påse, at kornet ikke anvendes til anden brug.

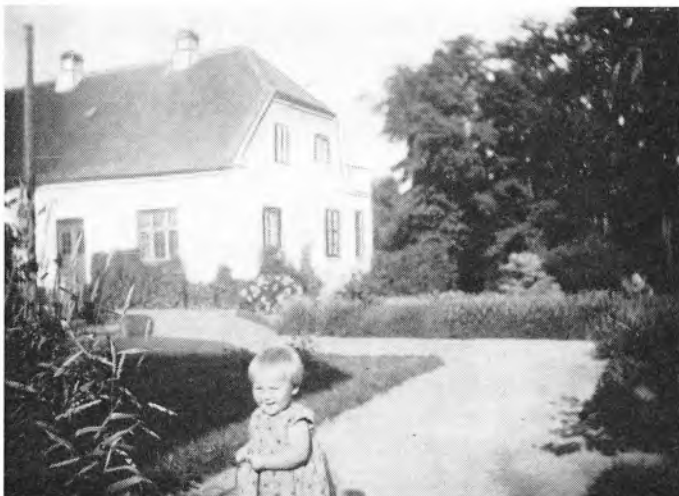
Også kirken led meget under fjendens plyndring, og da den 1630 var meget brøstfældig, bestemte kongen, at de kirker i Århus stift, som var i stand dertil, skulle komme den til hjælp. Også øens kirkeklokke blev taget af fjenden. Til erstatning for den mistede klokke fik øen en »gammel søndret klokke« fra Dronningborg slotskirke, som kongen skænkede Alrø kirke. Den lille, men smukke altertavle, der er lavet af Michel snedker i Vrold og stafferet af Laurits Andersen Riber, er sikkert skænket kirken af præsten. Den bærer årstallet 1625, og på fodstykket står H.S.P. (hr. Simon Pedersen).

Simon Pedersen og hans hustru Ella Jensdatter fra Ovdrup, Hundslund sogn, ligger begravet foran alteret i kirken. Over dem ligger en ligsten, hvis skrift endnu med besvær kan tydes. Foruden personalhistoriske oplysninger står der en latinsk indskrift, som på dansk lyder: »De frommes død er en lykkelig overgang fra arbejde til hvile, fra forventning til belønning, fra kamp til sejr, fra død til liv, fra tro til viden, fra udlændighed til fædrelandet, fra verden til faderen.«

Ikke mindre end 3 af præsteparrets sønner blev præster, nemlig Rasmus Simonsen Alrø og Niels Simonsen Alrø, henholdsvis i Kjettinge og Hem, samt Peder Simonsen, der blev faderens efterfølger på Alrø. Han var præst her fra 1653 til 1697. I næsten 100 år beklædte far og søn det lille sognekald. Om sidstnævnte ved vi ikke meget, men i Århus bisparkiv findes et brev, hvori han varmt taler degnens sag. Hans degn hed Just Jacobsen, han levede i yderst fattige kår, som udførligt skildres i det lange brev. Her skal blot anføres, at degnbolig fandtes ikke, så han måtte leje sig ind i et »ringe lejehus« for 5 skp. rug

årlig. Hans formand i embedet havde nydt 13—14 daler årligt fra hospitalet i Horsens, men dette beløb var inddraget, skønt degnen trængte hårdeligen til det. Da degneembedet indbragte så lidt, måtte han delvis ernære sig ved fiskeri, skønt han var vanfør og skrøbelig, og hans kone måtte væve for folk. Degnens kår var således langt ringere end præstens, men Just var heller ikke nogen stude- ret mand, men kun »en verdslig mand«.

I de sidste år af Peder Simonsens embedstid betjentes embedet af en søn, der sikkert har været faderens kapellan. En datter af Peder Simonsen var gift med den rige Søren Sørensen i Vads mølle.



Alrø præstegård efter branden i 1911.

Juli 1697 tiltrådte Espen Pedersen fra Horsens embedet (1697—1712). Han var 26 år. Han må have været gift med en datter af Peder Simonsen, Anna Pedersdatter, idet han 1701 skrev i den ældste bevarede Alrø kirkebog: »I dag begravet min hustrus fader salig Peder Simonsen«. Peder Simonsen har altså boet 4 år i præstegården hos sin datter og svigersøn efter sin afgang. En søster til Peder Simonsen, Birgitte Simonsdatter, har også boet i præstegården, idet hun efter kirkebogen er begravet i året 1700. I Espen Pedersens ægteskab var der 4 børn, 2 sønner og 2 døtre.

I Espen Pedersens embedstid kom pesten til egnen. I den anledning samledes 1711 egnens civile administration i Saksild kirke for at rådslå om forholdsregler mod den frygtede farsot. Blandt de mødte kan nævnes præsten i Saksild, ejeren af Åkær, amtmand Grabow og herredsfogden, den fordrukne Chresten Jensen, samt provst Brorson fra Randlev. Fra Alrø var mødt øens »ukronede konge« Just Rosenmejer. Man vedtog forskellige foranstaltninger. Her skal blot anføres, at alle sognefolk i herredet skulle samles morgen og aften — vel sagtens i kirken — for at bede Gud afvende sygdommen. Evt. forekommende sygdomstilfælde skulle af to i hvert sogn udpegede mænd meldes til præsten, der så skulle indberette til amtmanden. Døde nogen af pesten, skulle de begraves »tre alen dyb« inden 24 timer. Desuden skulle der oprettes strandvagter. Det viste

sig, at Alrøboerne var forsømmelige med disse strandvagter, og denne forsømmelse takseredes til 10 rdl. i bøde. Det ser ikke ud til, at sygdommen har vist sig på Alrø, idet der i 1711 ifølge kirkebogen kun er død en på Alrø, og det var en kvinde, der døde i barselseng. Epidemier kunne dog nok indtræffe. Således døde 1748 på Alrø 15 personer mod det normale 1—3 om året.

Espen Pedersen døde i en ung alder, ca. 41 år gammel, og efterfulgtes af Peder Jonæsen Bistrup, der blev gift med sin forgængers enke. Dermed rykkede den 5. generation af den gamle præsteslægt ind i Alrø præstegård.

Peder Bistrup (1712—18) var født 1682. Han var student fra Århus 1702 og blev kandidat 1705 (haud). 1726 blev han magister. Men allerede 1718 kaldedes han til sognepræst for Vrigsted-Barrit i Bjerre herred. Han er således den første præst på Alrø efter reformationstiden, der ikke døde i embedet.

Efter Bistrup kom der en række præster, som kun i få år var indchavere af embedet, og som var uden forbindelse med forannævnte slægt.

Den første var Laurits Olufsen Friis (1718—25). Han var præstesøn fra Hundslund, blev student fra Skanderborg og tiltrådte embedet, da han var 35 år gammel. Han var gift med Anna Sofie Lauritsdatter Møller, datter af regimentsskriver Møller. Hun var født 1693 i Dallerup og døde i Ølsted 1770. De havde 3 børn, hvoraf en søn, Oluf Friis, blev degn i Ølsted, og en anden søn, Jens Joachim Friis, skal have været skoleholder i Odder. Laurits Friis døde på Alrø i en alder af ca. 43 år.

Også fra ham findes et brev i bispearkivet. Også det drejer sig om en af Alrøs degne og handler som det før nævnte brev om degnens økonomiske forhold. Denne gang hed degnen Frantz Blomschou, og han beklagede sig over en pension, som var pålagt det lille degnekald. Præsten talte varmt degnens sag og hævdede, at degnen umuligt kunne betale denne pension, »såfremt han icke aldeles skal gå om og tigge, hvilchet vilde falde hannem for tungt og bespotteligt.« Hvis han ikke blev fri for at betale pensionen, »da måe hand qvitere kaldet, hvilchet skulde være en stor synd, at hand, som er her fremmet og venneløs i alle måder skulde det overgå fra den fattige smule brød, hand hafver.«

Laurits Friis tilhørte en i Hads herred udbredt og velstående præsteslægt. Ved at studere den gamle kirkebog kan man få et lille indblik i det milieu, hvori præstefamilien færdedes. Med de Hads herreds præster plejede familien omgang og med øens honoratiores, for om sådanne kunne man virkelig på den tid tale. Det var endnu i Rosenmejerslægtens glansperiode. Da Laurits Friises ældste søn Oluf døbttes, blev han båret af madam Udsen fra Præstholm (præstekone), og de øvrige faddere var: Præsten i Ørting magister Jens Hjersing, præsten i Torrild Jacob Steenstrup, madam Spentrup, Gylling (præstekone), madam Mouritsen af Hundslund og endelig hr. Rosenmejer fra Alrø.

Laurits Friis efterfulgtes af Michel Lerche (1725—30). Han var født o. 1691 og gift med Cathrine Børresen. Han døde 1756. 1730 blev han forflyttet til Houlbjerg i Viborg amt. Han skal have været »vel studeret, men for meget indtaget af egenkærlighed«. Om ham skrev biskop Hygum efter en visitats i Houlbjerg: »Han taledede intet anstødeligt. Hans levned er for verden ustraffeligt, og han er fuld af visdom, men om det just er den visdom, som kommer herovenfra, tør jeg ikke sige. Med ungdommen havde han vel brugt nogen flid, men i de fornødne grundsandheder og sammes grundige forstand, kraft og virkning fattedes der endnu meget.« Han var næppe pietist.

Efter Lerche kom så Jens Jacobsen Müller (1730—38). Han var født 1694 i

Dover, student fra Århus 1713 og kandidat 1717 (haud). Efter 8 år på Alrø udnævntes han til sognepræst for Ørting-Falling. Om ham skrev biskop Hygum: »Jens Müller er nylig forflyttet fra det lidet øland Alrø. Han er ulastelig i sit levned og fandtes at have gode naturens gaver til at tale ordet, men ikkun et mådeligt begreb om det, som det fornemmelig burde tales over, hvilket man finder endnu desværre på de fleste steder og kan vel ikke være anderledes, så længe den sande oplysning og den himmelske salvelse fattes, der alene kan gives af den hellige. Menighedens og ungdommens største visdom bestod fornemmelig deri, at de vidste nogenlunde ordene af Luthers lille katekismus.« Müller var præst i Ørting til 1771.

Müllers efterfølger på Alrø blev Hans Lauritsen Lassen (1738—42). Han var født 1709 i Karby på Mors, blev student fra Nykøbing M. 1728 og kandidat 1734 (non). I 1742 forflyttedes han til Ulfborg efter kun at have været 4 år på Alrø. Han havde et stort bibliotek, og efter det at dømme har han været afgjort konservativ. Biskop Brorson skrev om ham: »Han prædikede skikkelig om Guds forsyn. Ungdommen svarede ulasteligt, og menigheden var attent.« Efter en visitats 1753 skrev han: »Provst (udnævnt 1748) Hans Lassen catechiserede skikkelig. Nogen opvækkelse. Menigheden attent (opmærksom), Degnen vanvittig i 5 år.« Lassen har muligvis været herrnhuttisk præget.

På en ligsten over ham kaldes han en sandhedskærlig og mild mand og husfader, hvorimod traditionen kalder ham hård og streng. I Ulfborg havde han en heftig og langvarig strid med herremanden Henrik de Leth på Nørre Vosborg. Oprindelsen til striden var, at herremandens frue havde lagt en kalkun på æg i kirken (herregårdens kapel), og da Lassen om søndagen havde bestegt prædikestolen, gav kalkunhønen sig til at »jappe«. Harmfuld herover gik præsten ned af prædikestolen og søgte om fritagelse for at prædike i Nørre Vosborgs »hønsehus«, hvilket han også blev fri for. Men siden nægtede Leth ham »kapelrugen« (13 td.). Lassen indbragte sagen for regeringen, som tilkendte ham den. Senere ved et gilde på Sønder Vosborg kom præsten og herremanden ligefrem i slagsmål med hinanden.

Han var gift med præstedatteren Ane Arrildsdatter Friis. Han døde 1757 og efterlod sig 8 sønner og 2 døtre. En søn Arrild Lassen, der var født på Alrø og blev præst i Hals, var en meget stridbar herre. I en strid (propriætærfejden) skrev han en pjece, der kaldes ussel, ondt og dum.

BERING VALGMENIGHED OG DENS PRÆSTER

AF GUNNAR FOGH

Ved grundloven af 1849 fik vi trosfrihed her i landet, hvad vi ikke før havde haft, og den gamle statskirke blev omdannet til den nuværende danske folkekirke.

Grundtvigianere og de folk, der havde ført an i den gudelige vækkelse, presede på for at få en friere kirkelig lovgivning, hvad de gamle rationalistiske bisper, provster og præster ikke kunne eller ville forstå, og med biskop Mynster i spidsen satte sig imod og ville forhindre.

I 1855 blev loven om sognebåndsløsning vedtaget, hvori det hed, at enhver frit kunne vælge, hvilken præst han ville lade sig betjene af med kirkelige handlinger. Loven om valgmenigheders oprettelse blev vedtaget 1868, og Ryslinge frie menighed med dens præst Vilhelm Birkedal blev anerkendt som valgmenighed inden for den danske folkekirke, landets første. Året efter blev Kerteminde valgmenighed stiftet, og i 1871 Morsø valgmenighed. 1875 blev Ubberup-Vejstrup, Sønder Nærå og Bøvling valgmenigheder anerkendt som valgmenigheder inden for den danske folkekirke.

Alle disse valgmenigheder blev dannet, efter at der på egnen i mange år havde rørt sig et rigt grundtvigsk vækkelsesliv, enkelte steder under herrnhuttisk påvirkning.

Dengang var oprettelsen af en valgmenighed forbunden med ret store omkostninger, idet menigheden selv skulle bygge sin kirke og skaffe præstebolig. Nu kan en valgmenighed eller frimenighed få det ordnet, så de kan bruge sognekirkerne, hvad der gør det langt lettere at oprette en sådan menighed, men vist også i enkelte tilfælde gør sammenholdet i menigheden løsere.

Bering valgmenighed, der fik sin kirke indviet anden pinsedag 1876, er dannet om Jørgen Teilmann, der var kapellan i Ormslev fra 1866 til 1875.

Jørgen Teilmann var født 1. maj 1835 i Bøvling præstegård, hvor hans far Peder Andreas Johan Teilmann var sognepræst. Denne flyttede 1847 til Ormslev som sognepræst. Jørgen Teilmann blev teologisk kandidat i 1863 og blev kort efter personel kapellan hos pastor Asmussen i Them ved Silkeborg. Her var han i to år, og stærkt påvirket som han var af Grundtvig og menighedslivet i Vartov, gjorde han sig en del bemærket som prædikant, så kirkegangen blev ikke så lidt større, mens han var der. Adskillige af dem, der hørte ham prædike i Them kirke, blev senere sognebåndsløsere til Bering valgmenighed.

Fra Them flyttede Teilmann til Gedved seminarium som religionslærer hos den landskendte seminarieførstander Peter Bojsen. 1866 blev han så kapellan hos faderen i Ormslev, og her prædikede han næsten hver søndag. Det varede ikke længe, inden folk fra nabosognene blev opmærksomme på den unge præst og søgte til kirke i Ormslev, så søndag efter søndag var den ret store kirke stopfuld af mennesker og præstegården fuld af køretøjer.

De åndelige strømninger, der gik over landet før og omkring midten af det nittende århundrede, nåede jo også Århusegnen og havde utvivlsomt gjort sit til

at gøre menneskene lydhøre for, hvor der var noget godt at høre. Den første sognebåndsløser til Teilmann havde meldt sig, det var sognefoged Anders Sørensen fra Jegstrup.

Da Teilmanns far i 1875 tog sin afsked som præst, søgte Jørgen Teilmann embedet efter ham. Men skønt der rejste nogle mænd til København for at tale med ministeren om at få ham som præst, hjalp det ikke. Jørgen Teilmann var for ung (40 år) til at få så stort et embede. Det angaves i alt fald som grund til, at en anden fik embedet.



Jørgen Teilmann.

Men at ministeren ikke var helt rolig ved afgørelsen, fremgår af, at han spurgte biskop Brammer, om man kunne risikere, at der blev dannet en valgmenighed, hvis Teilmann ikke fik embedet, hvortil biskoppen skal have svaret, at det kunne der ikke være tale om, da der ikke var kræfter i Teilmann til sådant.

At han tog fejl, viste sig hurtigt. De, der hidtil havde søgt til kirke i Ormslev, ville ikke sådan af med deres præst, og efter at flere møder var bleven holdt, blev 44 familier i Ormslev og omegn enige om at spørge Teilmann, om han ville blive som deres præst. Så ville de danne en valgmenighed og bygge en kirke. Dertil svarede han ja.

Der blev hurtigt taget fat; en ejendom på Bering mark nær hovedlandevejen midtvejs mellem Århus og Skanderborg blev købt, og der blev begyndt at bygge kirke og præstebolig. Præsteboligen blev taget i brug i efteråret 1875, og kirken blev færdig i foråret 1876 (arkitekt V. Puck). Den blev bygget af røde mursten med et slankt, ottokantet tårn, der kan ses ret langt omkring. Kirken har senere været forbillede for Holme og Storrिंग med flere sognkirker. Den fik navnet Skt. Peders kirke. Under det navn findes den på Geodætisk Instituts kort.

Præstebolig og kirke har kostet 25.743 kroner at opføre, foruden at der er ydet en hel del frivilligt arbejde m. v. Kvinderne samlede ind til kirkeklokken, og jeg ved, at der blev solgt adskillige smykker for at få penge til den.

Til indvielsen anden pinsedag 1876 var mødt hundreder, der siges tusinder af venner og præster fra nær og fjern. Biskop Brammer fra Århus foretog indvielsen, og Teilmann fik ikke lov til at prædike den dag, derfor holdt menigheden selv indvielse den påfølgende søndag, den 11. juni, og regner den dag for den egentlige indvielsesdag. At biskoppen ikke just var velvilligt indstillet, var tydeligt at mærke på hans tale og prædiken, idet han talte en del om samaritanerne og deres hellige bjerg Garitzim. Et andet eksempel på myndighedernes indstilling er, at en familie, der sluttede sig til valgmenigheden, ønskede et barn døbt af Teilmann, inden kirken var færdig, men på forespørgsel, om Teilmann måtte få lov at døbe barnet i Ormslev kirke, den kirke han havde været kapellan ved i 9 år, blev der svaret nej. Pastor Balslev i Tiset gav beredvilligt tilladelse, så barnet blev døbt i Tiset kirke.

At der var stor interesse for valgmenighedens oprettelse, fremgår af de mange bidrag, der strømmede ind rundt om fra store dele af Østjylland. Otto Møller i Gylling og Frederik Møller i Sejling, venner i Dons ved Kolding og mange flere samlede ind og sendte bidrag.

De 44 familier, der begyndte valgmenigheden, blev hurtigt til mange, så det er meget vanskeligt i de gamle protokoller at se, hvem de 44 var. Det fremgår tydeligt af sammensætningen af den første bestyrelse, at menigheden spændte over et ret stort område. Der var således mænd fra følgende syv kommuner med i den: Brabrand-Årslev, Harlev-Framlev, Adslev-Mjesing, Blegind-Hørning, Tiset, Ormslev-Kolt og Holme-Tranbjerg.

Det blev en stor og rig virksomhed, Jørgen Teilmann kom til at udfolde som præst i Bering. Foruden at prædike i kirken hjemme måtte han ofte ud til sognebåndsløserne omkring i Østjylland. På et givet tidspunkt var der sognebåndsløser i 45 kommuner over en strækning fra lidt syd for Ålborg til Kolding. Han prædikede jævnlig i Them, i Ås ved Søvind, i Røgen ved Hammel, i Mellerup ved Randers og i Silkeborg foruden flere andre steder. Teilmann var en god kusk, og med sine to udsøgte, lette heste kørte han ofte 3 til 4 mil ud i landet og hjem igen samme dag.

1886 blev der bygget en valgmenighedskirke i Århus på Nørre Allé med Teilmann som præst. Det var særlig menighedsmedlemmerne i Århus og i byerne nord for Århus, der fik kirken rejst, da det blev for besværligt at køre den lange vej til Bering, som de havde gjort siden 1876. De kom jo fra Egå, Hjortshøj, Kankbølle og flere byer der omkring.

I 1904, da Teilmann var nær de halvfjerds, blev der dannet selvstændig valgmenighed i Århus med Teilmanns søstersøn Asger Højmark som præst. Efter som tiden gik, blev Teilmann lettet en del i arbejdet, idet der blev oprettet selvstændige valgmenigheder i Odder 1885, i Mellerup 1890 og i Silkeborg 1912.

Når Jørgen Teilmann kunne samle så mange tilhørere om sin prædikestol, var det sikkert, fordi han ud fra sin egen dybe, alvorlige kristentro havde et budskab at bringe om Guds store kærlighed og nåde. Gud er god, Gud er vor Fader og vil os kun godt, han har selv givet os lov til at kalde ham Fader, hans kærlighed og langmodighed mod os er så stor, at vi vanskelig kan fatte det. Når du gør, hvad du kan, så gør Gud, hvad du ikke kan! Dette var udtalelser, der på mange måder gik igen i hans forkyndelse.

Hans konfirmationsforberedelse var meget grundig. Ikke sådan, at vi fik lektier for, nej, han fortalte og forklarede det nye testamente, så vi nok skulle huske det. Trosbekendelsen og fadervor gennemgik han, så vi forstod og kunne tro derpå. Han så helst, at konfirmationsforberedelsen strakte sig over to halvår

De menighedsmedlemmer, der boede langt borte, fik ofte deres børn optaget i hjemmene nær valgmenigheden, så de derfra kunne gå til præsten. Også i præstegården blev konfirmander optaget.

Det viste sig snart, at der var trang til et forsamlingshus, hvor folkelige møder kunne afholdes, og hvor ungdommen kunne samles ved festlige lejligheder. Et sådant blev bygget og taget i brug 1882. En skytte- og gymnastikforening blev oprettet, og der øvedes i skydning på skydebanen og gymnastik i forsamlingshuset.



Skt. Peders kirke i Bering.

Interessen for skydningen ebbede ud kort efter århundredskiftet, men gymnastikken har været drevet uafbrudt, siden forsamlingshuset blev bygget, somme tider med overvældende tilslutning og til andre tider noget mindre. Det er sikkert ikke for meget sagt, at den lingske folkelige gymnastik har haft sit sikreste tilholdssted på Århuseggen i Bering forsamlingshus.

Under krigen 1940—45 tog tyskerne forsamlingshuset i brug, og dette sammen med tidens tand, der havde gnavet på huset i 65—70 år, gjorde, at valgmenighedens medlemmer samlede penge sammen og byggede et nyt og større forsamlingshus i 1953.

Jørgen Teilmann tog ivrig del i de forskellige folkelige og kirkelige strømninger og talte ofte ved de store grundtvigske møder i Odense, Askov, Ålborg, Silkeborg og andre steder.

Mens Teilmann var kapellan i Ormslev, var han drivkraften ved oprettelsen af en friskole i Åbo og en i Katstrup. Disse blev senere samlet i Kolt Friskole, der omkring 1890 blev udvidet til også at omfatte en efterskole.



Søren Noe-Nygaard og hustru.

Foruden at være præst var Teilmann en dygtig landmand. De 9 tønder land, der hørte til præstegården, blev drevet som et mønsterbrug. Der blev bygget møddinghus og ajlebeholder, den første på egnen. Besætningen var to heste og indtil 6 malkekøer, og han brugte stor roeavl. Han var også meget haveinteresset. Præstegården ligger delvis skjult af træer, som han har plantet de allerfleste af. Han tilplantede 1 td. land med frugttræer, hvoraf de fleste æbler og pærer blev afsat i Århus. Han var meget interesseret i, at der på egnen blev plantet læhegn og anlagt haver med frugttræer og buske og blomster. Han tog ret ofte ud og hjalp med anlæg og plantning.

At han også var meget socialt interesseret fremgår af, at han, allerede mens han var kapellan i Ormslev, blev valgt til sognerådsformand. Han havde øje for de små i samfundet og viste ofte, at deres velfærd lå ham på sinde. Senere tog han ivrigt del i det politiske liv, var flere gange ordførende stiller for Harald Jensen ved folketingsvalgene i Århus og talte ofte ved grundlovsfesterne omkring i egnen.

I slutningen af marts måned 1919 fik Teilmann bronkitis og lå i sengen en uges tid, men pludselig en fredag var han feberfri, og han besluttede da, at han ville prædike den påfølgende søndag (palmesøndag), og han skrev sin prædiken fredag formiddag. Efter middag tog han sin middagssovn, men vågnede ikke mere. — Gud gav sin tjener en blid død.

Han blev begravet påskelørdag på Bering kirkegård syd for og tæt op til kirkenes kor. En tusindtallig skare var samlet i og ved kirken den dag. På hans og hans kones grav står en stor granitsten, rejst af menigheden.

Efter Teilmanns død varede det to år, før vi fik en ny præst. Det var ikke

fordi der ikke var præstemenner nok, og flere af dem var vist også villige nok til at blive præst for Bering valgmenighed; men menigheden kunne ikke blive enige om at samle sig om nogen af dem. En medvirkende årsag hertil var, at en del af menigheden ønskede, at Asger Højmark, Jørgen Teilmanns søstersøn, der da var valgmenighedspræst i Århus, skulle flytte til Bering som præst. Asger Højmark, der var lærersøn fra Stautrup, havde jo levet sit ungdomsliv i valgmenighedskredsen og var ungdomskammerat med mange af dens medlemmer, og det tror jeg var årsagen til, at vi ikke ønskede ham som præst.

I den tid, vi ingen præst havde, blev vi betjent af andre valgmenighedspræster



Bengt Moestrup.

eller af omegnens grundtvigske præster. Endelig i foråret 1921 samledes vi om valgmenighedspræst Søren Noe-Nygaard fra Hurup i Thy.

Valgmenigheden i Hurup havde ikke sin egen kirke, og menigheden var også en del spredt, så der holdtes gudstjeneste i fire forskellige kirker, og derfor ville Noe-Nygaard gerne flytte til Bering. Han blev indsat som præst i Bering 9. april 1921.

Søren Noe-Nygaard var født 1870 i Lystlund ved Ulfsborg, hvor hans far havde en lille gård, men tillige 500 tønder land hede i forpagtning, så den lille Søren måtte som dreng ud i heden og passe får. For disse 500 td. land skulle der svares til Nørre Vosborg, der ejede dem: en hare, to agerhøns, en ost, to lam og 25 rigsdaler.

Da Søren Noe-Nygaard var 16 år gammel, kom han på seminariet for vinter-skolelærere, og da han var 17, blev han med eksamensbevis i lommen ansat som vinterlærer i Sivkær skole for en løn af 150 kr. for vinteren på egen kost. Han tog lærereksamen fra Jelling seminarium 1894, blev teologisk kandidat 1904 og var forstander for Ribe seminarium 1907—18, hvorefter han flyttede til Hurup som valgmenighedspræst. Mens Noe-Nygaard var præst i Bering, tog han meget ud og holdt foredrag, ligesom han prædikede en gang om måneden i Galten kirke for en grundtvigsk kreds der på enen.

Sommeren 1927 rejste han til Fyn som sognepræst i Verninge. Der var nogle af menigheden i Bering, der ikke mente, de kunne bruge ham som præst, og så

syntes han, det var bedst, han rejste. Mens han var præst i Verringe, prædikede han også for en fri kreds i Køng.

Noe-Nygaard var i grunden så meget vestjyde, at han ønskede at komme til Vestjylland. Da Lunde-Outrup sognekald ved Varde 1932 blev ledigt, søgte han derover, og jeg har ofte hørt ham sige: »Hvor føler jeg mig hjemme her!« Det blev kun kort tid, han fik lov til at være præst der. Han døde 22. marts 1934 af et hjerteslag, da han som så ofte før var på cykel ude i sognet. Ved begravelsen i



Peder Bukh.

Lunde kunne følget ikke så nær være i kirken. Foruden mange tilrejsende var der 12 præster i ornat til stede.

Før Noe-Nygaard blev præst, skrev han en bog om vinterskoleliv i Vestjylland, og senere har han skrevet mange bøger både på vers og prosa, adskillige af dem i vestjysk mundart.

Bent Mostrup blev indsat som præst i Bering i juni måned 1929. Han er født 1895 som søn af gårdejer og folketingsmand N. K. Moestrup i Mellerup. Bent Moestrup er teologisk kandidat, var en tid referent ved rigsdagen og en tid lærer ved Roskilde højskole. Han søgte senere præstekald i Salling og kom til Lime og Lem og blev gift med en gårdmandsdatter deroppe fra.

Da vi fra Bering sendte bud efter ham, var han villig til at komme og være præst for os. Han var ikke ukendt hos os. Hans morfar lærer Povlsen i Skåde havde været med til at oprette valgmenigheden, og hans mors søster var gift med friskolelærer Kr. Højmark, der havde forrettet degnetjeneste i Bering kirke i over 40 år.

Bent Moestrup var en dygtig præst med en stor sangstemme. Desværre varede det ikke mange år, før han blev syg. Det var nerverne, der blev dårlige, så han måtte på et rekreationshjem en tid. Det var så alvorligt, at da han blev så rask, at han kunne optage præstegerningen igen, mente han ikke, han kunne forsvare over for sin familie at blive i valgmenigheden, da det kun var en ganske lille pension, hans familie kunne få, hvis han faldt fra. Han søgte derfor sognekald i Marvede-Hyllinge på Sjælland, senere kom han til Gelsted på Fyn og til sidst til Ellerup ved Frederikshavn.



Forsamlingshuset i Bering.

Moestrup har købt byggegrund i Bering præstegårds plantage og vil der opføre bolig til sig og familie, når han ophører med at være præst. De har altid følt sig hjemme i Bering.

Den første maj 1938 kom Peder Bukh til Bering som præst. Han er født 1895 i Flade på Mors og er ud af en gammel bondeslægt. Peder Bukh er ikke teolog. Han gik i friskole, og efter konfirmationen var han ved landbruget nogle år, indtil han kom på Ollerup højskole. Derefter var han på Askov højskole 3 vintre og 2 somre, et år på Statens Lærerhøjskole og atter en vinter på Ollerup højskole, hvor han tog delingsføreruddannelse. Derefter var han lærer ved Frederiksborg højskole og så lærer på Ollerup højskole i fem år. 1927 overtog han Vejstrup efterskole, men forlod den 1931 for at blive præst i Ål valgmenighed ved Varde. Efter kort tids forløb blev han også lærer ved friskolen der, efter at læreren var rejst derfra for at søge præsteuddannelse.

Få år efter at Bukh var kommen til Bering, besatte tyskerne landet, og det varede ikke længe, før de lagde beslag på det ved præstegården beliggende for

samlingshus, hvor de indkvarterede soldater, så vi ikke kunne bruge det til ungdomsmøder eller til gymnastik, og de folkemøder, der tidligere holdtes der, måtte også ophøre. Da tyskerne drog af, var forsamlingshuset meget ramponeret, så vi satte fart i den allerede påbegyndte indsamling til et nyt, og i 1953 byggede vi et nyt og større på den anden side af sognevejen. Huset kostede lidt over 120.000 kroner og er betalt ved private indsamlinger. Der, hvor det gamle lå, er der nu en stor græsplæne.

Pastor Bukh har kun en kirke at prædike i og har heller ikke så meget kontorarbejde som en sognepræst. Derfor har han kunnet påtage sig en del privat arbejde til at supplere den ikke særlig store præsteløn, han får. Således tager han til Elbæk frie lærerskole en gang om ugen og underviser i kirkehistorie. Han underviser på Århusegnens ungdomsskole i litteratur og verdenshistorie og på Kolt efterskole i litteratur. Fra foråret 1961 vikarierer han for valgmenighederne i Randers, Mellerup og Værum. Pastor Bukh er en god prædikant.

1942 udgav han en bog om dansk folkeliv, i 1955 en under titlen »Teologernes Kristus eller menighedens?« og i 1958 »Drømmen i Ribe«, en historisk roman om Anders Sørensen Vedel.

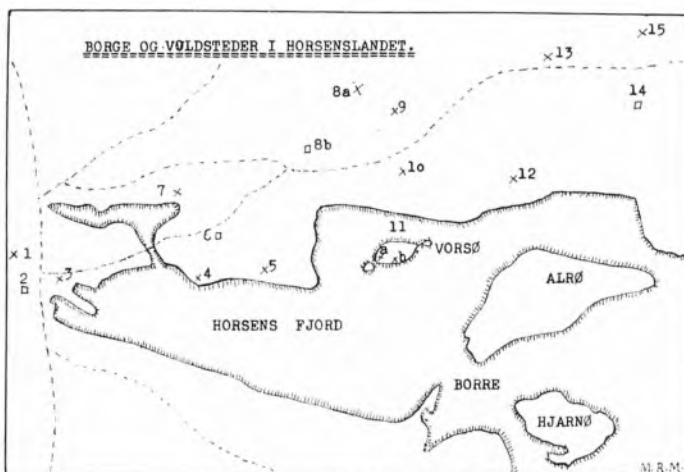
Det er tydeligt, at valgmenighederne ikke har så stor kirkegang som for 80—90 år siden. Den tilbagegang i kirkegangen, der er næsten overalt, kan også mærkes hos dem. Dog synes jeg, at der er jævn kirkegang i Bering endnu.



Kirken set fra præstegårdshaven.

NOGLE BORGE OG VOLDSTEDER I HORSENSLANDET

AF M. R. MIKKELSEN



- | | | |
|------------------|---------------------|-------------------|
| 1. Voldsted. | 6. Stensballegård. | 11. Vorsø, a—b. |
| 2. Bygholm. | 7. Væhrholm. | 12. Skablundgård. |
| 3. Stjernholm. | 8. Tyrrestrup, a—b. | 13. Kærsgård. |
| 4. Husodde. | 9. Torupvolde. | 14. Åkær. |
| 5. Elbæk-borgen. | 10. Brigsted. | 15. Voldsted. |

Jyderne har altid haft en stærk trang til at værges sig mod vold og undertrykkelse. Det har vist sig på forskellig måde gennem tiderne. I perioder har det været under mottoet: »Hver mand hytter sig«, i andre perioder har det været fællesskabets — samdrægtighedens — ånd, der har været den rådende. Disse forskellige opfattelser har sat deres spor rundt om i vort land, hver på sin måde. Horsenseggen er rig på minder herom.

TILFLUGTSBORGE I UFREDSTIDER

Folkevandringstiden (300—500 e. Kr.) var en urolig tid for den fredelige, agerdyrkende befolkning. I mange egne af Jylland fandtes tilflugtsborge, hvor en hel egns befolkning kunne søge hen med deres ejendele og husdyr i ufredstider. Disse fristeder var enten en høj bakke, hvis top var omgivet af en vold med palisader, eller en ø. Mest kendt er Smøl Vold ved Broager og Borremose i Himmerland. Dersom fjender angreb sådanne tilflugtssteder, ville de være hårdt udsat for forsvarernes pile. De nøjedes da gerne med at afbrænde de fattige huse.

Sådanne tilflugtssteder findes også ved Horsens fjord. Halvøen »Borre« ved Snaptun (nu Søborg) var ideel. Vejen derud var som regel oversvømmet i ældre tid. En tilsvarende rolle har øen Vorsø utvivlsomt spillet for beboerne i en del af Søvind sogn. Så sent som i de slesvigske krige blev øen benyttet som skjulested for gode heste.

Mange af disse fristeder bærer endnu navnet »Borre«, således også Borres ø i Silkeborgsøerne. De var sikkert alle samfundsværn, tilflugtssted for et folkesamfund på egnen i ufredstider.

VIKINGETIDENS »TRELLEBORGE«

Vikingetidens trelleborge er særlig udforskede i de senere år. Trelleborg på Sjælland, Aggersborg ved Limfjorden og Fyrkat ved Hobro er de mest kendte. Borgene var sikkert en slags garnisoner, hvor de vikinger samlede, der var med til at erobre England omkring årene 1000—1013. Borgenes dimensioner vidner om, at der stod en mægtig høvding — sandsynligvis kongen — bag disse anlæg. Det har været hjemlige vinter- og træningslejre, hvor de årlige togter forbedtes.

En sådan »trelleborg« findes tilsyneladende ikke på Horsenseggen. Det kan synes ret mærkeligt, da mange ting tyder på, at vikingekongerne Harald Blåtand og Svend Tveskæg har haft nær tilknytning til netop denne egn. Man kan nævne Sønder-Vissing-runestenen, som er rejst af Harald Blåtands dronning Tove Mistivisdatter. Tamdrup kirkes historie peger i samme retning. I Hansen-Ringers bog »Horsens og dens Omegn«, 1899, står om Knud den Store: »Den stridslystne, men kloge og beregnende regent synes med forkærlighed at have omfattet denne del af sit rige, thi under sin krig og erobring af England i 1015 udgik for en tid hans statholderskab fra denne by.«

Der må ganske givet have været et militært støttepunkt på Horsenseggen. Lovby med sin anselige kirke vidner om tæt bebyggelse her i vikingetiden. Meget påfaldende er det tillige, at dersom man tegner et kort over de kendte »trelle- eller trøjborge«, som det findes i »Nordiske Fortidsminder IV«, (Trelleborg), vil Horsenseggen være påfaldende blottet for værn. Det kan efter de foreliggende forhold ikke være tilfældet. Der er da den mulighed, at »Erik Menveds borg« er en afløser af en tidligere »trelleborg«. Placeringen kan meget vel svare til de nu kendte trelleborges beliggenhed. Stednavne i Bygholms nærhed tyder på det samme.

1. VOLDSTED VED BYGHOLM SØ

Om et ret upåagtet voldsted fortæller lokalhistorikeren Aage Simonsen i Århus Stifts Årbøger 1921: »Omtrent en kilometer vest for dette store voldsted (i Bygholms have) ligger et endnu ældre voldsted i kanten af Bygholm skov ud mod åen, så at åen på de tre sider har udgjort værnet. Voldstedet, hvis form er rund, er 35 alen i tværmål og har en højde af ca. 10 alen. En mængde kampesten findes på dens nordlige side, ellers er der intet at se. Det er et fuldstændigt ukendt voldsted, hvor sikkert det ældste Bygholm har ligget.« - En del af dette voldsted er synligt endnu.

2. ERIK MENVEDS BORG

Horsensegnens største og smukkeste voldsted er »Erik Menveds borg« i Bygholms park. Borgen er opført som tvangsborg 1313 for at underkue bønderne efter deres oprør mod kongen. Adskilligt tyder dog på, som nævnt, at her alle-

rede tidligere har været et »fæste«. — Aage Simonsen fremdrog i årene omkring 1920 ruinerne af borgen, så dens grundplan nu er synlig. Senere har medlemmer af Historisk Forening for Horsens og Omegn foretaget store udgravninger, hvis resultater er trykte i Østjysk Hjemstavns årbøger 1957—59. — Borgen blev nedbrudt i årene efter 1617.

3. STJERNHOLM

Bygholms afløser som lensmandssæde blev Stjernholms slot umiddelbart øst for Horsens by. Her har muligvis ligget en befæstet kongsgård, Horsnæsgård,



Voldbanken »Erik Menveds borg«, Byholm. M. R. Mikkelsen fot. 1957.

allerede i vikingetiden. Den blev afbrændt 1247 under kampene mellem Erik Plovpenning og Abel. Horsnæsgårds afløser som kongeborg blev Erik Menveds borg.

Horsnæsgård kom med sit store jordegods i det 13. århundrede i Johanniterordenens besiddelse. Der oprettedes her et St. Hanskloster. Det fik meget jordegods på egnen. Bl. a. ejede klosteret i ca. 100 år øen Vorsø, som Ingeborg Puder skænkede det i 1397. — Efter reformationstiden, da alt klostergods overgik til kongens eje, blev St. Hans kloster med bygninger, kirke, kirkegård og alt tilliggende gods, bl. a. 60 bøndergårde, 1575 tilskødet Holger Rosenkrantz til Boller og Rosenvold. Klosteret blev nu en adelsgård og kaldtes Stjernholm efter fru Karen Gyldenstjernes slægtsgård i Skåne.

I en årrække var Stjernholm til 1660 sæde for en kongelig lensmand. Da lensvæsenet blev ophævet, fik et af de nyoprettede amter navn efter slottet. I svenskekrigenes tid led bygningerne meget stærk overlast. Kort efter 1670 blev det nedrevet, og størstedelen af materialerne blev benyttet til opførelse af et nyt Byholm.

4. HUSODDE

På Husodde blev i 1921 ved jordarbejder fremdraget gamle bygningsfundamenter af kampe- og munkesten i ca. 1 meters dybde. Fundet viste, at her havde

stået en anselig bygning. Forholdene medførte imidlertid, at stedet ikke blev grundigt undersøgt, inden det atter blev tildækket og beplantet.

5. ELBÆK-BORGEN

I Elbæk Strandskov under Stensballegård tæt ud mod fjorden findes et voldsted med borghøj (34 × 67 m) omgivet af lave volde og grave. Stedet er tæt bevokset, så det er vanskeligt at danne sig et overblik over det samlede voldanlæg. 1951 foretog kaptajn Holmfeldt, Horsens, en udgravning her. Ved denne lejlighed blev der fremdraget rester af bygninger, et ildsted, enkelte våben m. m. På grundlag af disse fund kan voldstedet tidsfæstes til o. 1200—1250. Fund af jernnagler, forkullet træ og potteskår tyder på, at borgen er brændt. Desværre blev udgravningen ikke afsluttet. Muligvis er det Stensballegårds forløber, der har ligget her.

6. STENSBALLEGÅRD

Stensballegård nævnes flere gange i tiden 1340—1420. Den ejedes da af slægten Benderup. Omkring 1600 er det slægten Rosenkrantz, der hersker her. De nuværende bygninger er opført af baron Fr. Krag i årene 1692—93. I den sydligste fløj findes rester af ældre mure.

7. VÆHRHOLM

Om Væhrholm har været en befæstet gård, vides ikke. En tid tilhørte den kronen. 1485 blev den overdraget Rosenkrantzerne til forening med Stensballegård. Omkring 1580 blev den oprettet som en hovedgård for Birgitte Rosenkrantz, gift med Claus Glambeck til Rask. Deres datter Sidsel, gift med Morten Pachs, solgte den i 1648 til Christoffer Pachs. Derefter skiftede den ejer flere gange, indtil den i 1691 atter kom under Stensballegård. (30 tdr. hartkorn med gods). Ved oprettelsen af stamhuset Stensballegård 1748 blev Væhrholms jorder lagt under Stensballegård og gården nedbrudt. Nu findes der kun svage spor i nærheden af den nuværende gård med samme navn.

8a. TYRRESTRUP (ESKÆR)

Tyrrestrup hører til de herregårde, hvis historie man kan følge langt tilbage i tiden. Den er sikkert oprindelig anlagt som torp eller udflyttergård fra Toftum omkring 1100. Den lå da nord for Tyrrestrup skov i det nuværende Eskær. Der findes flere mundtlige overleveringer om stedet. Der er antagelig omkring 1200 opført en befæstet gård i kærret. Evald Tang Kristensen fortæller i en beretning, at der var pøl og morads, og der førte en opfyldt vej derud, hvorfra der er hentet mange store sten. Også i nyere tid er der ved dræning fjernet sten fra pladsen.

Her boede adelsslægten Galt omkring 1450. Ebbe Mogensen Galt faldt i det store ditmarskertog 1500. Hans søn, Peder Ebbesen Galt, er den berømteste af slægten. På egnen går der endnu mange sagn om ham. Han var en af kong Kristian den Tredies betroede mænd, fører for den jyske adels rytterihær i grevens fejde 1534—36. Efter krigen var han bl. a. stiftsbefalingsmand over Århus stift. Han var en hård og bjergsom mand, der forstod at øge sin rigdom på jordegods, til stor fortræd for sine naboer. Hans eftermæle vidner derom.

8 b.

Mellem 1536 og 1548 byggede han sig en ny borg. Det nuværende Tyrrestrup er opført af major Chr. C. Müller o. 1725 på grundvolden af Peder Galts borg. Tyrrestrups ældste historie er udførlig beskrevet af pastor Brøchner i »Samlinger til Jysk Historie og Topografi« 1872—73.

9. TORUPVOLDE

I modsætning til Tyrrestrup er det meget lidt, man ved om det smukke, gamle voldsted Torupvolde. Ligesom det gamle Tyrrestrup har det været en moseborg lagt i et engdrag og omgivet af volde og grave. Anlægget tyder på, at det er opført omkring 1250—1300. Et helt sagn knytter sig til stedet. Heri fortælles, at ejeren blev dræbt af Peder Galt til Tyrrestrup. Historisk troværdige beretninger om stedet og dets ejere kendes ikke. På udskiftningstiden lå voldstedet øde, men omkring 1802 lod Laurs Andersen af Toftum, der havde fået jorden tildelt, sin



Tyrrestrup. S. K. Sørensen fot. 1960.

gård udflytte og opføre inden for de gamle volde. Senere blev den vestlige og nordlige vold sløjfede. 1833 opmålte en ingeniør voldstedet. Arealet for voldene har været ca. 2800 kvadratmeter. Der har været sluser til at regulere vandstanden i voldgravene.

Ude i engen ligger en stor høj, hvor der sandsynligvis har ligget et forsvarstårn. Mange steder i den smukke have findes brolægning i 40—60 cm dybde. (Se endvidere Østjysk Hjemstavn 1962, s. 62—65).

10. BRIGSTED-BORG

I Danmarks Adels Årbog X, 1893, står: »1636 boede Peder Galt i Brigsted.«

I 1626 var arvingerne til Tyrrestrup »gået fra arv og gæld«, og den store Peder Galts sønnesøn boede da som nævnt i Brigsted. Uvilkårligt spørger man, om der lå en borg i Brigsted. Man kan jo ikke godt tænke sig en adelsmand af Galternes berømte slægt bo i en af datidens bondegårde. Trods arkivstudier og undersøgelser i egnen lykkedes det ikke at finde svar herpå. Men ved et tilfælde opklaredes det delvis. En tidligere ejer af Brigsted Møllegård, Kr. Laigaard, ville ved omlægning af haven grave hul til en flagstang. Herved stødte han på en ca. 1 meter bred mur, og her støbte han flagstangen fast. En senere foretaget løselig undersøgelse viser, at der flere steder i haven i forskellig dybde findes murrester eller brolægning. Ved oprensning af damme og kanaler i haven

er fremdraget knogler, vildsvinetænder og potteskår. En grundigere undersøgelse vil sikkert vise, at her har ligget en borg i middelalderen.

11a. VORSØ

At der på den dejlige ø Vørsø har ligget en borg, kan man næsten betragte som en selvfølge. På udskiftningskortet 1784 findes aftegnet et voldsted ved det nuværende Vesterdam. Det har været en middelalderlig moseborg. Nu vidner kun vandgrave og store sten om forstum herlighed, som sikkert fandtes her, da Ingeborigh Puders i 1397 skænkede øen til Horsens Kloster.

11 b.

Horsens borgmester, Oluf Svane, fik 1648 lov til at bygge gården på Vørsø op »på købstadvis«. Han byggede da nærmest på herregårdsvis en stor hovedbygning. Den har ligget omtrent midt på øen ved »Tepotten«. Her er fundet rester af munkesten og middelalderlige tagsten. Denne bygnings indretning kender man ret nøje gennem et skifte i 1722. Den er nedbrudt få år senere. (Se endvidere Østjysk Hjemstavns årbog 1961, s. 95—108).

Hads Herred har også været rigt på borge og herregårde. Nærmest Horsens ligger Kærsgård voldsted (13) og nord for Åkær i nærheden af banelinien rester af en anden borg, der kan ses som svage forhøjninger (15). Herregården Åkær (14) har gennem århundreder været en bolig for stormænd, en tid tillige i kongens eje. Det middelalderlige Skablundgård (12), der for en del år siden blev undersøgt af Nationalmuseet, ses der nu ingen spor af.



GULDSMED STALLKNECHTS SØLVKOP I SNEPTRUP PRÆSTEGÅRD

AF S. FRITZ

Et par kopper med teske, udført af sølv med forgyldning, i Sneptrup præstegård. På overkoppen (under teskeens skaft) ses reparation efter den afbrudte hank. På overkoppens fodrand ses guldsmed Ulrich Stallknechts mærke. I relief ses overkoppens prydestykke. Th. Weg fot.



Ved den nordre fod af Ejer Bavnehøj-draget ligger »indgjemt imod en liden lund« Sneptrup præstegård med bevarede avlsbygninger, igennem køreporten i laden kommer man ind på en anselig gårdsplads og når frem til det netop renoverede 27 fag lange bindingsværks stuehus opført 1727, boligen for sognepræsten til Ovsted-Tåning pastorat.

Den 13. april 1837 i den tidlige morgen mødte taknemlige sognebørn op i præstegården, og »en agtværdig mand af deres midte« overrakte sognepræsten som gave det her afbildede par sølvkopper med tilhørende sølvteske¹).

Gaven var ualmindelig²), — men anledningen heller ikke hverdags: sognepræsten hr. Søren Pedersen Bagge havde da i 50 år siddet i embedet.

Han var født i Tved den 24. februar 1759, student fra Århus latinske skole 1781 og blev kaldet til Ovsted-Tåning pastorat den 13. april 1787. Året efter ægtede han Anna, datter af embedets tidligere sognepræst Nicolai Nielsen Langballe³).

»Omgiven af en talrig Forsamling af Embedsbrødre, Slægt og Venner begav den hæderlige Gamle sig til Herrens Hus for at bringe det Gudommelige Forsyn sit rørte Hjertes Tak. Der havde begge Menigheder saa talrigt forsamlet sig, at Kirken neppe kunde rumme dem«⁴). Tilbage i præstegården lå den »af Alderdoms Skrøbelighed til Sengen fængslede kjære gamle Kone«. Præstekonen fru



Prydstykket en face.
Bemærk overkoppens
profil og den koniske
fodrand. Th. Weg fot.

Anna var 5 år ældre end sin mand, og hun døde den 2. august samme år. Efter hendes død blev han velpasset af en trofast og kærlig husholderske jomfru Madsen; han blev entlediget den 16. dec. 1841 og døde den 4. februar 1842.

Overkoppen, hvis hank desværre er gået tabt — formentlig har den været højtsvunget voluteformet⁵) —, er slået op med påloddet fodrand, og har modsat hankens plads et påloddet støbt prydstykke.

Underkoppen er ligeledes slået op, har ingen »fane« (= plan forsænkning for overkoppen) og har som overkoppen påloddet fodrand.

Teskeen er langskaftet, har tilspidset laf, og skaftet er afsluttet med stampet musling.

Genstand	vægt	mål
Overkop (hankeløs)	153 g	11,8 cm diameter af mundrand
Underkop	153 g	17 cm diameter
Teske	25 g	15,5 cm længde

Forgyldning har været anvendt på: Underkoppens overside
Overkoppens indvendige side
Teskeen overalt.

Forgyldningen er stærkt afslidt og ses stærkest i slidløse detaljer af teskeskaftets musling.

Overkoppens prydelser viser en flettet frugtkurv bugnende af frugter, frembåret af et par halvmagre putti, hvis lændeklæde bagtil er knyttet i en drabelig knude med frit nedhængende ender, fra lændeklædet danner 3 egeblade figurernes afsluttende fiskehaler, hvorfra, meget ynkeligt, et par blomsterstængler skyder sig ned, slynger sig og slutter med et par nedadvendte blomsterkroner. Stængelslyngene afgiver støtte for den snurretop, hvorpå frugtkurven hviler, alt afsluttet nedentil af en kvartcirkel med 5 tandperler.



Et af to par (sølvbryllups-) kopper, udført af sølv 1859. Haderslev museum.

Endydermere er overkoppen forsynet med følgende 2 graveringer:
På koppers front:

Til
den agtværdige Jubel-Olding
Her Pastor Søren Bagge
i Snætrup

På koppers bagside (for den ikke kejthåndede):

Af
Ousted og Taaning
Sogns Beboere
den 13 April 1837

Det store, pompøse par kopper med tilhørende store teske har pænt harmonerende profiler for over- og underkop, og de 2 svære koniske fodrande giver god sikring, svag er derimod graveringens skriveskrift.

Såvel overkop som underkop og teske er stemplede med guldsmeden Ulrich Stallknecht i Horsens mærker⁶). C. A. Bøje nr. 1834 i underkop og nr. 2016 i overkop og teske⁷).

Guldsmed Ulrich Stallknecht var født 1794 i Jelling, fik borgerskab i Horsens som guldsmed den 25. september 1826 og bevilling samme sted som jernstøber den 21. januar 1841, og købte året efter af K. Kjeldsen det af Weis tidligere drevne jernstøberi på Søndergades sydlige side. Han døde 3. september 1858.

Af nærliggende ubesvarede spørgsmål melder sig: 1) Hvem er ophavet til tanken om et par sølvkopper som jubelgave? 2) Hvorfor blev gaven udført af guldsmed Ulrich Stallknecht i Horsens?

Det sidste spørgsmål kan besvares med følgende skøn, at både Ovsted og Taaning dengang som nu handelsmæssigt følte sig knyttet til Horsens og ikke til

det nærmere liggende Skanderborg, og blandt Horsens guldsmede i slutningen af 1830-erne var Ulrich Stallknecht den førende.

Det første spørgsmåls besvarelse synes sværere, med mindre man tillægger Stallknecht tanken. Andre arbejder fra hans værksted viser, at han ikke følte sig hæmmet af det vanlige, men påhidsom gik nye veje.

Det er glædeligt, at der værnes med omhu om denne særlige sølvsag i Sneptrup præstegård, til hvis embedsinventar den hører⁸⁾.

NOTER:

- 1) Betegnelsen teske er traditionel — koppen er måske beregnet til café au lait eller til chokolade.
- 2) Et par kopper udført af sølv synes ualmindelige herhjemme og findes ikke omtalt i Boesen og Bøje: Gammelt dansk sølv til bordbrug, eller E. Lassen: Dansk sølv. I Sverige kendes kopformen i sølv, men som den hankede overkop uden underkop, benævnt »supkopp«, altså en brændevinskop, tumlingens efterfølger. Jfr. Gustaf Munthe: »Falk Simons silversamling, og Andren, Hellner, Hernmarck och Holmquist: Svenskt silversmide 1520—1850. Se videre note 9.
- 3) Wiberg: Dansk Præstehistorie. Auktionsprotokol for Voer-Nim herreder 1836—1859. Auktion i Sneptrup præstegård den 17. og 18. maj 1842 (Landsarkivet, Viborg. B 65—273).
- 4) Horsens Avis 1837, den 20. april.
- 5) Jfr. fig. 3 og 4.
- 6) C. A. Bøje: Danske guld- og sølvmedemærker før 1850.
- 7) I 1949, men efter at C. A. Bøje: »Tillæg til Danske guld- og sølvmedemærker før 1850« var gået i tryk, var Bøje opmærksom på, at nr. 2016 henhørte til Ulrich Stallknecht, og ikke som af Bøje antaget til Maribomesteren F. V. Stockhausen.
- 8) Sognepræst Bruno Jensen, Sneptrup præstegård, takker jeg for megen hjælp og for til-ladelsen til de fotografiske optagelser.
- 9) Haderslev Museum købte i 1962 det ene par af 2 par sølvkopper. Modsat hanken har disse kopper graveret imellem bladranker:

M. Bruun
D. Bruun
i Mastrup
d. 24. febr. 1859.

Kopperne er stemplet af guldsmed i Haderslev J. W. Nissen (C. A. Bøje nr. 1623). Det er vel sandsynligt, at disse 2 par sølvkopper har været en sølvbryllupsgave, jævnfør nordtysk skik med anvendelse af sølv ved »Silberne Hochzeit«.

Jeg takker museumsinspektør Hans Neumann for den fotografiske optagelse.



Et par kopper af sølv med særlig højt-svunget voluteformet hank. Tyskland.

DEN GAMLE MØLLER I ØRTING

AF SIGURD NIKOLAJSEN

Niels Sørensen hed den gamle møller i Ørting, undertegnedes bedstefar. Han blev født i Grindsnap ved Dyngby den 18. juni 1834 som søn af gårdejer Søren Nielsen og hustru Kirsten Rasmusdatter. Allerede som 12 års dreng havde han usædvanlige kræfter, idet han med lethed kunne bære 1 td. rug (100 kg). I 1848 gik han til præst og var med til at ringe med kirkeklokkerne i Bjerager i anledning af Christian VIIIs død. Det skulle konfirmanderne dengang.



Ane Kirstine Sørensen, f. Mogensdatter
(1828—1907)



Møller Niels Sørensen, Ørting
(1834—1918)

Efter konfirmationen gik han hjemme som karl og fik sig da også en kæreste. Pigen hed Ane Kirstine Mogensdatter og var sy pige. Hun var født den 6. februar 1828 som datter af gårdejer Mogens Nielsen og hustru Mette Eriksdatter, Over Randlev. De måtte imidlertid ikke få hinanden, da Niels var fra en noget større gård end Ane Kirstine, men kærlighedens magt var større end forældrenes, og den 11. februar 1859 blev de ved kongebrev viet i Bjerager kirke. Det fremgår ikke af tingbøgerne, hvor de kom til at bo, men deres tre første børn er født i Grindsnap. Kirstine, senere gift med sognefoged Anders Rasmussen, Ørting, er født 1860, Mette Marie 1862 og Søren sine 1864, da tyskerne var i landet.

Bedstefar har fortalt mig, at de tyske soldater var meget fromme. De holdt andagt hver morgen, inden de drog i felten, og var vistnok katolikker. De opførte sig godt og manglede ikke humor. En dag kom en tysk officer spadserende på vejen fra Dyngby og så en gammel kone, der var ved at forrette et nødvendigt ærinde i grøften. Tyskeren rynkede på næsen og sagde: »Es stinkt so ful,

Mor!« (det lugter ilde). Men den gamle kone var ikke mundlam: »A stege sgu il fowl (fugle), a sedde å skidde!«, hvortil tyskerne ikke svarede, men gik videre.

Der var en dag kommen ild i Dyngby Mølle, og en halvgammel tysker, som opdagede ilden, løb råbende og gestikulerende: Ild i Myllen iju-iju, ild i Myllen iju-iju, og fik på den måde byens folk alarmeret. Landsbyen Boulstrup, som ligger tæt ved Dyngby, kaldte tyskerne Bimmelstrup, og da de rejste fra Dyngby, råbte de: Nun fahren wir nach Bimmelstrup, og det var beboerne ikke kede af.

1865 købte det unge ægtepar gård i Ørting og fik 1866 opført Ørting Mølle ca. 200 favne syd for gården, hvor blæsten uhindret kunne få tag i møllevingerne. Samme år blev min mor Karoline født den 16. maj. Til barselgildet var der både spil og dans tre samfulde dage, måske nok også i anledning af møllens opførelse.

I møllegården kom der mange gæster. Det var nemlig skikken, at alle, der kom til mølle, skulle have kaffe og et par kaffepunche, mens kornet blev malet, og bedstefar eller møllersvenden fik den nødvendige told som betaling for malingen. Op til jul var det særlig slemt, så skulle møllen gå for fulde sejl både dag og nat, og hverken mølleren eller hans kone undte sig ret megen søvn. Det gjorde de heller ikke i høstens tid. Bedstefar kørte tit sit korn ind om natten, så naboerne til deres store forundring så, at mølleren's korn var blevet væk. Men som årene gik, og der kom flere børn — 6 piger i alt — skulle der jo også bestilles noget. Bedstemor kærnedede selv sit smør og lavede nogle fortrinlige oste, både sødmælks- og kærnemælksoste og såkaldte gratoste med kommen i.

Til gården hørte et stort tørveskifte i Ørting Mose, hvor de mange piger også måtte hjælpe, efterhånden som de voksede til. Når først karle og daglejere havde æltet og fået tørvene strøget (lavet i store aflange forme med tørvedynd), så skulle tørvene kantes (sættes på kant), så de hurtigere kunne tørres, derefter stables i små dynger og endelig stakkes i de bekendte tørvestakke med 150—200 tørv i hver, men for hver 1000 tørv skulle der sættes et steg i toppen af stakken. Et steg bestod nu kun af en tot siv eller lignende for at holde orden på, hvor mange der var lavet. Møllegårdens bygninger var ikke de allerbedste, men bedstefar fik så en leverance af tørv til Svorbæk Teglværk. To store jyske heste måtte i løbet af sommeren med hver sin vogn af sted til Svorbæk Teglværk med tørv og skulle hver gang have 500 mursten på hver vogn hjem til Ørting, så gården kunne få nogle ordentlige huse. De står den dag i dag.

Bedstefar var overordentlig virksom og handlede sammen med sin svoger »Møller Peter« i Dyngby en del med heste. Peter kom gerne ridende til Ørting dagen før marked i Horsens, og så fulgtes de to svogre til marked. Det var ikke usædvanligt, at de tjente 100 kr. på hver hest, hvilket var mange penge dengang. Bedstefar var også politisk interesseret og var i sin tid stiller for Lars Bjørnbak i Viby. Det forhindrede dog ikke, at hans døtre kom på Testrup Højskole hos Jens Nørregaard, der altid var i strid med Bjørnbakkerne.

I hverdagslivet med slid både nætter og dage blev der foruden de sædvanlige jule- og kjørmesgilder også tid til en lille spas engang imellem. Bøndernes korn skulle males til grutning, men en del også til gryn og mel. Oppe i Ørting by boede en bager, der fik sit mel i Ørting Mølle. Bedstefar væddede engang med bageren, der skulle have 200 pund mel leveret, og bageren lovede bedstefar dobbelt betaling for melet, såfremt han kunne bære det fra møllen til bageriet (ca. 1 km) uden at sætte det fra sig. Kunne han ikke det, skulle bageren intet give for melet. Bedstefar gik ind på vældemålet og vandt, så bageren kom til at betale dobbelt.

Årene gik, og børnene blev gift, først Kirstine, der blev gift med Anders Rasmussen i Ørting, der overtog gård og mølle 1884. Bedstefar havde dog skilt et stykke jord fra møllegården og købt et andet fra en nabogård, i alt 12 tdr. land, hvor han opførte en lille lystgård kaldet Ellelund. Haven grænsede til en eng med elletræer, der værnede gård og have mod vestenvinden.

Her levede nu de to aldrende møllerfolk en lidt mere rolig tilværelse. Bedstemor blev dog ved med at lave både smør og ost, indtil de omkring 1898 indmeldte sig i Falling Mejeri. Ellelund lå et lille stykke fra møllen, og mælken skulle hver dag køres forbi møllevingerne, der ofte skræmte »Lotte« ind på marken med både mælk og den, der kørte mælkeslæben.

Bedstefar var en frygtet ordensmand, der ikke tålte at se halmstrå på gårdspladsen, og ve mig arme stakkel, hvis jeg ikke både pløjede og harvede lige, ja han var ligefrem syg, når en ager skulle fures op. Jeg tjente hos ham fra 1904 til 1906 og fik mangan god lærdom i disse to år. Kornet såede bedstefar med hånden uden balker (d. v. s. meget jævnt og akkurat). Roerne blev sået på kamme og udtyndet med hånden, så de stod som små juletræer i snorlige rækker. De blev plejet og passet, uden kunstgødning kunne de næsten dække rækkerne den 18. juni, som var bedstefars fødselsdag. Græsplænen var der ikke andre end skomager Frederik Koliander, der kunne slå tilfredsstillende, når der skulle være fest.

Bedstefar gik til kirke hver søndag ikklædt sit helligdagstøj med kantet jakke og vest samt et par blankpulsede træsko med flettede halmsåler i. Jeg har mange gange fulgtes med ham til Ørting kirke, hvor den gamle møller havde sin bestemte plads, og når vi så kom hjem, læste bedstefar dagens evangelium for bedstemor, der de sidste år af sin levetid var blevet blind. Hun havde dog ligesom andre blinde en overordentlig følsomhed i sine hænder, så hun kom aldrig galt af sted. Bedstemor havde en god hjælp i en ældre pige ved navn Kirsten, der senere blev gift med bedstefars søstersøn Niels Knudsen i Dyngby, og når bedstefar siden spurgte Niels Knudsen, om Kirsten var ham en god kone, svarede Niels altid: »Kjesten hon æ go, de æ sgu it løwn, morbrowe!«. Da Kirsten drog af gårde, kom den ugifte Søren sine hjem og blev hos sine forældre, til de døde.

I efteråret 1906 solgte bedstefar Ellelund til gårdejer Knud Jakobsen og flyttede så ind i et hus oppe i Ørting, hvor der ikke var langt at gå hen i kirken. Hvis bedstefars stol stod tom en søndag, kom pastor Lassen hen for at se, om der var sygdom i hjemmet. Bedstemor døde den 22. marts 1907, mens bedstefar som den stærke mand, han var, først døde juleaftensdag 1918. Moster Sine, som trofast havde plejet sine gamle forældre, overtog huset.

BIDRAG TIL MARSELISBORG SKOVES NUTIDSHISTORIE

AF AUGUST F. SCHMIDT

Efter at Århus købstad den 18. juni 1896 havde erhvervet Marselisborg gods, var byen blevet ejer af den store og skønne *Marselisborg skov* langs kysten syd for Århus. Ved senere tilkøb er Århus skovmæssigt en af Danmarks bedst stillede byer. 1200 tønder land skov strækker sig langs 14–15 km strand syd for byen.

Medens Ris skov gennem langsommelige tider var århusianernes særlige udflugtssted¹⁾, var dette ikke tilfældet med Marselisborg skov, der var privatejendoms, således at man ikke i flok og følge kunne foretage søndagsture hertil undtagen efter særlig given tilladelse fra godsejerens side. En sådan må være udstedt i 1847, thi dette års 27. maj var der af landmandsforsamlingen i Århus arrangeret en lysttur til Marselisborg skov. Færden var begunstiget af det herligste vejr, og »med regimentsmusikken i spidsen blev der promeneret til stampemøllerne og flere andre af denne skovs smukkeste partier«²⁾.

I den tid (1864–96) godsejer *H. P. Ingerslev* ejede Marselisborg, fik befolkningen lov til om søndagene at spadserer i skoven, men hunde måtte ikke medtages. Den ret lange afstand forårsagede, at det kun var få, der drog til skovene syd for byen, og det var derfor ikke muligt ved de forskellige skovmøller at få restauranter til at svare sig, således som det var tilfældet i den stærkt besøgte Ris skov. Omkring 1770 har der dog været en skovrestaurant i Marselisborg skov ved en af stampemøllerne, men den kunne nok ikke betale sig.

Skovens ældste hjem, der kort efter 1800 beboedes af skovbetjent Niels Bech, blev senere til *Frederikshøj Kro*. Bech begyndte med, som supplement til sin skovbetjentløn, at skænke kaffe og te for folk og måske i ny og næ — og i smug — også stærkere sager. Niels Bech døde 1816, 63 år gammel. 1817 var Christen Nielsen Mundelstrup vært på det lille restauratørsted. Han døde 1827 den 6. maj, og herefter var fra 1. november 1827 Niels Thomsen Toftnæs lejer af »Frederikshøj«. Formentlig efter sørgeårets udløb giftede han sig med Mundelstrups enke, der var 15 år ældre end han.

Frederikshøj blev i Toftnæs' tid kaldt »Toftnæs Have«. N. Th. Toftnæs døde i 1840, 45 år gammel. Hans enke, Jensine Marie, f. Møller, fortsatte forretningen til 1844, da hun afgav kroholdet til sin svigersøn Hans Peter Danielsen. Jensine Toftnæs døde 29. oktober 1859 i en alder af 79 år.

»Toftnæs Have« blev nu i de næste 25 år kaldt »Danielsens Have«. H. P. Danielsen og hustrus eneste datter, Anne Marie Hansine Christiane Danielsen (15. juli 1850—6. marts 1922), var først gift med skibskaptajn C. H. Rising, som forliste i en ung alder. Hun blev derefter 9. oktober 1876 gift med Rasmus Christensen (1849—1939), som herefter i 50 år ledede forretningen, i tiden 1926—38 i kompagniskab med sønnen Adolf Christensen (1891—1938). Da Adolf Christensens enke, fru Inger Christensen, i 1949 besluttede at forlade Frederikshøj Kro,



Frederikshøj kro o. 1909. H. A. Ebbesen fot.

blev Anders Nielsen leder af den gamle kro, der siden 1896 havde været kommunal ejendom. I 133 år, 1817—1950, var Frederikshøj Kro i samme slægt. Det blev en tradition, at enhver ny vært på kroen giftede sig med forgængerens enke eller datter²³).

I sin skildring af Århus i 1840erne fortæller Rasmus Nielsen, at Marselisborg skov dengang kun havde et beværtningssted, »hos Danielsen«. H. P. Danielsen, som i sin tid havde været kammertjener hos hertugen af Augustenborg, »havde mærkværdigvis anbragt sin borde i en overmåde grim have uden skygge. Der voksede stikkelsbær og ribs, gulerødder, salat o. s. v., men træer var der ingen af. Det var vistnok derfor, at Danielsens etablissement ikke var meget besøgt. Man var egentlig slet ikke i skoven hos Danielsen. For at komme til de smukke partier ved stampemøllerne og Ørnereden måtte man gå temmelig langt, og at få vand på maskine på disse herlige steder var ganske umuligt²⁴). I 1870erne, da læge A. H. Winge som barn besøgte Marselisborg skov, var Danielsens foruden at være landevejskro tillige et udflugtssted for byen. Frederikshøj Kro var da kendt som et godt madsted, »og den havde en stor have med smuk udsigt over bugten og med mange borde, hvor gæsterne selv kunne dække op med medbragte madkurve; fra Danielsens fik man så vand på maskine. På den tid var det den gængse metode for en skovtur. Bagefter legede man så enkemand på plænerne under de nødvendige angstskrig; men hvor man morede sig²⁵). For småkårsfolk, der ikke havde råd til at leje skovvogne, var det en lang vej at gå helt ud til Frederikshøj Kro, ikke mindst for børnene, men de døjede strabadserne og glædede sig sammen med forældrene over skovturen, der skulle gøres så billig som muligt. Der var ofte musik i »Danielsens Have«, men nogen stor

forretning fik H. P. Danielsen aldrig. Det blev under restauratør Rasmus Christensen, at »Frederikshøj« oplevede sin blomstring, ikke mindst efter at Marselisborg slot var blevet opført i 1902 og skovene herude blev taget i besiddelse af århusianerne⁵).

En dag i foråret 1904 gik en søn af ovnnævnte skibskaptajn C. H. Rising, *Hans Rising*, en tur i skoven nær Frederikshøj Kro, hvor han var kelner. Her mødte han skovrider A. C. Pries, der foreslog Rising at blive restauratør på en skovpavillon, som man agtede at bygge i naboskab til det såkaldte »Humlehavehus«, der var blevet opført i 1830. Huset lå nær ved Marselisborg gods' humlehave, og det havde gennem en årrække tjent som skovfogedbolig. Skov-



Pavillonen i Friheden o. 1910. H. A. Ebbesen fot.

fogden her solgte »vand på kande« til skovgæsterne. Det syntes skovrideren ikke om, og for at få en ende herpå havde skovrideren og skovudvalget besluttet at lade opføre en restaurant her i skovkanten ved Humlehavehuset. Efter samtalen med A. C. Pries gik Hans Rising direkte op på kontoret til den overretssagfører, der var formand for skovudvalget, og der udspandt sig følgende samtale: »Vil De bygge i skoven, Rising, skal der bruges 43.000 kr.« — »Jeg har 235 kr.« — »Så går det nok. Lad os betragte den sag som værende i orden.« Restaurationen blev nu opført efter en tegning, som alt var udarbejdet af arkitekt S. F. Kühnel. Bygningen, i bindingsværk, stod færdig til indvielse 31. juli 1904, en begivenhed, der fandt sted under overværelse af mange førende mænd i Århus⁶). Navnlig pressens folk var mødt op her ved byens nyeste restaurant, der fik navnet *Friheden*. Restaurationspavillonen fra 1904 fik senere (ved arkitekt F. M. Draiby) en fløj bygget til.

Hans Rising, der var udlært malersvend, var som ung ofte lejetjener på restauranter, og han erfarede da, at han på en nat kunne tjene mere end en malersvend i en hel uge. Derfor fik han lyst til at blive ved restauratørvirksomheden. Han fik som ejer af »Friheden« snart en god forretning, og de penge, han i 1904 havde lånt hos bryggeriet på Trøjborg, der gerne ville have sit øl indarbejdet i den nye virksomhed, fik han forholdsvis hurtigt tilbagebetalt. En stor del af



Koncert i Friheden 1955. I baggrunden Humlehavehuset.

publikum, der tidligere havde taget nordpå til Ris skovs pavilloner, drog nu til skoven mod syd. Det var især efter landsudstillingen i 1909, at besøget blev stort i »Friheden«. Enhver skulle hertil om aftenen, det var de unge menneskers strøgtur, og der var altid godt besat ved bordene. Gennem mange år var priserne ensartede. Kaffe med 2 stykker brød kostede 35 øre; det kunne både gæst og vært være tjent med. En pilsner kostede 15 øre, og skulle der være snaps til, betalte hver, der benyttede flasken, 10 øre til fuld dækning. En hel flaske rom kostede 1 kr., og en frokostenretning blev betalt med 75 øre. Der blev nu og da solgt mange snapse ved bordene, men alt gik alligevel ordentligt til. 1954 kunne Hans Rising oplyse, at det ikke nogensinde havde været nødvendigt at tilkalde politi for at holde orden. Han var en foregangsmand inden for sit fag. Han sørgede for, at der i »Friheden« var god orkestermusik, og mange førende kunstnere optrådte her, bl. a. kgl. kammersanger Lauritz Melchior. Hans Risings fyrværkeri var sommerens store oplevelse for den tids århusianere. Men det blev efterhånden for dyrt at arrangere store festaftener med musik og solistoptræden. Inden første verdenskrig 1914—18 kunne en sådan aften ordnes for et halvt hundrede kroner, i 1952 løb udgifterne ved en sådan lejlighed op til 900 eller 1000 kr. Det var derfor nødvendigt at tage entré, »og det var jo ikke meningen«, udtalte den gamle restauratør i 1952. Den bedste periode i hans virketid på »Friheden« var o. 1918—26. Da var her stundom meget stort besøg. Ved arbej-

dernes 1. maj-fester og grundlovs møder var der tusindvis af mennesker, og her blev talt af Stauning, Borgbjerg, Steincke, Chr. Christiansen, senere af Hans Hedtoft og H. C. Hansen, ja mange flere kunne nævnes, og samværet med talern, når festen var forbi, mindedes Hans Rising med særlig glæde.

I 1927 overtog Århus by »Friheden«, men Rising fortsatte som forpagter indtil hans lejemål udløb 1. oktober 1954. Den gamle restauratør døde i marts 1959, 87 år gammel⁷⁾.

Efter at Århus kommune havde overtaget ledelsen af »Friheden«, blev det efter talrige forhandlinger vedtaget i byrådet 10. december 1957, at »Friheden«



Silistria o. 1890.

skulle være folkepark fra 2. maj 1958. *Dan Christophersen* ansattes som leder af restaurationen, og tivoliejer *M. Kobberrød* fik overdraget ledelsen af forlystelsesparken. Den 1. og 2. maj 1958 åbnedes så den nye folkepark, og medens tusinder af tindrende øjne stirrede på det farvestrålende festfyrværkeri, der den 2. maj ved midnatstid steg over den nye folkepark for at markere, at her var indledt en ny epoke i århusiansk forlystelsesliv, sprang en lille gnist over på det stråtekte Humlehavehus — spiren til alt på pladsen — og snart efter var det kønne lave hus med de hvidkalkede mure gået op i luer. Bygningen stod ikke til at redde. Trods dette uheld sluttede Århus folkepark 31. august 1958 sin første sæson på bedste måde, idet der i de 4 sommermåneder havde været ikke mindre end 400.000 betalende gæster i »Friheden«, hvis historie vi ikke her skal følge længere.

Silistria begyndte i 1880'erne som traktørsted. Der blev anlagt en skibsbro her i 1904⁸⁾. 1956 ophørte dette Etablissement, der gennem årene var et yndet udflugtsmål for århusianerne⁹⁾.

Thors Mølle begyndte o. 1886 og er stadig skovrestaurant. — Den 1. december 1897 kunne Aarhuus Stiftstidende meddele, at et københavnsk konsortium af pengemænd havde til hensigt at lade opføre et stort moderne badehotel ved *Ørnens Rede* i Marselisborg skov. Planen blev ikke til noget, så skovgæsterne

måtte her indtil 1909 nøjes med at købe vand på kande, når de kom sejlene til det storslåede skov- og kystparti.

Allerede i 1896 var der begyndt *lystsejlad*s på Marselisborg skov, hvad man ser af en notits i Aarhus Stiftstidende 26. maj 1896. Denne båd-fart fortsatte gennem mange år. I Aarhus Stiftstidende 20. december 1897 oplyses, at den gamle dampbåd »Turisten«, »hvormed Lystseiladsen paa Marselisborgskovene aabnede« var nu blevet solgt til en privatmand i Assens, men samtidig var en ny »Turist« løbet af stabelen på Eriksbergs værft i Göteborg, det samme som



Thors Mølle o. 1890.

leverede »Marselisborg«. Den 26. september 1899 offentliggjorde pressen: »I Søndags sluttede Skovbaadene 'Turisten' og 'Marselisborg' Sæsonen. Kaptajn Nicolaisen gjorde Søndag Formiddag Chokoladegilde ved Ørnereden for de faste Abonnenter, hvem han i varme Ord takkede for deres Trofasthed Sommeren igennem. Blandt de faste Abonnenter var der sat en Indsamling i Gang til en Hædersgave til de to Kaptajner Nicolaisen og Kalsbøll. Gaven bestod i et elegant pletteret Kaffeservice til hver af dem. Desuden til Baadens Mandskab en Pengegave«¹⁰).

Den 8. maj 1902 åbnede »Turisten« og »Marselisborg« sæsonen med den sædvanlige fart på skovene¹¹), og den 6. juni 1906 meddeles, at skovbådene havde store dage i pinsen. »Turisten« og »Marselisborg« befordrede 10.000 mennesker, og den nye båd »Riis Skov« tog alene godt 4.000 på sin samvittighed¹²).

I udstillingsåret 1909 skulle Ørnereden have sin restaurant, men den åbnedes dog først i maj 1910. — Ved Varna blev der i 1899 udfoldet bestræbelser på at få bygget et stort strandhotel, men også her var det først i 1909, det lykkedes at opføre den smukke restaurant, som stadig er egnens mest brugte¹³).

Den gamle kystsejlad med skovbådene vedblev til 1938, da de måtte standse, udkonkurrerede af de moderne vejtrafikmidler. I sommeren 1948 søgte ifølge Aarhus Stiftstidende 18. april 1948 en driftig mand, skibsfører L. Grau, at genoplive sejladsen, men den er nu desværre ophørt.



Ørnereden o. 1905.

I tiden 1919—1946 var *Niels Johan Bang* skovrider for Århus-skovene. Med ham holdt en ny tid sit indtog her. Forgængeren *A. C. Pries* (skovrider her 1885—1919) havde ladet Marselisborg skov henligge nogenlunde i den tilstand, hvori Århus havde overtaget den i 1896. Skovrider Bang kunne have gjort det samme, men det ønskede han ikke. Bang ville gøre skovene til et sted, hvor befolkningen søgte ud, ikke blot på den traditionelle pinse-skovtur, men hver dag hellig og søgn året rundt. Han fik snart påbegyndt at rydde ud og hugge om for at forvandle vildnisset til den lystskov, han havde for øje. I 1924 fik skovrideren byrådets tilladelse til at begynde lyshugsten, og et stærkt kuperet terræn fik Bang herefter omdannet til *dyrehave*, hvor i 1933 de første stykker sikavildt blev udsat. De var blevet købt på herregården Svenstrup på Sjælland, hvor de var vant til at færdes ugenert på store arealer. Man var nu spændt på, hvordan det skulle gå, når de her i et lille område i Marselisborg skov kom mennesker på nært hold. Bortset fra en enkelt tilpassede sikahjortene sig forbavsende hurtigt. Instinktet sagde dem, at i dyrehaven er mennesker venner, så skyhed skal der ikke spores så meget af hos den nuværende bestand. I 1944 udsattes tre stykker dåvildt fra dyreparken i Ris skov. De parrer sig ikke med sikavildtet¹⁴).

Også *Forsthaven* (7,5 ha) skyldes N. J. Bangs initiativ. Her på denne skønne plet skabte han (efter 1924) en seværdighed, som man ikke kan tænke sig nogensinde vil få lov til at forfalde. Træer og buske fra mange himmelstrøg slog rod og satte frugt under Bangs nænsomme røgt og pleje¹⁵).

1935 foreslog skovrider Bang, at Århus skulle købe *Strandskoven*, der strækker sig fra bækken ved Ørnereden til Moesgård. Det skete. Senere anbefalede han at lægge *Fløjstrup skov* til. Også her fik skovrideren sin vilje, og 1946 købte



Skovbåden »Marselisborg« o. 1910. H. A. Ebbesen fot.

byen den nævnte skov. Heller ikke denne handel har der siden været grund til at fortryde¹⁶).

Skovrider Bang var en herlig mand, og man er taknemmelig for at have kendt ham. Han havde stærke historiske interesser og var præget af fin gammel slægtskultur. Sammen med sin hustru *Lovise Bang* (broderdatter til Ludvig Schrøder, Askov) havde han et udsøgt smukt hjem på skovridergården i Forsthaven. Her var dronning Alexandrine tit gæst, da hun satte megen pris på det afholdte skovriderpar. N. J. Bang døde stille den 2. februar 1955, 78 år gammel. Han blev efter eget ønske begravet i stilhed i Sorø, hvor han tidligere havde virket¹⁷).

N. J. Bang skulle i *besættelsestiden 1940—45* se adskilligt blive ødelagt i Marselisborg skov, og det tog flere år efter 5. maj 1945, inden krigens spor her var nogenlunde slettede. I Havreballeskov mellem Skovbrynet og Holmevej havde tyskerne en kommandocentral, der skulle have været hovedkvarter for hele Jylland under eventuelle kamphandlinger i Danmark. Foruden kommandobunkeren, der i de tyske militærkort var betegnet som »Admiral Kattegat«, byggedes i skoven 5 stenbarakker, betonstøbte tilflugts- og forrådsrum, en vældig underjordisk radiostation og en hel kreds af små bunkers til forsvar. Uden for disse bunkers lå et bredt bælte med landminer og uden for igen et tæt pigtrådshegn helt ud til Kongevejen. Kommando-bunkeren og den underjordiske radiostation kan aldrig fjernes, idet betonavæggene er flere meter tykke. Men alle de mindre anlæg, parkeringspladserne, kabelrum og maskingeværreder blev bortsprængt i 1947, ligeså to af stenbarakkerne. To andre af disse barakker købte Århus kommune og flyttede til Fløjstrupskoven, hvor de indrettedes til feriekoloni.

Skovfoged Aksel Jensen, Fløjstrup, ledede sprængningerne, der var et højt enerverende arbejde. De store bunkers blev overtaget af marinen 1947. De blev tilplantet med birk, der er vort hurtigst voksende skovtræ. Da jordlaget ikke går særlig dybt her, er birken mest anvendelig, da den har skiverod.

I et af Havreballeskovens bøgetræer havde en tysk soldat indridset et hagekors dybt ind i stammen. På et andet bøgetræ var barken skrællet af fra roden og 2 m op. Næsten hvert træ inden for det af tyskerne afspærrede pigtrådsområde havde lidt svær overlast. Selv om dette ikke havde været tilfældet, ville træerne



Skovrider N. J. Bang.

her alligevel være dødsdømt. Da tyskerne gravede ud til bunkers, fyldte de den hårde, kolde og stive lerjord op omkring træerne, og dette bevirkede, at de ikke kunne ånde. I løbet af et år eller to ville træerne være gået ud af sig selv. Derfor blev de bortryddede, og der blev plantet eg i stedet for. I maj 1948 var 2 tønder land tilplantet med denne træsort, der ikke er så fordringsfuld med hensyn til jordbund som bøgen. På de resterende 3—4 tdr. land hærtaget skov blev der ved selvbesåning i efteråret 1948 lagt grunden til nye bøgebevoksninger. Så mange som muligt af de gamle træer blev reddede, men de, der blev fjernet, kunne kun anvendes til brændsel, da de fleste af dem var gennemhullede af svære projektiler, der havde beskadiget vedmassen¹⁸). De høje *sømærke-træer*, der dannede skel mellem Moesgård strandmark og badestranden måtte i 1948 fjernes. De blev fuldstændig ødelagt, da englænderne sprængte tyskernes ammunition på stranden nedenfor. Siden træernes nedhugst har de søfarende

måttet finde et nyt mærke på kysten at sejle efter¹⁹). — Endelig kan nævnes, at skovrestauranten Thors Mølle næsten blev ødelagt af fjenden, men allerede i maj 1947 var den istandsat og moderniseret og kunne da åbne til pinse. Ude som inde blev der foretaget forandringer. Tyskerne havde hærgnet slemt i det omgivende terræn, men ved den oprydning, som fandt sted i 1946—47, åbnedes nye skønhedsværdier, der før skjultes af træer og buskads.

I tilslutning til de foran meddelte oplysninger bør det nævnes, at i nært nabo-
skab til Marselisborg skov findes *Mindeparken* (25 ha), der danner rammen om monumentet for de danske, der faldt i verdenskrigen 1914—18. Parken blev



Skovridergården Louisenlund 1925.

anlagt i 1925 på det skrånende land øst for Marselisborg slot, og monumentet afsløredes 1. juli 1934.

I fortsættelse af Mindeparken er anlagt en studiehav, *Rømerhaven*, opkaldt efter godsejer Chr. Rømer, der bekostede havens anlæggelse og desuden testamenterede et betydeligt beløb til senere anvendelse i Mindeparken eller Rømerhaven, der begge er anlagt på Marselisborgs jorder²⁰). Det samme gjorde også *Zoologisk Have*, hvis plads var nær »Friheden«. I denne have, der eksisterede fra 1932 til 1960, kunne de besøgende se en mængde indespærrede vilde dyr.

Endelig skal gøres opmærksom på *Naturstien*, en 3 km lang sti, der fører fra nord til syd ned gennem Marselisborg skov. Denne herlige sti blev grundlagt af lektor A. E. Skjøt-Pedersen, og den blev indviet 24. november 1929. Langs stien er ophængt mærkesedler med oplysninger om de stedlige naturforhold. Stien fører over uberørt skovbund, og for naturhistorisk kyndige og interesserede er den en stor gevinst²¹).

Efter N. J. Bangs afgang 1946 blev dr. agro. *Kjeld Ladefoged* skovrider for Århus bys skove. Han har på heldig måde fortsat sin forgængers arbejde som leder af de skønne kystegnsskove. Som foreviser og foredragsholder for selskaber, der foretager aftenvandring i Marselisborg skov, har dr. Ladefoged indlagt sig megen fortjeneste og modtaget berettiget hyldest²²).

NOTER:

- 1) August F. Schmidt: Riis skov (1947), 50—92.
- 2) Aarhus Stiftstidende 28/5 1847, optrykt smsts. 25/5 1947.
- 3) Oplysningerne om Frederikshøj kro er hentede fra borgmester Bernhardt Jensens smukke bog: Den gamle skovkro Frederikshøj og fra overbibliotekar Emanuel Sejrs nyudgave med noter af Rasmus Nielsens værk: Århus i fyrreterne (1959), 74, 144.
- 4) Århus stifts årbøger 1946, 17—18.
- 5) Aarhus Amtstidende 12/10 1954 (ill.).
- 6) Aarhus Stiftstidende 14/3 1954. Demokraten 25/7 1954. Begge artikler har et værdifuldt fotografi af Frihedens indvielse 31/7 1904.
- 7) Jfr. Demokraten 9/5 1952, samtale med Hans Rising. Endvidere Demokraten 1/5 1953.
- 8) Aarhus Stiftstidende 11/10 1904, optrykt smsts. 10/10 1954.



Sømærketræerne o. 1920.

- 9) Bernhardt Jensen: Silistria vandmølle og traktørsted (1956).
- 10) Aarhus Stiftstidende 26/9 1899 og 25/9 1949.
- 11) Smsts. 7/5 1902 og 4/5 1952.
- 12) Smsts. 6/6 1906 og 3/6 1956.
- 13) Om Århuskovenes restauranter findes der oplysninger i Peder Jensens afhandling: Marselisborg skovmøller (Århus stifts årbøger 1959, 18—59). Endvidere hos Emanuel Sejr i Århus gennem tiderne III (1941), 311, 318—19. Aarhus Stiftstidende 19/1 1947 (Thors Mølle).
- 14) Knud Dalsgaard: Dårlig skov blev prægtig dyrehave (Aarhus Stiftstidende, søndagstillæg 6/7 1947).
- 15) N. J. Bang: Forsthaven ved Århus (Havekunst 1933, 101—06).
- 16) Om de fordelagtige skovhandler udtalte daværende rådmand Bernhardt Jensen sig i Århus byråd i februar 1951 (refereret i Demokraten 23/2 1951).
- 17) Aarhus Stiftstidende 2/2, 3/2 1955.
- 18) Aarhus Stiftstidende 24/1, 29/1, 10/4, 23/7, 30/7 1947. Aarhus Amtstidende 11/5 1948. Aarhus Stiftstidende 11/1 1948.
- 19) Aarhus Stiftstidende 10/1 1948. Det er ikke disse sømærketræer, A. H. Winge omtaler i Århus stifts årbøger 1946, 18, men en forsvunden trægruppe ved Louisenhøj.
- 20) L. Sandberg: Parker og anlæg i Århus by (Østjysk Hjemstavn 1950, 118).
- 21) A. E. Skjøt-Pedersen: Natursti i Marselisborg skov (Naturens Verden 1931, 83—91). Aarhus Stiftstidende 10/2, 25/5 1947. Om vejvisere i Århuskoven se Aarhus Stiftstidende 1/9 1947.
- 22) Aarhus Stiftstidende 8/2 1946, 9/6 1955 (om skovridergården Louisenlund og om Kjeld Ladefogeds virksomhed som skovrider og som foredragsholder på ekskursioner). — I »Jægerbogen« 1950 beretter skovfoged Aksel Jensen om svundne tiders jagt og om krybskytter i Moesgård skov. I Østjysk Hjemstavn 1954, 106—09 og 1959, 51—57 har Kjeld Ladefoged skrevet bidrag til Århuskovenes historie. En hyldest til disse skove findes i Georg Andrésens: »Nu er det skovtid« (Aarhus Stiftstidende, søndagstillæg 15/5 1955).

MIN GAMLE SKOLE

AF ELLEN KRISTENSEN

Sidste sommer tog jeg til Odder for at gense min gamle skole, men der lå kun en tom, nylig planeret plads, hvor den gamle »Odder kommuneskole« havde ligget. Ellers lignede stedet sig selv — der på hjørnet arresthuset med sin kongebuste foran, den som var målet for utallige forbudte snebolde, og lidt længere henne lå bagerbutikken, bekvemt lige over for skolens hovedindgang. Vi måtte ikke handle der i det store frikvarter, men selvfølgelig gjorde vi det alligevel. Jo, og »annekset« var der stadig, — den dengang fine og moderne tilbygning, hvor de store klasser gik.

Mens jeg stod og så på dette anneks, vældede minderne ind over mig. Min familie kom til Odder 2. januar 1909, og min broder og jeg var meget spændt på vor første skoledag. Jeg havde gået i 5. klasse i Horsens, så jeg kom selvfølgelig også ind i 5. klasse i Odder, men vi må have været lidt længere fremme med vort stof i Horsens, for jeg var kun i min nye klasse en måned, så blev jeg flyttet op i 6. klasse — hvilket jeg sandsynligvis var utålelig vigtig af.

Men hvad var det ikke for herlige og usædvanlige lærerkræfter, der dengang tog sig af vor uddannelse! Lærerne og lærerinderne i Horsens husker jeg ikke, ikke engang deres navne, men disse her — det var typer, det var personligheder hver og en.

Gamle overlærer *Larsen*, den elskelige — hvilken gammel Odderdreng eller -pige smiler ikke i taknemlig erindring, når hans navn nævnes? Ja, »Lasse« lærte os dansk, og han lærte os ikke alene at tale og skrive sproget, men han lærte os at elske det. Han havde stor kærlighed til danske digtere, han kendte sin Holberg og Oehlenschläger, og i festlige timer fordelte han rollerne i Holbergs komedier mellem os og lod os læse dem højt, og han frydede sig, når vi gik op i det og spillede lidt med. De timer kunne få selv »Rodellerne« (et par store drenge fra Rørth Elle) til at være skikkelige.

Jeg personlig har mere end de fleste at takke hr. Larsen for. Jeg havde en medfødt lyrisk åre og havde skrevet digte, fra jeg overhovedet kunne føre en pen. De første blev trykt i »Hjemmet«, da jeg var 13 år, og »Lasse« kritiserede min metrik. Han gjorde det på sin karakteristiske måde: Na da, du der — dine versfødder halter!« Han sagde aldrig »nå da« men altid »na da«. Men han lærte mig metrik, som jeg ikke tror, nogen anden havde kunnet det.

Vor naturhistorielærer, hr. *Pedersen*, var en stor, smuk mand med et vældig flot overskæg, og var vistnok dygtig, men vi piger kunne ikke rigtig lide ham. Jeg aner ikke grunden, men det lå i luften. Drengene derimod var glade for ham, og deres øgenavn til ham, »Røgter-Peter«, var elskværdigt ment.

I historietimerne havde vi hr. *Godsted*, og han var festlig. Vi var nok ikke særlig opmærksomme, og der blev lavet en del fest i hans timer, men vi elskede ham. Hvor meget vi holdt af ham, det viste sig en sommerdag, da han efter middagspausen kom ind i klassen med et frygteligt opsvulmet øje, han var blevet

stukket af en bi. Vi sad musestille hele timen og læste på vort pensum til næste gang, mens han badede øjet med borvand og led i stilhed.

Til regning og sang havde vi den uforlignelige kantor *Andersen*, »Lange Ajs,« kaldet, og ikke uden grund, han var meget høj. Han havde et saftigt sprog og sparede ikke på eder, når noget gik ham imod. Det kom af og til lidt på tværs af disciplinen, som f. eks. en juleaften, da skolens kor sang i kirken. Vi var ikke rigtig opmærksomme, for det var jo juleaften, og fest og gaver ventede hjemme, så et sted satte tredjestemmerne forkert ind, og »Ajs« hvæsedes højt og tydeligt: »I skal sateme holdte takten!«

En anden søndag i kirken talte den kære provst Christensen usædvanlig længe, og med et blev det for meget for klassens værste spilopmager Sofus. Han trådte ubemærket op på bælggen til orgelet, tyngede den ned — og et langt, dybt, træt suk genlød gennem den stille kirke! Ih, hvor var det sjovt — men hvor fik Sofus klø om mandagen! For kantor Andersen var af den gamle skole, han gik med en ende reb i lommen, og han forstod at bruge det på drengene. Til gengæld lærte han os noget, både i regning og sang, og de elever, som var særlig dygtige, kunne næsten få det med ham, som de ville.

Desværre led han af og til af en slem hovedpine, og en dag, da han var dårlig, gav han klassen et mægtigt gange- og divisionsstykke for, som han regnede med, vi nok skulle kunne bruge hele timen til, og så lagde han sit smertende hoved ned på armene på det skrammede kateder — og sov ind. En halv time var der stille. Så var klassens regnemester, Marinus, færdig, og så fandt han på kunster. Klassen blev opvarmet af en stor kakkelovn, og lige ved Marinus' plads stod brændekurven. Nu samlede skurken forsigtigt nogle stykker træ op, listede sig op til vor sovende hyrde og anbragte træet på hans bøjede skuldre. Vi holdt vejret, mens han listede sig på plads igen. Så talte han dæmpet til tre — og smed sin skoletaske i gulvet med et brag! Kantor Andersen vågnede med et sæt, for op — og brændestykkerne spredtes over gulvet. Marinus så op med englelig uskyld i blikket og udbrød: »Jamen hvad var dog det?« At hele klassen hylede af grin, forstår sig, men vi ventede også det værste for synderen. Der skete imidlertid ikke andet, end at kantoren strakte sine mægtig lange arme, gabede grundigt og sagde: »Den der har jeg sgu alligevel ikke været ude for før!«

Sikken en mand!

Overlærer Larsen var for resten også engang ude for en hændelse, som gjorde ham stum. I første time en mandag mødte en dreng med et frygteligt forkradset ansigt. Han lignede hele Europas flodsystem, opridset med rødt.

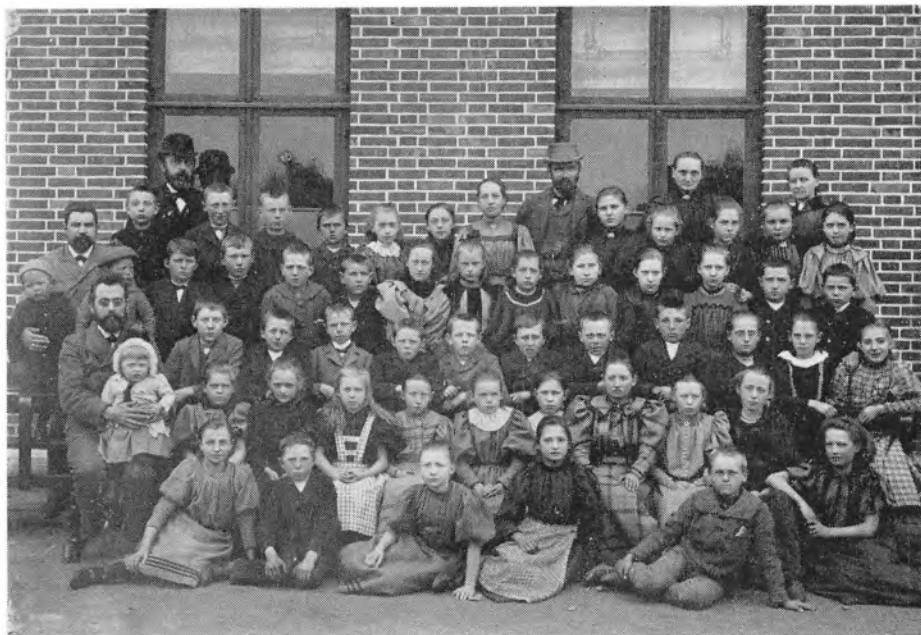
»Men hvad er der dog i vejen med dig, dreng?« spurgte hr. Larsen.

»Jeg har pustet en kat i næsen!« kom det gravalvorlige svar.

Da varede det noget, inden hr. Larsen kunne skaffe ro i klassen.

Fra vore mange, mange religionstimer husker jeg hr. *Rostbøll* med taknemlighed. Den lille, tætte mand med det sorte, pjuskede skæg havde en egen evne til at gøre bibelhistorien levende, og der var næsten aldrig uro i hans timer. Vi havde ham også til tegning, men det ville være synd at sige, at vi lærte meget der. De stereotype kander, spækkebrætter og blækflasker, man skulle kunne tegne, var dødkedelige, og frihåndstegning var der ikke noget, der hed. Derimod tror jeg bestemt, at hr. Rostbøll var verdensmester i at spidse blyanter med kniv, for mange til fine spidser har jeg ikke set siden!

Han er for resten også helten i næste historie: Nogle af drengene havde i frikvarteret fanget en mus, og den skulle der laves fest med. De bandt en snor om



Odde kommuneskole o. 1900. Lærerne er, stående fra venstre: R. Rostbøll, overlærer A. K. Larsen, kantor A. J. Andersen. Siddende til venstre: J. Godsted. N. Andersen fot.

musens bagben, og den anden ende af snoren om en knap i hr. Rostbølls frakke, som altid i timen hang på en af vindueskrogene. Midt i timen blev musen dristig og vovede sig op på kanten af lommen, hvor den sad og kiggede sig omkring med sorte perleøjne. En pige fik øje på den, hun satte i et hvin, og vi andre deltog af fuldt hjerte. Musen sprang forskrækket lige ud i luften og hang og dinglede, men hr. Rostbøll blev ikke gal! Han sendte bare en af drengene hen for at løse musen og bære den ud. Det kalder jeg overbærenhed!

Så havde vi naturligvis også håndgerning og gymnastik, men de fag har aldrig haft min interesse, og jeg husker ikke andet om dem, end at frøken *Roslyng* holdt en mægtig disciplin i sine timer, og at det kedelige sy- og strikketøj blev fint udført, ellers . . .!

I frikvartererne blev der leget. Det gik hårdt til, skolegården var for lille til alle os uvorne unger, så det kneb for de små at klare sig. En tid var det på mode at lege »klump«. Det foregik på den måde, at to store drenge tog hinanden i hænderne og løb ned langs »skuret« — vort læsted, og de børn, de fangede på vejen, måtte så danne kæde og følge med. Efterhånden blev kæden lang, og når de svingede, fik de yderste i flokken en helt sindssvag fart på. Det endte da også galt — en dreng blev slynget mod muren og brækkede benet, og så blev »klump« forbudt. Vi spillede også bold, men kun op mod den vinduesløse gavlmur.

Hvor jeg husker de skumle og dog så hyggelige klasseværelser i stueetagen! Buskene udenfor var store og tætte, så der var nærmest halvmørkt om sommeren. Men hvor vi elskede vor sangklasse! Og vi var dygtige — kantor Andersen lærte os ting, som jeg siden har sunget i særdeles »voksne« kor.

En sommerdag kom der besøg. Det var senere folketingsmand *A. C. Meyer*, som var på sangervandring med nogle kammerater. Vi var henrykte for dem, for som de kunne synge! Og *A. C. Meyer* var en eventyrprins, meget smuk med sit lystige, blændhvide smil, sit kulsorte krøllede hår og øjne, som slog gnister. Bagefter sang vi for dem, og de syntes, vi var flinke.

I sommeren 1912 var der total solformørkelse, og vi havde fri under hele »forestillingen«. Hvor var det mærkeligt! Fuglene tav og gik til ro, det blev koldt, og det grønblå skær, der hvilede over alt, var som man tænker sig belysningen dybt nede i havet. Efter at solen var kommet frem igen, lignede vi alle sammen skorstensfejere — vi havde jo brugt rigeligt med lampesod til at sværte vore glas!

Så vidt jeg husker, var det også den sommer, det halve af landsbyen Fillerup brændte. En hel del af eleverne staksimpelthen af, da rygtet i frikvarteret bredte sig, og resten af os halsede derud, da vi fik fri. Det var en skrækkelig ulykke.

Det efterår fik vi besøg af en finsk dame. Det var i Finlands trængselstider, og af vor kære »Lasse« havde vi lært at føle for et land i ulykke og fjendevold — vi var meget nationalt bevidste. Jeg kan huske, at denne dame, der talte udmærket dansk, lærte os at tælle til fem på finsk, samt at sige »God dag« og »Farvel«. Jeg kan stadig!

Hun sluttede sit foredrag med ordene: »Og nu har Finland ikke længer ret til at flage med sit blå og hvide flag, nu er vort flag den blå himmel med de mange hvide stjerner!« De ord var for mig den rene poesi.

Det må have været vinteren derpå, at der en nat skete indbrud på svineslagteriets kontor. Misdæderen blev indkredset og arresteret, men absenterede sig i nattens mulm og mørke via en klædesnor. Sikke en opstandelse, der blev. Aviserne skrev, så man skulle tro, det var selve den kongelige mønt, der var brudt ind i. Nå ja, man havde jo ikke mange sensationer, så man måtte få det mest mulige ud af dem, der forekom.

Der var en ejendommelig ting ved børnene i Odder på den tid. Vi holdt sammen gadevis. I skolen mærkedes det ikke, det var neutralt territorium, men så snart vi var fri, skilte vi os ud i »gader«. Drengene dannede bånd, der mødtes og bekrigede hinanden på hævdvundne kamppladser søndag eftermiddag, og så blev der udkæmpet rene slag.

Min broder var medlem af Asylgades bande, og af sær nåde optog den også et par drenge fra Lillegade; de var for få til at danne egen bande. Asylgades dødsfjender var »Holsteinsgaderne«, og deres kampplads var »Præstens lund«. De byggede fæstninger af afhuggede tjørnegrene, som de flettede sammen med brombærgrene, og man måtte kende feltråbet for at komme dem nær.

Der var ellers ingen piger med. At jeg af og til fik lov at deltage i forberedelserne, skyldtes vistnok mest min evne til at snakke mig ind, og også den omstændighed, at jeg havde uhindret adgang til min fars klæbestrimler, der var udmærkede til forbindinger. Og de kunne gøres nødige — en forstuvet finger eller et flænget ben hørte til dagens orden.

Men jeg rendte nu gerne min vej, når »Holsteinsgaderne« lod deres krigshyl gjalde.

For at blive rigtig medlem måtte man bestå en »svendeprøve« — ja, sådan kaldtes det. Det var ren tortur. Et år bestod prøven i, at drengene gned så længe i panden med en finger, at huden blev rød og tynd. Så blev der smurt blæk på,

og dette måtte ikke vaskes af før dagen derpå. Så kunne man for resten også roligt skure løs, for så var blækket trængt ind i huden og kunne ikke fjernes! Jeg tænker, der går adskillige ældre herrer rundt med sådan et »svendemærke« oppe ved håmgrænsen!

Et år var prøven værre. Man skulle rive neglen på den ene tommelfinger løs, i hvert fald i den ene side, rigtig løs, så det blødte. Neglen blev blå og gik med tiden af. Det må have gjort væmmelig ondt!

Kampvåbnene var stokke, gerne med »knorter« på, og sikken en hylen og skrigen, der var! Men da lå »lunden« også godt uden for byen.

Hvor var der vidunderligt! Der var masser af træer at klatre i, masser af krat at gemme sig i, og masser af hindbær og brombær.

Jeg skrev mine stile derude — og mine digte. Jeg græd min første og eneste kærlighedssorg ud i det bløde græs, og jeg lovede mig selv den dag, at jeg aldrig ville komme i »lunden« mere.

I april 1913 blev jeg konfirmeret. En måned senere var jeg manufaktur­lærling — sikken et spring! Fra at være en skoletøs blev jeg med et »frøken«, som man sagde De til, og som havde sin egen saks, kontrabog — og ansvar. Vi sled som små heste dengang, vi lærlinge, og det var en lang arbejdsdag, fra klokken 8 morgen til 8 aften med en times middag. Fra den første forvirrede lærlingesommer husker jeg kun en begivenhed tydeligt: Da der en stegende hed sommerdag kom ekstraudgaver ud med budskabet om Bramminge-katastrofen og Peter Sabroes død. Det gjorde et dybt indtryk på alle. Jeg tror næsten, hele landet gik mere op i det end i det langt større, der skete i sommeren 1914. Vi forstod ikke rigtig det med krigen — det var så langt borte.

Ja, så gik dagene, man blev udlært og ville se nye steder. Jeg genså ikke rigtig min barndomsby før sidste sommer, over 50 år efter, at jeg havde forladt den. Jeg er kommet bilende igennem nogle gange, men det regner man jo ikke for et rigtigt gensyn.

Men sidste sommer gjorde jeg den »pilgrimsrejse«, som jeg tror, vi allesammen går med en længsel efter at gøre — til de steder, hvor man var hæmningsløst lykkelig og lige så hæmningsløst ulykkelig.

Jeg var inde på kirkegården og fandt mange af de navne, jeg havde kendt, blandt andet kantor Andersens. Og jeg var ude i »Præstens lund«, som nu er meget mere friseret og ikke nær så stor som i min barndom — eller sådan så det i hvert fald ud for mig. Men jeg fandt det sted, hvor jeg nær havde grædt mine øjne ud, og minsandten om det ikke sved i hjertet endnu, alle årene til trods!

Odder er vokset, blevet en helt stor by med flotte butikker og høje huse, og den har en god ny skole. Men mon den også har lærere, der er noget så ganske for sig selv som dem, vi havde? Jeg tror ikke, de findes mere.

Men, kære lille by, du gav mig glade skoledage. Tak for dem!

JERNBANEMANDEN OG KRIGEN

AF POUL KJÆRHOLM

25 år — og som var det igår, morgentimerne da Danmark tabte hovedet.

Snart efterfulgtes luftens armada af skinnevejens, og den danske jernbanemand fik et job i det store krigsspil.

Værnemager? spurgte han sig selv. Nej, han bød sig ikke til, han holdt sit tjenestemandsløfte og parerede ordre, omend tøvende og tvivlende. Den omstændighed, at hans indsats var en livsbetingelse for vort dagliglivs funktioner, hjalp ham over hans betænkeligheder.

Den første forvirring på hovedbanegården, afbrudte rejser, usikker viderebefordring, rigsdagsmænd, der var i tvivl om deres videre funktion o. s. v., vi ser det altsammen. De for jernbanemænd ikke ukendte klager blev til venlige diskussioner, hvori vi ansås for bedrevidende. Alle var pludselig i samme båd.

Tyske jernbanemænd og officerer satte sig til rette i driftsledelsen i Ny Banegårdsgade som medarbejdere, der krævede førsteret.

Så kom togene. I bogstavelig forstand havde en desperat fører sat sig høje mål. De mange tog af den størst tilladte længde var destineret for Norge.

På rebroussementstationen Århus H fik de overanstrengte lokomotiver et tiltrængt hvil, kort eller langt som det kunne indpasses i køreplanen. Det var et første bekendtskab med tonen dernede fra. Hvert tog havde sin militærkommandant, der spillede med musklerne under opholdet her, en fandt det for langt, en anden for kort. Vi kunne naturligvis kun henvise til vore forud lagte køreplaner. Var det ikke nok til at holde os den svært bevæbnede repræsentant for herrefolket fra livet, stak vi ham telefonen til det tyske cheferi i distriktet. Med et slag var den stortalende kommandant forvandet til en lydlig soldat, hælespark og »jawohl, jawohl, Herr Ober . . .«, og væk var han.

Et enkelt af de mange tog — pansertoget — stationeredes i Århus og foretog udflugter herfra. Det var for rangerlederen, der normalt hænger uden på rangertrækket og giver fløjtesignaler, en sær fornemmelse at kravle ind i uhyret og ved hjælp af telefon til lokomotivføreren i den modsatte ende af toget dirigere kørselen til sidesporet uden andet udsyn end gennem en sprække i stålvæggen.

Tyskertogene var et betydeligt supplement til det daglige arbejde, de ikke alene kom, men skulle også tilbage efter ny last. Både for administrationen og for manden i marken en ildprøve.

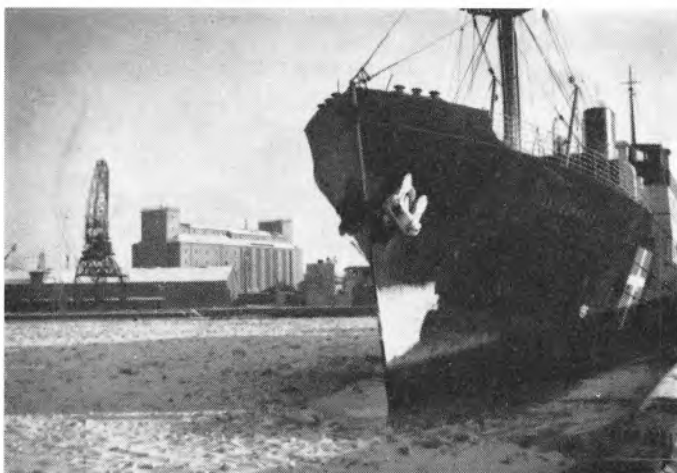
Den første forskrækkelse blev overstået, og med den menneskelige tilpasningsevne røgtedes dagens gerning.

Et kort og uhyggeligt kapitel i besættelsestidens historie er sabotagen, som ikke mange undgik at fornemme.

Et afsnit i denne var jernbanesabotagen, som for os betød en ny omvæltning, der trak store veksler, som mindre direkte berørte offentligheden og derfor omtales her.

Den begyndte som nålestik, men da sabotørerne kom under kyndig ledelse, blev den efterhånden et så betydeligt våben, at tyskerne i krigens sidste måneder lod militærtransporterne foregå på landevej.

Det var i 1942, jernbanesabotagen for alvor satte ind. I begyndelsen fjernedes laskerne i skinnestødene eller boltene, der fastholder skinnen til svellerne, et arbejde, som tog tid, krævede svært værktøj og derfor var forbundet med stor risiko for sabotørerne, men adskillige afsporinger lykkedes. Man fik så tidsindstillede sprængladninger, der anbragtes tæt op ad skinnen og ved eksplosion løftede skinne og sveller op af ballasten. Det mest effektive sprængmiddel var bomber konstrueret således, at eksplosionen fandt sted lidt efter, at lokomotivets forreste hjul havde berørt en til bomben anbragt lunte. Derved reduceredes faren for det danske lokomotivpersonale og for de gidsler fra Frøslevlejren —



Århus Havn set fra dampskibsbroen mod mellemarmen o. 1940.

de såkaldte minestrygere — der kørte i vognen nærmest militærtogets lokomotiv, en foranstaltning, tyskerne indførte for at imødegå sabotage. Det kan tilføjes, at ingen af gidslerne kom noget til. — Bomben bestod sin prøve under et tog på 45 vogne med militærgods og 1 personvogn med 30 løsladte fra Frøslev. Personvognen var indrangeret som nr. 10. De 13 vogne slap over inden sprængningen fandt sted, men de efterfølgende 11 afsporede, og 6 væltede.

Sprængningerne foregik som regel i nattens mørke og var enerverende oplevelser for det danske togpersonale. At sabotørerne næsten altid ramte de rigtige tog, bekræfter samspillet mellem sabotør og jernbanemand.

To sprængninger bekom tyskerne særlig ilde, de tre broer over Gudenå, der medførte lukning af banen Langå-Århus i 12 dage, og general Lindemanns tog på inspektionsrejsen fra Hanstholm til hovedkvarteret i Silkeborg. 6 bomber eksploderede under lokomotivets tender, af togets 6 vogne afsporede en. Generalen var rasende og tilkaldte pr. radio militærstyrker fra de nærmeste garnisoner. En dansk trafikassistent, der ledsagede generalens tog, løb til nærmeste gård for at underrette togledelsen, han blev sammen med beboerne jaget ud, og den firelængede gård stukket i brand. Efter denne heltegerning fortsatte generalen i bil.

Ikke alene banelinien var sabotagemål, men også signalanlæg, telefon og telegraf, drejeskiver, skydebroer m. m. Vandtårne og kørekraner var særlig efter-

tragtede. Trods skarp bevogtning lykkedes det at få ram på de store 30 tons kraner i København og Århus.

Der var mange andre måder at vise tyskerne sindelaget på, som forhaling af istandsættelsesarbejder efter sabotage, indrangering af vogne i forkerte tog, rettelse af vognenes adressedler, overskæring af bremseledninger, grus i akselkasser og meget andet.

Det samlede antal sprængninger var på statsbanerne i Jylland 7591. Ialt afsporede 112 tog; at det i enkelte tilfælde var danske tog, skyldes ændringer i togfølgen så sent foretaget, at sabotørerne ikke var klar herover.

Der var i starten områder, som ikke havde større interesse for tyskerne og altså heller ikke for sabotørerne. Et af disse, Århus havn, blev min arbejdsplads, og man ligesom trak vejret friere.

I modsætning til andre havne, der byggedes i fjerne ufredstider gemt i fjorde og vige, ligger Århus havn ved det åbne hav og åens munding (Aros), og byens historie beretter om fejder med datidens sørøverbander. Formentlig var det af forsigtighedsgrunde, at tyskerne ved besættelsen af Norge havde valgt Ålborg havn.

Som skovens stilhed stemmer sindet, således har også havnen sin stemning. Passagerskibes ankomst og afgang, fragtskibe med bud fra og til fremmede lande; det haster, før skibe skal sejle og ikke ligge ved kaj mere end højst nødvendigt, dampfløjter, sirener og bilhorn, kraner og spil, alt synger arbejdets melodi. I fredens tid nyder man dette livets pulsslæg, men nu havde melodien en disharmoni, hvori de på sømandshjemmet internerede lokale notabiliteters daglige »gårdtur« på havnepladsen under tysk eskorte var en dyster tone.

Fastere og fastere blev de allieredes greb om den desperate fjende, mineudlægningen fra luften intensiveredes. Sejladsen på Århus-Kalundborgruten blev efterhånden uregelmæssig eller aflyst på grund af minefare. Efter at skibet var klar til afsejling, indløb ofte forbud mod sejlads, og folk måtte så fra borde til et i hast etableret tog. Den 24. april 1942 meldte m/s Kalundborg, der ved middagstid var afsejlet fra Århus, om minesprængning. Vi beroligedes, da det senere meldtes, at sprængningen var af mindre omfang, men færgeruten blev heretter indstillet, og de stolte svaner blev erstattet af en lille træskude, der skruede tiden tilbage til smakkefarten.

Ålborgs flyveplads og udskibningshavn med den deraf følgende ophobning af krigsmateriel og mandskab var gode mål for de allieredes bomber og miner, og rygterne gik, at tyskerne ville forlægge transittrafiken på Norge til Århus havn. Vort håb om, at dette ikke ville ske, bristede.

Transportkommandanturen i Ålborg flyttede teltpælene til Århus, og dermed ændredes vort by- og havnebillede.

Besættelsestidens litteratur er omfangsrig, men nogle nærbilleder, som vi oplevede under de ændrede forhold, er vel et lille supplement.

De trafikale opgaver, vi nu stilledes overfor, var fyldt med daglig spænding og dramatik. Vi befandt os skidt. En arbejdsplads, hvor bevæbnede vagtposters bøssepiber fulgte vor færden, var der ingen, der misundte os eller blandede sig op i, og vi fik lært at klare os selv. For byen var havnen nærmest et lukket land. Ofte undredes man over, at det ikke gik galt, når vagtposterne rundt på molerne i mørket, vel sagtens i nervøsitet, løsnede skud, og kuglerne pøb.

I et i fredstid ukendt tal væltede godsvognene med krigsmateriel ned til os, og skib efter skib kom efter last til det besatte Norge. Camouflagebemalingen

kunne ikke skjule identiteten, og Larvikfærgen »Peter Wessel«, der blev en hyppig gæst, var et af de mange beslaglagte skibe fra forskellige nationer, tyskerne brugte. Når en kending udeblev, var vi klar over dens skæbne. Et par lazaretskibe hørte også til vore kendinge. Medens troppetogene blev på hovedbanegården, og soldaterne marcherede til og fra havnen, måtte lazarettogene nødvendigvis ned til skibene. I det ynkelige syn af hundreder af bærer fra skib til tog vidnede mange ansigter om tilfredshed ved med gyldig grund at være undsluppet rædslerne.



Udsigt over Århus havn efter 4. juli-katastrofen 1944.

Uniform og Ausweis betingede vor færden på havnen, men da tog med V-2-bomber, det hemmelige våben, som efter tyskernes mening ville afgøre krigen, kom til udskibning, måtte kun det strengt nødvendige rangerpersonale komme nær.

Ikke alene jernbanemændene følte jernhælen, firmaernes pakhuse blev beslaglagt, et til opladning af torpedoer, et andet til et tysk speditionsfirma, der formidlede forsendelser til og fra Norge, som var det i fredstid. Omgangstonen var en anden, end vi var vant til. Speditionschefen, der formentlig var økonomisk interesseret i foretagendet, og militærets »Zahlmeister« var vrantne herrer. Mange gode sager til tropperne i Norge passerede pakhuset, og som det kan hænde i fredstid, skulle der skrives rapporter og foretages undersøgelser, når der konstateredes mangler i forsendelserne. Zahlmeisteren fnøs, når vi svagt antydede, at der vel også fandtes langfingrede tyskere.

Samme herrer blev efterhånden så utilfredse med os, at den danske jernbaneledelse blev kaldt til møde med transportkommandanturen. Som arbejdsleder på havnen måtte jeg forklare vore arbejdsforhold og støttedes af mine overordnede og den tyske jernbanemand, en stationsforstander fra Hamburg, der var chef for tyskernes jernbanetransporter. Det skal tilføjes, at de høje militærpersoner med de røde striber på bukserne var korrekte og fåmælte. At der ikke kom noget ud af aktionen, bedrede naturligvis ikke forholdet til speditøren.

Uhyggelige og triste begivenheder blev man vidne til, som da ammunitionsskibet sprang i luften 4. juli 1944, og mange danske var blandt dødssofrene. Ved skæbnens spil var der ingen jernbanemænd. Kun vore kontorer nær ulykkestedet bar tydelige mærker af eksplosionen, der fandt sted i middagspausen. Den ene mand, som var til stede, krøb i dækning under skrivebordet og slap med skrækken. — Som eksempel på den berømmede tyske grundighed forlangtes, mens oprydningen stod på, optaget protokol over hver enkelt tilskadekommen jernbanevogn. For norges vedkommende var kun hjul tilbage. — Den ubehagelige speditør mistede livet ved eksplosionen.

Hver dag havde sin plage. Et par mindre episoder kan nævnes. Ved et dristigt og fint sabotørarbejde var belysningsvæsenets store kran på gasværkskajen væltet i bassinet. Som altid, når der var noget galt, lagde tyskerne ikke skjul på mistanke om vor andel heri. En repræsentant for belysningsvæsen, havnevæsen og jernbane blev kaldt til den tyske havnekaptajn. For at undgå fraternisering udskiftede tyskerne jævnlig deres folk, og kaptajnen var ny i embedet, lige ankommet fra Piræus og tilsyneladende overbevist om nok at kunne ordne sådan tre grækere. Den skændige handling blev os foreholdt, og han præsenterede os havnekortet, hvorpå han havde indrammet nogle sporområder og såre enkelt forbød al kørsel der. Lysten til at tage ham på ordet var der, men for os ville spærringen være alvorlig. Ingen jernbanevogne til belysningsvæsenet, slagtehuset, oliefabrikken, brændselsfirmaerne m. m. Enhver forstår, hvilken katastrofe dette ville være for byen. Da det efterhånden gik op for den gale mand, at værnemagten heller ikke kunne være interesseret, og han selv næppe ville blive belønnet for sin krigshandling, frafaldt han diktatet, og vi blev permitterede.

Et fuldlastet troppeskib fra Norge var ved at lægge til kaj, da en vogn i et rangertræk løb af sporet, netop der hvor landgangsbroen skulle ud. Udskibningen af soldaterne blev sinket, og der var stor opstandelse i hæren, som skulle af sted til et frontafsnit, der var hårdt trængt, ved Rhinen. En gestapomand vejrede selvfølgelig sabotage og begyndte afhøring af jernbanepersonalet. Han var uimodtagelig for argumenter om hænderligt uheld og kom med de sædvanlige tyske trusler. Til vort held kom en os fra det daglige arbejde kendt major til stede sammen med transportkommandanten. Min forklaring om hænderligt uheld blev godtaget. Gestapomanden blev kaldt til side. Efter nogen diskussion vendte han tilbage og sagde denne gang på dansk: »Undskyld, det var en fejltagelse.« Det var en grim fyr, den dansker. Vognen var imidlertid samlet op, og krigen gik sin gang.

Episoderne kunne også have skær af komik. Det var her som andre steder en yndet sport at narre tyskerne. En dag forlangte de at få en plads ved havn og spor, hvor der kunne opføres et mindre værksted til brug for omdannelse af godsvogne til aflusningsvogne. Sammen med havnevæsenet blev vi enige om at anvise en plads bag kulgårdene på østmolen, der under østenstorm var et ubehageligt, ja til tider umuligt opholdssted. Der blev også kun ombygget en enkelt vogn, og den kom aldrig af sted til lusene.

Omgangstonen mellem tyskerne og os var reserveret, og vi skulede til de danske, der frivilligt var i tyskernes sold og efterahede preussertonen. På et tidspunkt havde tyskerne tænkt sig at overtage hele jernbanevæsenet og sendte jernbanemænd herop for at lure os kunsten af. Min tilforordnede var fra det poetisk klingende Würzburg, man kunne næsten se det på ham, og han fandt

det i sin orden, at jeg ikke ville følges med ham på havneområdet, men overlod ham til selvstudier.

Hitler prangede i gulddramme på tyskernes kontorer, og vi fandt det på sin plads at hænge vor fører, kong Christian, op på vort. Efter landgangen i Normandiet tillige et kort, hvorpå nålene flyttedes sammen med de fremrykkende hære. Tyskerne var meget interesserede i kortet, men sikre på sejren, lige indtil Adolf gik i kælderens.

En undtagelse har jeg dog mødt, en ensom vagtpost på østmolen, en ung intellektuel, der følte trang til luft for sit had til sit lands styrelse i ord, der blandt landsmænd var kommet ham dyrt at stå.

Der var meget at fortælle om dette alvorlige intermezzo i et langt jernbaneliv, og så er det dog intet i sammenligning med, hvad andre landsmænd måtte igennem; men alligevel episoder, der er uudslettelige i sindet hos den flok af gode danske mænd, der havde det ikke ufarlige havnejob. At der var situationer, hvor heller ikke tyskerne var begejstrede for deres job, fortalte tusinder af ansigter fra udskibningen af troppetransporterne. For de flestes vedkommende vel et første møde med havet. Når de stod på »Monte Rosa«s dæk med rekningsvesten på, da var krigssangen om »Engelland« forstummet. Stærkt taler billedet af de mange nordmænd, der med færgeruten Oslo-Århus førtes sydpå som gidsler.

Eget risikomoment gav mærkværdigvis ikke megen spekulation i det daglige. Og kun en gang mindes jeg lidt nervøsitet i vore rækker, det var da englænderne foretog den fantastiske bombning af universitetet, og de engelske maskiner fløj lavt hen over havnen med de mange krigsmål.



Som et minde fra besættelsestiden har en læser, N. E. Møllerup, Blåmejsvej 11, Århus, tilsendt redaktionen dette billede, der er optaget 5. maj 1945, to timer efter kapitulationen. Det forestiller den tyske vagt uden for Samsøgades skole i Århus, der var beslaglagt til kaserne. De to puder er sandsække, hvor der har ligget skudklare geværer, men nu er plantet et dannebrogslag af papir og henlagt en buket blomster. Fra denne fæstning skal der være skudt to århusianere.

KIRKERESTAURERINGER I ØSTJYLLAND

Hovedstandsættelse af Skjørring kirke.

Skjørring kirke i Framlev herred er blevet hovedstandsatsat. Det skete i årene 1962 og 1963.

I den anledning er jeg — fordi jeg er sognepræst for Sjelle og Skjørring menigheder — blevet anmodet om at skrive til »Østjysk Hjemstavn«. Jeg har fulgt opfordringen, og de følgende sider skal fortælle lidt om kirken og om det istandsættelsesarbejde, der er udført.

Skjørring kirke er kun lille. Den har 90 siddepladser, og med sine ca. 20 meters længde vil den, som den står, kunne anbringes inde i en af de piller, der bærer den vatikanske Sct. Peterskirkes kuppel. — Jeg spørger mig selv: »Er her egentlig noget nævneværdigt at berette?« — Så mange danske landsbykirker fra middelalderen bliver jo restaureret i vor tid, og det må vel siges, at disse bygninger på så mange måder både i det udvendige og i det indvendige ligner hinanden.

Dog, dette er selvfølgelig for overfladisk sagt. De gamle kirker kan som bekendt inddeles i grupper. — Der er de romanske bygninger og de gotiske. Der er naturstens- og teglstenshusene. Der er rum med træloft og rum med hvælvinger o. s. v. Og når vi har inddelt i grupper, viser det sig, at det er med disse huse som med os mennesker: Hvert eneste har noget særligt ved sig.

Også Skjørring kirke har noget særligt ved sig. Skjørring bæk skiller Sjelle sogn fra Skjørring sogn. Man skulle tro, den lille bæk var et helt sund! Så stor forskel har der lige til vor tid været på de to sogne, der grænser til hver sin side af vandløbet. Forskellen gælder på ingen måde naturforholdene, men derimod menneskenes livsholdning. Og ret naturligt har denne forskellighed i livsholdning tid efter anden afspejlet sig i synlige ydre ting. Her kommer netop kirkerne ind i billedet. — Hvordan kan det være, at Sjelle kirke og Skjørring kirke den dag i dag er så karakteristiske for hver sit sogn?

Sjelle kirke er på jysk maner rejst af omhyggeligt tilhuggede kvadersten. Den har et robust tårn fra 1500-tallet og gode festlige hvælvinger i rummet. Den bærer præg af soliditet fra begyndelsen, men derefter af perioder med forfald og perioder med genrejsning. Nye mænd, nyt blod, har taget initiativet til husets vedligeholdelse, når forfaldet havde været længe nok. Sådan forholder det sig. Og en iagttagelse og medlever kan efterhånden se, at kirken fortæller sognets historie i store, væsentlige træk. En konservativ og tilbageholdende, men mild og aldeles ikke stædige ånd har været rådende i Sjelle.

Skjørring kirke er bygget af rå kampesten. Den har ingen sokkel. Den er grovpudset og hvidkalket udvendig og indvendig. Prydelser har den fra begyndelsen ikke haft mange af. — Nu ved istandsættelsen viste det sig, at den fra først af har haft en apsis. Den indvendige bue til den kom frem ved afhugning af puds i koret, og da man så efter foran østgavlen, var fundamenterne der ganske rigtigt også. Men samme apsis må have været forkert bygget på en eller anden måde. For den er helt givet revet ned efter et kort åremål. Det nuværende lille tilmurede korvindue er nemlig oprindeligt. — Engang har kirken haft en

tagrytter til klokken. Sådán har jeg ladet mig fortælle. Men i 1860-erne besluttede man sig til at opføre det nuværende tårn tillige med våbenhuset. Disse bygninger er kunstfærdigt arbejde i røde mursten. Men trods kunstfærdigheden er her tale om skrabet byggeri, idet tårnet er påfaldende lille og smalt og virker på den, der ser det første gang, som et af de kendte transformatorårne.

Noget i retning af tilfældighed og sparsomhed har til for nylig præget Skjørring kirke. Det er, som om man har kunnet høre den sige ganske stille: »Jeg er her; jeg skal være her. Men når jeg blot tjener mit formål, er det godt.« Spar-



Skjørring kirke set fra sydøst.

somhed! I en vis forstand har denne egenskab præget de Skjørring-boere lige fra Arilds tid. Vist skulle der et kirkehus til! Som der senere skulle skole og andre institutioner til. Men kirkevæsenet var noget udefra kommende og i afgørende ting udefra styret. Og overfor det offentlige og overfor udefra kommende fordringer har man i Skjørring sogn stillet sig køligt. Man har skumlet over, at stat og kirke, og hvad det nu var, skulle have ret meget at bestemme. På det økonomiske felt har man så vidt gør ligt søgt at hævde sin selvstændighed under alle samfundsomskiftelser. Vist skulle der være kirkehus i Skjørring! Men det måtte ikke koste mere end strengt nødvendigt.

Folk har fra gammel tid levet afsondret her i rydningsområdet. Den tætte skov omgav dem og levned dem kun udsigt over bækken til Sjelle-terrænet. Skovgangsmænd og skarnskvinder, som ikke agtede lov og ret, huserede til tider slemt; og enhver måtte klare sine sager og værge for sig, som han kunne bedst. — Storfolk har bestemt, at Skjørring skulle have kirke. Og bymændene har vel arbejdet med byggeriet, men uden begejstring.

Sådan har Skjørring kirke, siden den blev til engang i 1100-tallet, stået som et udtryk for sognet.

Jo, vist har det beskedne Guds-hus i udkanten af Skjørring by noget særligt ved sig! Og skønhed ejer det. Det er helt sikkert! Står man på Kobelled bakke i nærheden af Skjørring bæk, har man en herlig udsigt mod vest. Skoven danner baggrund. Så kommer brede, frugtbare marker over lave bakkedrag. Og midt i det hele ligger landsbyen med kirken. Hvor ser det hvide hus med det rødbrune tårn dog hyggeligt og venligt ud, som det lader sig til syne foran kirkegårdens trægrupper! Landskab, by og kirke danner en helhed med en ynde, der ejendommeligt nok ikke virker jysk, men sjællandsk. Hvis man forlader sit udsigtssted



Sporene af det gamle apsisfundament.

og går videre ad vejen eller tværs over markerne, får man kirkegårdsdiget at se og kan glæde sig over det. Det består af stablede marksten, og det har ladet sig bevokse med mange af markens yndelige blomster.

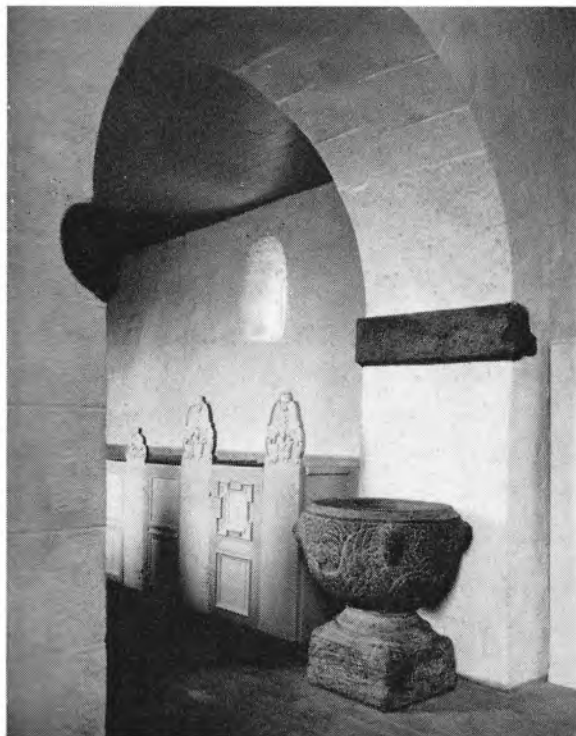
Nu er Skjørring kirke istandsat. Den trængte også til det! Man indrømmede i sognet, at »det ikke var af storhed«. Taget var defekt. Varmeværket var brændt sammen. Orgelet duede ikke. Adskilligt træværk var pilråddent. Det grimme gipsloft var revnet på kryds og tværs.

Så henvendte menighedsrådet sig til arkitekt Aksel Skov, Århus. Og under hans ledelse er der udført et arbejde, som dels har rettet bygningen op og helbredt de åbenbare og skjulte skavanker, dels har givet den en helstøbthed og karakter, som den nok ikke har haft i århundreder. — Ved den omfattende restaurering nåede man ikke alt — først og fremmest forblev alterbord og altertavle uberørte — men det, man nåede, står godt og sikkert både arkitektonisk og håndværksmæssigt.

Som allerede sagt har kirken fra begyndelsen ikke haft mange prydelser. Dog, en meget statelig ting har den rummet: døbefonten, som endnu er husets klenodie. En stor, meget smuk granitkumme er den. En duelig stenhugger har

været på færde i egnen. Han har leveret fonten, og han har smykket den med løver, der har mærkelige menneskehoveder. Disse løver er af overordentlig dekorativ virkning. De er udført »abstrakt«, »ideoplastisk«, og de har symbolsk betydning. Men hvad de symboliserer, er ikke let at sige. — Til nabokirken i Låsby har samme stenhugger udført en ganske lignende font.

Til det oprindelige hører også korbuen af tilhugne sten og de to ganske små



Døbefonten, korbuen og herskabsstolene efter restaureringen.

rundbuede vinduer i nordvæggen i henholdsvis skib og kor. Disse to vinduer er i høj grad med til at give kirken stemning. På nordvæggens vestlige ende ses omridset af den gamle kvindeindgang. — Ved afhugning af puds kom dens struktur helt tydeligt frem. Ingen tilhugne sten. Overliggeren er en svær træbjælke. Det bør også nævnes, at under arbejdet med fjernelse af kalk og puds på nordvæggen afdækkedes en besynderlig, nærmest ellipseformet »labyrint«, malet i rødbrun farve. Den stod meget svagt, og den er blevet overkalket igen. Hvad betydning den har haft, har jeg ikke kunnet få at vide.

For fuldstændighedens skyld: De »forberedende øvelser« til istandsættelsen åbenbarede viekorsene — hvis cirkelbuer var ridset med passer — de gamle gulve (brolægning og mursten), de allerede omtalte apsisrester, — samt nogle store, firkantede huller i væggen! Hvad mon de har skullet tjene til?

I tidens løb har kirken fået adskilligt inventar. Prædikestolen er et lille fint stykke snedkerarbejde fra begyndelsen af 1600-tallet. Stolestaderne er kommet

til omkring 1654. De er »lukkede« og har udskårne gavle i barokstil. De fire øverste gavle er heraldisk smykkede, og pladserne bag dem har engang været forbeholdt herskabet fra Wedelslund — eller Selskovgård, som det forholdsvis beskedne herresæde dengang kaldtes. — Altertavlen er renaissance: altså også fra engang først i 1600-tallet. Men den har ved adskillige reparationer efterhånden mistet en del af sit præg. Et par gode »vinger« blev i 1950 skåret til af lærer Hans V. Elmer, Skjørring, efter tegning af kirkemaler Hans Rasmussen, Fåborg. Tavlen indrammer to malerier af ringe værdi. Øverst den tornekronede Kristus' ansigt, en kopi af en kopi efter en Guido Reni-original. Nederst Kristus



Prædikestolen efter istandsættelsen.

i Getsemane, malet af Anker Lund o. 1890. — Billedernes ringe værdi skyldes ikke først og fremmest mangel på »kunstnerisk kvalitet« (hvem ved efterhånden, hvad kunstnerisk kvalitet er?) men at de mangler indhold. De er tomme, sentimentale.

Orgel fik Skjørring kirke engang i begyndelsen af dette århundrede. Det var stillet an i et forfærdeligt klodset skab, der tyranniserede hele rummet med sin vælde. Instrumentet selv gjorde sig kun bemærket ved sit hurtige forfald og ved sine grødede, klangløse toner.

En dag i 1962 var vi et par mennesker, som stod inde i kirken, efter at alt var ryddet ud. Gipsloftet var slået ned, og det kolde gulv af sorte og grå cementfliser var brudt op og fjernet. Vi blev ganske stille enige om, at vi aldrig havde set vor kirke smukkere end i dette øjeblik, og vi forstod, at resultatet af den forestående istandsættelse burde være, at rummet for fremtiden skulle få lov at virke ved sin egen myndighed.

Hvad er der så sket i de to år 1962 og 1963? Der er, hvad det udvendige angår, sket det, at hele kirken har fået nyt tag. Tårnet er repareret og er blevet roligere i sit udseende, idet nogle hvidkalkede blændinger er blevet rensede. Forholds-

vis små ændringer kan undertiden have stor virkning! Våbenhuset har fået en god portal med dybt indfældet egetræsdør.

I rummet er gulv og loft fornyet. Det nye loft er et plankeloft, malet i en varm, lysegrå farve. Gulvet er lagt med gule mursten. Væggene er rengjort for gammel kalk og puds. Den gamle apsisbue, som blev afdækket ved denne proces, har fået lov at stå synlig. Korbuen, som fra engang i forrige århundrede har stået ukalket, er — med undtagelse af konsollerne — blevet hvidtet.



Det nye orgel i Skjørring kirke. Til højre skimtes den gamle kvindedør.

Inventarfornyelsen indskrænker sig til to ting: Nyt varmeværk (oliefyrt med varmluftindblæsning) og nyt orgel. Et dejligt lille instrument er dette orgel, smukt at se på og en glæde at høre på.

Stolestaderne har fået nødvendig reparation og står nu lyse, venlige og rolige. Før var de tunge, mørke og spraglede. Også prædikestolen er gjort i stand. Den klodsede, tunge overkant med læsepult er fjernet, så stolens arkitektur nu er ren og oprindelig. Om såvel stolestaderne som prædikestolen gælder det dog, at de ikke er færdige, hvad farvelægning angår. Færdiggørelsen må vente, til der ad åre bliver råd til at restaurere alterbord og altertavle. I forbindelse med dette arbejde vil den endelige farvelægning ske.

Nej, desværre kom alterpartiet ikke med i denne omgang! Derved er forcløbig intet at gøre. Men det lille kirkehus i Skjørring er reddet, og arkitekt og håndværkere fortjener stor ros og tak for den dygtighed og omhu, de har vist.

Jeg vil slutte med en personlig bemærkning. Jeg deler fuldt ud arkitekternes og arkæologernes og kunsthistorikernes interesse for »vore prægtige gamle kirker«. Alligevel kan jeg blive noget forstemt, når jeg oplever, at disse bygninger og hvad de rummer udelukkende betragtes som kunstværker, kulturminder. Det er, som om de i manges bevidsthed ikke mere er huse til kristen gudstjeneste, men slet og ret interessante museumsgenstande: dekorative minder om

den nu afsluttede kristne kulturepøke. Dog, det er mit håb, at de gamle gudshuse trods alle omskiftelser må kunne bevares som samlingssteder for en kristen menighed, uanset hvor meget eller hvor lidt »kulturen« eller staten i fremtiden vil tage sig af dem.

O. Riishede.

NOGLE DØDSFALD I ØSTJYLLAND 1964

1. Den 18. februar døde fhv. viceskoleinspektør og bibliotekar *Carl Svenstrup*, Grenå, 83 år gammel. Han var født i Grenå, og efter eksamen (fra Blågård Seminarium 1906) har han hele sit liv virket som lærer i sin fødeby, først ved Grenå private Realskole, derefter ved Grena kommunale skolevæsen, fra 1927 som viceskoleinspektør, til han 1947 tog sin afsked. Samtidig har han ledet det selvejende Grenå Folkebibliotek fra 1915, til det 1954 blev overtaget af kommunen. Det er dog særlig som lokalhistoriker, han har haft betydning. Hans hovedværk, »Grenå bys historie«, udsendt i 4 bind 1938—57, indtager en særstilling mellem danske byhistorier ved sin yderst grundige beskrivelse af de enkelte ejendomme og deres beboere. Som påskønnelse af hans indsats for byen blev Svenstrup 1958 udnævnt til æresborger i Grenå.

2. Den 6. marts døde maleren *Harald Borre*, Århus, 72 år gammel. Han stammede fra Lolland, hvor han var udlært som malersvend. 1912—16 gik han på Skolen for Dansk Kunsthåndværk i København og fik uddannelse i tegning og dekorationskunst. Som maler har han udstillet på Charlottenborg og Kunstnernes Efterårsudstilling. Siden 1916 har han boet i Århus, hvor han har udført en række dekorationsarbejder i offentlige og private bygninger. Man kan fremhæve hans udsmykning af Statshospitalet, Århus amtssygehus og kapellerne på Nordre og Vestre kirkegård. 1921 var han med til at istandsætte kalkmalerierne i Århus domkirke, og fra 1925 har han som Nationalmuseets medarbejder restaureret kalkmalerier i mange jyske kirker.

3. Den 10. marts døde fhv. biskop *F. Bruun-Rasmussen*, København, 93 år gammel. Han var født i København og blev teologisk kandidat 1893. Efter et par år som realskolelærer i Odense blev han 1895 kaldskapellan i Hillerød og 1907 residerende kapellan i Nykøbing F. 1903-13 var han andenpræst ved Diakonissestiftelsen og 1913—22 ved Roskilde domkirke. Mellem to valg i 1920 var han medlem af folketinget, valgt af Venstre i Maribo amtskreds. 1922 blev han udnævnt til sognepræst ved Århus domkirke, provst for Århus købstad og Hasle herred og stiftsprovst over Århus stift. Hans gerning her blev afbrudt i 3 år, 1926—29, da han måtte overtage posten som kirkeminister i regeringen Madsen-Mygdal. Efter at være vendt tilbage til Århus blev han 1931 valgt til biskop efter Th. Schiøler. Som biskop var han kendt for sin administrative dygtighed, sin evne til at repræsentere og sin venlige imødekommenhed. Efter sin afsked i 1940 var han i en årrække formand for Dansk Kirke i Udlandet.

4. Den 18. marts døde sekretær *Anders R. Holm*, Lisbjerg Terp, 39 år gammel. Han var født på Stervsboegård som søn af sparekassedirektør Søren R. Holm, Landbosparekassen, og drev fødegården til sin død. Efter at være blevet landbrugskandidat 1950 var han en tid lærer ved Vejlbj Landbrugsskole og husdyrbrugskonsulent for Århus Amts Landøkonomiske Selskab. 1956 blev han medhjælper for sekretær J. K. Haugaard, Foreningen af Jyske Landboforeninger, 1959 medsekretær og 1962 ensekretær, da Haugaard trak sig tilbage. I de få år, han var knyttet til foreningen, nåede han at gøre en betydelig indsats, ikke mindst ved tilrettelæggelsen af de jyske ungskeer.

5. Den 26. marts døde fhv. provst *J. M. Eriksen*, Sjørlev, 74 år gammel. Han var født i Rindom som søn af en stationsforstander, blev student fra Ålborg 1907 og teologisk kandidat 1915. Efter nogle år som sømandspræst i England blev han 1919 ansat som sognepræst i Tved og forblev i dette embede næsten 40 år, til han 1959 tog sin afsked. 1922—42 var han tillige sognepræst i Vistoft og fra 1936 provst for Mols og Øster-Lisbjerg herreder. Eriksen var en særpræget præstesikkertelse. Han tilhørte ingen af de kirkelige retninger, men havde sin stærkt personlige opfattelse af problemerne, ofte forkyndt på en utraditionel måde.

6. Den 31. marts døde fhv. amtsrådsmedlem *A. P. Frederiksen*, Odder, 87 år gammel. Han var født i Boulstrup, hvor han var ejer af sin fødegård fra 1904 til 1960. 1909—17 var han medlem af Randlev-Bjerager sogneråd, fra 1913 som rådets formand, og 1916—22 havde han sæde i Århus amtsråd. Af hans mange tillidshverv kan i øvrigt nævnes formandsskabet for Boulstrup Andelsmejeri, Boulstrup og Omegns Elektricitetsselskab og Hou Havn. Af særlig betydning blev hans indsats i merglingsagen. Han var medstifter af og formand for Øst Hads Herreds Mergelselskab og næstformand i De Danske Mergelselskaber.

7. Den 1. april døde fhv. rektor *Karen Linderstrøm-Lang*, Silkeborg, 70 år gammel. Hun var født på Frederiksberg som datter af kursusbestyrer C. F. Linderstrøm-Lang, blev student 1913 og tog lærerindeeksamen fra fasteren Theodora Langs seminarium i Silkeborg 1916. 1923 blev hun cand. mag. i dansk og kristendomskundskab og samme år ansat ved Th. Langs Skoler. 1927 fik hun ledelsen af disse, både som forstanderinde for seminariet (indtil 1950) og rektor for gymnasiet (til 1963). Fra 1935, da fasteren døde, var hun overbestyrer ved den selvejende institution Th. Langs Skoler. Hun var ansat som pædagog og medlem af bestyrelsen for foreningen Den Danske Pigeskole.

8. Den 26. august døde godsejer *Thorkil Dahl*, Østergård, 76 år gammel. Han var født på Buderupholm, blev student fra Ålborg 1906 og landbrugskandidat 1911. Under og efter første verdenskrig opholdt han sig i Østen som plantagebestyrer i Malaya. 1923 vendte han hjem for at overtage Østergård ved Tulstrup, som han havde arvet efter sin moster. Endvidere blev han 1952 sammen med sin søster ejer af Moesgård efter moderen Bothilde Dahl, men denne ejendom solgte han efter lange forhandlinger 1960 til Århus amt, Mårslet kommune og Århus' forstadskommuner, der har overladt en del af bygningerne til Forhistorisk Museum. Dahl har været formand for Foreningen af Jyske Skovejere og for Århus-Horsensegnens Tolvmandsforening.

9. Den 4. september døde gårdejer *Lauris A. Laursen*, Them, 71 år gammel. Han var født i Dørup ved Mossø, uddannet ved landbruget og på Malling Landbrugsskole. 1918 købte han gården Mønsterdal ved Them og drev den til sin død, de sidste år som forpagter for sin ældste søn. Det var særlig kvægavl og mejeribrug, der interesserede ham. Han var medstifter af Silkeborg og Omegns Kvægavlsforening og formand for Andelsmejeriet Katrinedal og for Silkeborg og Omegns Mejeriforening. 1940 blev han valgt til formand for Silkeborg og Omegns Landboforening, en post, som han beklædte i 18 år. Også kommunalpolitisk gjorde han en indsats som medlem af Them sogneråd og formand for skolekommissionen.

10. Den 28. september døde maleren, baron *Arild Rosenkrantz*, Kaløvig, 91 år gammel. Han var søn af diplomaten og politikeren Iver Rosenkrantz og broder til forfatteren Palle Rosenkrantz. Efter at have studeret malerkunst i Rom og Paris var han bosat i London bortset fra et kortere ophold i Schweiz, hvor han sluttede sig til Rudolf Steiners antroposofiske lære. 1940 var han på besøg i Danmark, besættelsen tvang ham til at blive her, og han tog ophold på Rosenholm, det sidste par år dog på Kaløvig Hvilehjem. Rosenkrantz' kunst er stærkt religiøst betonet, den skildrer kampen mellem godt og ondt, mellem lys og mørke og andre beslægtede emner. På Rosenholm findes en stor samling af hans malerier, og han har udformet frihedsmonumentet i Hornslet.

11. Den 30. november døde fhv. gårdejer *Anders Andersen*, Odder, 83 år gammel. Han var født i Ginnerup i Thy, blev landbrugskandidat 1905 og lærer ved Ødum og Ladelund landbrugsskoler 1905—15. 1915—18 ejede han en gård i Viuf, var derefter frøavlskonsulent i Århus, til han 1920 købte gården Knudsminde i Sander ved Odder, som han drev til 1948. Af hans mange tillidshverv kan nævnes formandskabet for Odder og Omegns Samlestald, for Andelsmejeriet Aaholm, Østjysk Kasein Tørrecentral, Hads Herreds Sparekasse, Odder Valgmenighed og Odder Højskole. I en periode var han medlem af Odder sogneråd. Af særlig betydning var hans indsats som formand for Hads Herreds Landboforening 1946—54. Da foreningen 1953 havde 100 års jubilæum, var det ham, der forfattede det omfattende og værdifulde festskrift.

12. Den 18. december døde billedhuggeren *Elias Ølsgaard*, Århus, 91 år gammel. Han var født i Hygum ved Jelling, kom på Kunstakademiet i København og tog afgangsprøve herfra 1900. Hans første opgave var udsmykningen af Århus Teater og Statsbiblioteket, og siden har han haft bopæl i byen ligesom sine to brødre, malerne Jens og Georg Knækkenborg Ølsgaard. Af hans arbejder kan nævnes Peter Sabros mindesmærke ved Vennelyst, »Pan lærer fuglene at synge« i Friheden, troldegruppen i Skanderborg Dyrehave og talrige buster og portrætreliaffer på grav- og mindsten over kendte folk rundt om i hele landet, dog mest i Jylland.

K. E.

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

Virksomheden

fra 1. oktober 1964 til 30. september 1965.

På grund af stigende udgifter til årbogen blev kontingentet forhøjet med kr. 0,50 til kr. 10,50 årligt. Til den årlige generalforsamling, der afholdtes lørdag den 28. november 1964, var der mødt 100 deltagere. Formanden aflagde beretning, og kassereren gennemgik regnskabet, hvorefter der var bestyrelsesvalg. Følgende bestyrelsesmedlemmer blev genvalgt: Gårdejer Karl Jacobsen, Viby, konsulent A. Jelsbak, Hammel, gårdejer Viggo Leth, Blegind, fhv. overbibliotekar P. Nielsen, Silkeborg, gårdejer J. Grosen, Skæring, stationsforstander E. Kaster, Odder, sygekasseformand L. K. Larsen, Tåstrup, amtsrådsmedlem K. Thorup, Risskov, fhv. distriktsbestyrer J. C. Pedersen, Århus, og fhv. førstelærer M. R. Mikkelsen, Søvind. Endvidere valgtes som nyt medlem biskop, dr. theol. H. Høirup, Århus, og i stedet for afdøde redaktør N. P. Østergaard, Brabrand, gårdejer Erik Kjær, Truegården, Brabrand. Fhv. amtsrådsmedlem J. Juul genvalgtes til revisor. Efter generalforsamlingen talte kaptajn N. Fenger fra Viborg om St. Blicher og viste sin farvefilm »I Blichers fodspor«.

Ved et senere møde blev bestyrelsen konstitueret således: Formand: J. Grosen genvalgtes. Næstformand: Fhv. gdr. R. Bendixen nyvalgtes. Kasserer: H. Mahler genvalgtes. Sekretær: E. Kaster genvalgtes. Femte medlem af forretningsudvalget: J. C. Pedersen nyvalgtes. A. Bredsted og K. Thorup genvalgtes til redaktionsudvalget med K. Elkjær og P. Rasmussen som medvirkende. Senere har sygekasseformand L. K. Larsen, Tåstrup, på grund af sygdom måttet nedlægge sit hverv som bestyrelsesmedlem.

Der har været afholdt følgende arrangementer og udflugter: Lørdag den 27. februar på Hotel Ansgar, hvor kaptajn N. Fenger, Viborg, viste sin nye farvefilm om Grundtvig. Der var 100 deltagere. Lørdag den 27. marts på Forhistorisk Museum i Århus, hvor museumsinspektør H. J. Madsen fortalte om udgravningerne på Hotel Skandinaviens grund, Skt. Clemens Torv, hvor det ældste Århus har ligget i vikingetiden. Der var 80 deltagere.

Kristi himmelfartsdag den 27. maj var der udflugt med 250 deltagere. Turen gik til Dollerup bakker og Hald hovedgård, hvor museumsinspektør P. Seeberg, Viborg, fortalte om de forskellige gårde, der har ligget her. Turen gik videre til Pederstrup kirke, hvor Seeberg gav en orientering i Skalsådalens og i kirkens historie. Til slut så man Viborg Stiftsmuseums udgravninger ved Hvolris, som blev forevist af kustode Olsen.

Søndag den 25. juli var der tur til Odsherred. Bestyrelsen havde regnet med, at der kom ca. 30 deltagere, men der meldte sig 125, og det blev en vellykket og interessant tur. Man sejlede med hurtigfærgerne til Kalundborg, hvor formanden for museet, fuldmægtig Calov havde tilrettelagt et fint program med besøg i kirken og museet, rundt i byen, besøg på Dragsholm slot, hvorefter turen gik gennem Kårup skov over Ordrup næs og ad Høve stræde til restaurant »Strand-

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Høvdingen fra Viby	5
Af forstander <i>Frode Aagaard</i> .	
2. Østjyske gølsejeres syn på fællesskab og udskiftning i 1759	26
Af landsarkivar <i>Jens Holmgaard</i> .	
3. Forfatteren og skolemanden Kristjan Jensen	39
Af friskolelærer <i>Jens Rolighed</i> .	
4. Fortidsliv	41
Af forfatteren <i>Kristjan Jensen</i> (†).	
5. Latinskoleliv i Horsens ved midten af 1800erne	54
Af forfatteren <i>Sigurd Elkjær</i> .	
6. Da Malling Landbrugsskole blev oprettet	67
Ved professor <i>P. Nyboe Andersen</i> .	
7. Landsbylæreren, der blev komponist	72
Af overlærer <i>Ejnar Jørgensen</i> .	
8. Træk af Solbjergs historie I	78
Af fru <i>Gerda Reppke</i> .	
9. Alrø præstegård og dens beboere gennem 400 år I	94
Af fhv. lærer <i>N. C. Spandel</i> .	
10. Bering valgmenighed og dens præster	104
Af fhv. gårdejer <i>Gunnar Fogh</i> .	
11. Nogle borge og voldsteder i Horsenslandet	113
Af fhv. lærer <i>M. R. Mikkelsen</i> .	
12. Guldsmed Stallknechts sølvkop i Snetrup præstegård	119
af arkitekt <i>S. Fritz</i> .	
13. Den gamle møller i Ørting	123
Af fhv. gårdejer <i>Sigurd Nikolajsen</i> .	
14. Bidrag til Marselisborg skoves nutidshistorie	126
Af forfatteren <i>August F. Schmidt</i> (†).	
15. Min gamle skole	137
Af fru <i>Ellen Kristensen</i> .	
16. Jernbanemanden og krigen	142
Af fhv. stationsforstander <i>Poul Kjerholm</i> (†).	
17. Kirkerestaureringer i Østjylland	148
18. Nogle dødsfald i Østjylland 1964	154
19. Østjysk Hjemstavnsforening	157

LANDBOSPAREKASSEN I HORSSENS

Telefon *21222 - Postgiro 16890 - 34795

Kontortid: 9,00–12,30 og 14–16 - Fredag tillige 18,00–19,30 - Lørdag lukket

Filialer:

SPAREKASSEN FOR BRÆDSTRUP OG OMEGN - Telf. (55311) 146

Kontortid: 9–12 og 14–16 - Fredag tillige 18–19,30 - Lørdag lukket

ØSTBIRK OG OMEGNS SPAREKASSE - Telf. (51711) 285

Kontortid: 10–13 - Torsdag tillige 16–17 - Lørdag lukket

Kontorer:

HOVEDGÅRD - Telf. (34711) 55

Kontortid: 10–12 - Tirsdag tillige 14–16 - Fredag tillige 14–17,30

Lørdag lukket

GEDVED - Telf. (36411) 115

Kontortid: Mandag og torsdag 14–16

RASK MØLLE - Telf. (46811) 155

Kontortid: Mandag og torsdag 10–12 samt onsdag 14–16

TVINGSTRUP - Telf. (33511) 142

Kontortid: Tirsdag og fredag 15–16 (på mejeriet)

SØVIND

Kontortid: Mandag, onsdag og torsdag 14–16

Landbosparekassen i Aarhus

Kontortid 10–15,30

Søndergade 44

Telefon 20366

RESERVER 10.000.000 KRONER

Filialer i Beder, Brabrand, Ebeltoft, Galten, Grundfør, Harlev, Hasselager, Holme, Hornslet, Hinnerup, Hjortshøj, Kolind, Kolt, Løgten, Malling, Mårslet, Ny Solbjerg, Rønde, Skødstrup, Tilst, Tirstrup, Trige, Vejlbj, Vrinner

Indmeldelse i Østjysk Hjemstavnsforening

modtages af sekretæren E. Kaster, Odder.

Kontingent kr. 12,00 årlig.

Ældre årgange af »Østjysk Hjemstavnsforening« fås ved henvendelse til Østjysk Hjemstavnsforenings sekretariat, Odder. Prisen er for medlemmer 3,00 kr. pr. årgang, dog 4,50 for 1949 og 1950, 5,00 for 1951 og 1952, 5,50 for 1953 og 1954, 6,50 for 1955, 1956 og 1957, 7,00 for 1958, 8,00 for 1959, 1960 og 1961, 10,00 for 1962 og 1963 og 10,50 for 1964. – Årgangene 1937, 1940, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947 og 1948 er udsolgte.



Aktieselskabet

AARHUUS PRIVATBANK

Stiftet 1871

AARHUS

Hovedsæde

Kannikegade 4-6

Telf. 22522

Telex 4403

KØBENHAVN

Nygade 1

Telf. central 614

Telex 2360

Afdelinger i:

Aabyhøj, Beder, Brabrand, Ebeltoft, Galten, Gladsaxe, Gylling,
Hadsten, Hammel, Hasle, Hinnerup, Holme, Hou, Hundslund, Højbjerg,
Knebel, Lisbjerg, Lyngby, Lystrup, Malling, Odder, Risskov, Rønde,
Saralyst, Solbjerg, Vejlbj og Viby.